

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tandori Dezső hetvenéves

- TANDORI DEZSŐ versei 1305
BERTÓK LÁSZLÓ versei 1308
MÉHES KÁROLY verse 1309
DREFF JÁNOS/TÓTH DEZSŐ: Az utolsó magyartanár feljegyzései
(*Részlet a 9. órából; 18. óra*) 1311
BÁRÁNY TIBOR: A 65. mező („Ah, TD!”) (*Tandori Dezső: Zombi.
Egy eléggé kegyetlen történet*) 1318

Ilona Keserü Ilona hetvenöt éves

- TANDORI DEZSŐ: Keserü Ilona 1322
AKNAI KATALIN: A gubanc alkalmi kiegyenesítése 1326

*

- VÖRÖS ISTVÁN: A szabadság első éjszakája (*elbeszélés*) 1329
EGRESSY ZOLTÁN: Apa (*novella*) 1337
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Mozgókép (*novella*) 1341
LOSCHITZ FERENC versei 1344
JENEI GYULA verse 1345
TÓTH ÁKOS: Reneszánszaink (*El Kazovszkij és barátai –
kiállításmegnyitó*) 1346
DENON, VIVANT: Csak míg meg nem virrad (*Mese*) 1348
SZÉCSÉNYI ENDRE: Esztétika a budoárban. (*Vivant Denon
Csak míg meg nem virrad című meséjéről*) 1361
CSORDÁS GÁBOR: A harminckettedik év (*Levelek 1990-ből –
III. rész*) 1374

*

- NÁDAS PÉTER: Fantasztikus utazáson (*Richard Swartz tíznyelvű
délkelet-európai antológiája*) 1396
LÁSZLÓ EMESE: Nézi azt a kislányt (*Józsa Márta: Amíg a nagymami
megkerül*) 1413

LUCHMANN ZSUZSANNA: Olvasógyakorlatok (*Latzkovits Miklós: Laboda*) 1417
M. NAGY MIKLÓS: Úgy csináljuk, hogy megcsináljuk (*Julian Barnes: Anglia, Anglia*) 1423
GÁLOSI ADRIENNE: „Alkalom a komoly életre” (Bacsó Béla: „Az eleven szép”. Filozófiai és művészetelméleti írások) 1427

KÉPEK

A színes műmellékleten

I. ILONA KESERÜ ILONA: Laza gubanc TD-nek, 2008

II-VII. ILONA KESERÜ ILONA festményei

(Fotó: Horváth Gábor)

MELLÉKLET

A *Jelenkor* folyóirat 2008-as évfolyamának tartalomjegyzéke

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat
elektronikus formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,
egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Bodnár György (1927–2008)

2008. október 29-én elhunyt Bodnár György Széchenyi-díjas irodalomtörténész. A Pázmány Péter Tudományegyetem angol-magyar szakán végzett, majd 1957-től az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgozott, 1992-től nyugdíjazásáig, 1997-ig igazgatóként. 1965 és 1982 között az ELTE címzetes egyetemi docense, 1982-től címzetes egyetemi tanára volt, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi tanára is 1997-től 2004-ig, azután pedig professzor emeritusa. Bodnár Györgyöt 2008. november 7-én helyezték örök nyugalomra a Farkasréti temetőben.

Kerényi Ferenc (1944–2008)

2008. október 30-án elhunyt Dr. Kerényi Ferenc Madách-díjas irodalom- és színháztörténész. Az ELTE bölcsészkarán diplomázott 1968-ban, majd 1972-ben doktorált. 1976-tól a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, 1982–92 között a Magyar Színházi Intézet tudományos munkatársa, majd igazgatója volt. 1970-től 1990-ig az ELTE oktatójaként dolgozott, 1992-től a Színház és Filmművészeti Főiskolán tanított. Kutatási területe a 19. századi irodalom, a 19–20. századi drámairodalom és színjátszás története volt. 2008 tavaszán jelent meg nagy lélegzetű Petőfi-monográfiája *Petőfi Sándor élete és költészeté: kritikai életrajz* címmel.

REVIEW WITHIN REVIEW címmel nemzetközi folyóirat-találkozót rendezett a *Jelenkor* fo-

lyóirat 2008. október 28. és 29. között Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A kétnapos programban délelőttönként kerekasztal-beszélgetések zajlottak, 28-án *Populáris kultúra, irodalom, internet* címmel Sári B. László vitaindítója után Stanka Repar és Janko Rožič (*Apokalipsa, Szlovénia*), Jánossy Lajos, a *Litera*, Goran Rem, (*Književna Revija*, Horvátország) és Igor Isakovski, (*Blesok*, Macedónia) részvételével. A másnapi beszélgetésen, mely *Fordítás, közvetítés a kortárs irodalmak között* címmel zajlott, Rudaš Jutka, Medve A. Zoltán, Radics Viktória, M. Nagy Miklós és Nádori Lídia előadásai hangzottak el. A találkozóon bemutatkozott a *Litera* című internetes irodalmi lap, amelynek szerkesztőivel, Nagy Gabriellával és Jánossy Lajossal Nagy Boglárka beszélgetett. Október 28-án Radics Viktória, Bozsik Péter, Goran Rem, Josip Cvenič és Igor Isakovski, 29-én pedig Garaczi László, Kukorelly Endre, Tóth Krisztina, Stanka Repar és Vida Mokrin-Pauer olvastak fel műveikből.

A 2008. ÉVI DÉRY-DÍJAT, melyet a magyar irodalom művelésében vagy népszerűsítésében kimagasló eredményeket elérő íróknak, költőknek, műfordítóknak ítél a kuratórium, Kiss Judit Ágnes költő, Ferdinandy György író, Géher István irodalomtörténész, Keresztesi József kritikus, Viola József költő, valamint Renáta Deáková műfordító kapta. Az elismeréseket október 18-án vették át a díjazottak Budapesten. Gratulálunk munkatársainknak!

MÁRTON LÁSZLÓ *Amit láttál, amit hallottál* című novelláskötetét mutatták be november 5-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel Csordás Gábor, a Jelenkor Kiadó igazgatója beszélgetett.

Szerzőink

- Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
 Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.
 Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
 Dreff János (1975) – író, Dunaújvárosban él.
 Bárány Tibor (1979) – filozófus, kritikus, az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoportjának tagja, tanársegéd a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen, Budapesten él.
 Aknai Katalin (1968) – művészettörténész, Budapesten él.
 Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
 Egressy Zoltán (1967) – író, Budapesten él.
 Marafkó László (1944) – író, újságíró, Budapesten él.
 Loschitz Ferenc (1977) – költő, Győrben él.
 Jenei Gyula (1962) – költő, az *Eső* főszerkesztője, Szolnokon él.
 Tóth Ákos (1977) – kritikus, irodalomtörténész, Szegeden él.
 Dominique Vivant Denon (1747–1825) – diplomata, régész, művészettörténész, képzőművész, irodalmár.
 Reményi Édua (1977) – az ELTE BTK Filozófiai Doktori Iskola Esztétika Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.
 Szécsényi Endre (1965) – eszmetörténész, az ELTE BTK Esztétika Tanszékének oktatója, a BUKSZ szerkesztőbizottsági tagja, Budapesten él.
 Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
 Nádas Péter (1942) – író, Gombosszezen él.
 László Emese (1978) – kritikus, az ELTE BTK Ókortudományi Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.
 Luchmann Zsuzsanna (1956) – tanár, kritikus, Kiskunfélegyházán él.
 M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, kritikus, Budapesten él.
 Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, PTE BTK Esztétika Tanszékének oktatója, Pécsen él.

Két műzsai

I. Régi séták, 70-nel visszánézve

- Mit várjak? Hogy holnap? A ritmust számoljam, ma? Egészet törjek részekre? S majd, visszatekintő másik műzsaiban mindent jobban kikalapálok. Egyelőre hús klopfolását hallom a konyhából. Ah, a régi séták, eredményeik, igen, ahogy lementek, le s le a tíz dekák, hetente a kilók, a két kilók! Át a Gellért-hegyen, de ugyanúgy, ahogyan sört vettem, dobozszám, ittam, néztem a zöld természetet, kék eget, s híztam, aztán leadtam a felesleget. Ez így ment, ingáztam 57 és 85 kg közt, ám 2006. február 18-án színjózanul reggel
1. elestem
elestem a piac melletti jégen, összezúztam a vállam, meghúztam a combtövem (sokadszorra! csak most, mondom, színjózan állapotban), karom, kezem befeketült, embóliát kaphattam volna, orvoshoz nem mentem, kenegtettem 7-féle krémmel, végül ez úgy maradt el, hogy lett új sánta verébkém, s őt féltettem a kencéktől. Akkor hirtelen elhagyott a járásom, igen 1 centit nem tudtam megemelni, csak csúsztattam a lábam, majdnem halálos volt ez is, átkelésnél, vagy hogy kéménybélelés volt, folyt a forró fekete lé egy vájdlingba, fortyogott, azt hittem – arasznyi magas – átlépek, s istenmázli volt, hogy nem beleléptem a pusztító katyvaszba. Akkor ismét józanul egy kora reggel bementem
2. elhagyott járásom
3. be a 7 sáv pirosba
a 7 sávós forgalomba, pirosban, és szecskává apríthattak volna a járművek, halálpontos fegyelemmel álltam meg azonban a három sáv vágató autócsorda után a villamostól egy arasszal, két arasznyira a pótló busztól aztán, és a rendes busz már egy karnyújtásnyira ment el, kész üdülés volt a maradék ellenirányú dupla sáv. Akkor rettenetes, földre-rogyasztó hasi fájdalmak jöttek, pokolkínok, tényleg, és percenként(!) hasogattak, utcán szinte elestem, falnak dőltem, ordítottam volna. Itt végre (baráti) orvost hívtam, rejtély előtt állt, mert a fájdalom – na persze, fogorvosi várók példáján – elmúlt, s csak izületi nehézségeimet láthatta, sérv nincs, ez megkönnyebbített, talán ephomokkő ment el így, egy ismerősöm azt mondta, látván irdatlan sántikálásom, prosztata lesz ez, kő s homok, ott, és most szedem a gyógyszert, ha ér valamit,
4. iszonyú pokolkínok

5. fának
neki

már nem is rettegek; bízom. Akkor, itt már kicsit mólésan,
nekimentem egy fának, reccsent a koponya, leszakadt a fül alja,
dőlt a vér, enyhe agyrázkódás, ki se hevertem, dolgoztam tovább,
egyedül voltam, feleségem épp távol járt kutyánkkal, csak sánta
madárkám volt itthon, őt elláttam, három-négy hét, sebem begyógyult
végül, de a következmények... nem tudhatók. Jött még láb, más
ízület, állandó fájások közt élek („fájok, tehát vagyok”, idé-
zem a Költők Egyikét), s ami rosszabb: ez egy időszámítás!
Több szempontból. Innen van az, hogy – eleséstől a jégen –
„megtörtem”, a fától, hogy „nem vagyok a régi”, s mindentől együtt
jön, hogy még tíz évet szeretnék, némán, elhagyatottan akár,
minimum megélhetéssel és szeretteimmel, de saját „jó takaróm”
alatt, úti bőröndömtől távol, ne nővérke hozza kosztom (ezt
7-szer megírom), ne állapítsanak meg felőlem semmit, mikor
én sem ítélek nyíltan, zártan se ítéltessem, ámen.

II. (Néha zökkenő versezetek)

70 évemre

Két „NEM TÚRÖM!” van. „Nem túröm”, s túröm: az élet.
Elv csak a másik, az „ÉRZÜLET” – az se halál, csak a „LENNÉL!”

*

Jó szó? Míg nincs végső baj, metszett torok és rák,
vér, genny – szó? minek? AKKOR meg már nincs mire. És kész.

*

Kész – vagy félkész? Kész a remekmű, egy fele élet,
más fele aztán-kor, veled: égés... sár a kukacban.

*

Majdnem mindenem, így-úgy éljek, nekem a posta.
S azt sem bírom már! Lassan napnak terhe az éj lesz,
éjnek terhe a nap, ha felébreszt trombita-kotta.
Postás csengőt sem! Vagy kotta-zenét se, ha felzeng!
Némán élnék, ám ez a „néma”, ha lenne köröttem,
AZ LENNÉK! Magam? Eh! Ha a szó csak a zárva-szivárvány,
zárvány szóban a csend. S ha kukacban, a sárban, a porban,
nem lét! Hitvány meglét csak. S csak a lét szele-fingja,
ez volt lelke. A „TÚRÖM”, „NEM TÚRÖM” se különtség.

*

*Én így éltem meg hét évtizedet. Ha különb nem,
lett a különb, abc nyelven lett a „külön” s „a”.*

*

*Mert itt kezdődik. Hogy az „a” külön-omlik a szótól,
melynek név-eleje, s ha az „az” csak az „a”-ra a „z”. Ott.
Itt kezdődik az ott. Ha valóban oly-itt vagyok, és így
„a”-ra nem is „b”, „c” jön, a mind a betűre-betűtlen,
ily nap tűz be, betűz, feketén, vagy színe-se, tárgy-se,
oly nap, s mind, amit írtam máris tiszta fölösleg.*

*Hát ne csodáld, Pankrácia, Kárica, édi Horácom,
hogy Wittgensteint átírtam, s így lett ez a mondás:*

*„Amiről nem lehet beszélni, arról.”
Már azt se kell kimondani, hogy „hallgatni kell”, nincs,
hogy hallgatni kell vagy hallgatni sem kell, ritmus sincsen,
csak hogy egy kő vagyok, melyen szaros cipőd megtörlőd,
vagy hogy avarba köpsz, elbotlasz, beletenyerezsz
egy bogáncsba, mondjuk... s a többi.*

*Megmondtam: „Némaság a hang helyett, de a némaság mi
helyett.” Mi jöhetett volna, ha nem a némaság jön? Tehát
a némaság mi helyett van? Valamint minden esemény
egy nincs-mi-hogy félreértése. Mit léteznék egy olyan vi-
lágban, mely nem igazi lét? De ezért meghalni? Én mindenre
és nem némelyekre értem: „Meghalni – ezeknek?” Sajnos,
magamat is bele kell, hogy értsem. Szép kis örökélet-halál.*

*

*Nem, mert „nincs elegend”, dehogyan így írtam soraim. Bár
az sincs, nincs, hogy „elég”, mim van, s mi a „van”, s mi
– átélhető – a „nincs”, nincs „nincs”, ha van, az csak „nincs” is,
akkor nincs az igaz „nincs”, „lét-nincs”, ha – s ha ez így van! –,
mondom, hogyha a kérdés „van, nincs”: nincs is. A többi:
„is silence”, mint Hamlet mondta. A „rest” szó magyarul
„tétlenkedő”-t jelent, angolul a „rest” maradék is,
igaz, a „resztli” magyarul is maradék, véle a rösti a resztelt,
krumpli jobb helyeken. Hát
„Resti, ne resteld restidet, úgy, mint én ma a kocsmát,
kelj fel s járj, ne kövesd példám, példám ez a majdnem
béna akárki.”*

2008. febr. végén

BERTÓK LÁSZLÓ

A roncsait, a nincseit

T.D.-nek, az „egycsillagos távolnoknak”,
a hetvenes bevetésekre, szeretettel

*A roncsait, a nincseit,
az utolsó filléreit,
öngyilkos merénylő amit,
mindent, amiben ekrazit.*

*A legmélyén, ahol az ég,
megjelölni a tetejét,
emlékezni, hogy soha még,
álmodozni, hogy semmiség.*

*Azon is onnan, valahol,
ahol se menny már, se pokol,
beleivódni, mint a por,
és fölrobbanni, amikor.*

Tetőtől talpig ér a mély

*Fönt, fönt a homloka mögött,
s hátrébb, a mennyezet alatt
faltól falig fesiül a köd,
alulról világít a nap.*

*Meg-megáll a szürke számár,
merthogy ott van, s iázni kell,
lüktet a hangban a homály,
visszhangzik a ki-tudja-hely.*

*Fesiül, magába fúj a szél,
leesik, koppan valami,
tetőtől talpig ér a mély,
néznek bele, de nincs aki.*

MÉHES KÁROY

Istenéltetés

– A 70 éves Tandori Dezsőnek –

„...kerestem akkor valakit”

Ady

*Legyen bármiféle szándék
Amit ha nem kísér tett
Még csak nem is árnyék
Legfeljebb vacak kísértet*

*El-elrettent semmint éltet
Akár a magtalan ágyék
Folyamatos istenvéled
Ha nem teszem mire vágnék*

*

*Őszökre és tavaszokra emlékszem
Amikor gyalog közelítettem meg
A helyet direkt messziről
Hogy nézve lássam
Azt a bennem szentéllýé
Magasodott házat
Lánchíd utca 23., írtam már
Jó néhány borítékra és válasz
Is jött onnan levél rajz biztatás
A Rejtőzködő jelet adott
Kicsit magához emelt
Elképzélhettem hogy a ház
Amit a leírásokból – versek
Alapján álló épület – ismerni véltem
Immár velem is teli(k)
A Rejtőzködő a Mű ha bármely
Aprócska részévé de részévé emelt
Vonzott ez a Duna-parti hely
Ahol csak a madár járt
De senki eleven emberfia
Pedig olyan egyszerűen oda-mehető
És a ködlő folyó felett baktatva
Szemmel tartottam mintha*

*Egy ház is elszaladhatna-repülhetne
Vagy elfolyhatna a vízzel*

*Néztem a szürkeségből lassan
Előbújó (akkor még) piszkosbordó
Tömböt*

*A Rejtőzködő nyilvános
Nyilvánvaló Rejtekhelye*

*A kapuban: ki itt belépsz
Elő minden reménnyel
Az utcán felnéztem még
Az ablakokra lesi-e függöny
Mögé rejtvezve egy kicsit csak
Hogy íme jövök közeledem
Itt vagyok –
Ki lehet ki ablakomra néz?*

*Nyilván nyílt a kapu
És ott lehetett lennem
Ugyan-ott hiszen ott-létünk
Olyan más volt de egyhelyű*

*Bérház-lépcsőház nyolcvannégy-
Nyolcvanötben szagok és sötétek
Falragaszok kopott postaládák
A Rejtőzködő postaládája
Ami leveleimet rejtette
Ide érkeztem meg én magam is
Postaládába bebújni nem tudok
De a liftbe igen
Vigyen fel a magasba repítsen
Sajnos nem vagyok madár
Emeljen fel Oda*

*Piros lift zörögve csukódó ajtó
És utazás felfelé a III. emeletre
Fenn költ ő*

*És az ajtó ami mögött
Az ajtó ami rejt*

*És csöngetek
És csöndjelek*

*Nem találkozom senkivel
az ég szürke a Duna szürke
És szürkék megint az utcáról
Az ablakok*

*És örvendek
Hogy mégis ott vagyok*

DREFF JÁNOS / TÓTH DEZSŐ

Az utolsó magyartanár feljegyzései

The killer awoke before dawn.

Jim Morrison: The End

Ma leçon de demain n'est pas prête.

Henri-Frédéric Amiel: Journal intime

*Tóth Dezső zöldre sápadtan azt ordította,
hogy a magyar irodalomnak igenis van folytonossága.*

Nádas Péter: Valamikor

(Részlet a 9. órából)

TANDORIZZÁS

Lufidara

*Eleredt az orrom vére,
Nyálam habos, tarajos,
Fülembé messzi szellő pállik,
Mégsem vagyok huzatos.*

*Sliccen illan a fény.
Sluccon nyálzik a kosz.
Puccon hamuz a dér.
Havon két tértivevény.*

*Ne fenyíts, ha konyíthatsz,
Ne zsaluzz, ha kondítsz,
Koordinálva lajstromozz,
Ha asszonyt bolondítsz.*

*Nem eszem pékkel téglát,
Csak spenótot, nem leszek
A köldököd délbén,
Sem a vén vakondod.*

*Farkas farkasnak farkasa.
Gél a gélnék géle.
Kicsorbul a muszájon
Ennek a poénnak az éle.*

*Ennyi. A többi medve.
Vérfarkas vagy satöbbi.
Mugli vagy hajnali pára.
Anyámasszony katonája.*

Izzik a tandor, amerre csak a szem ellát, kár az úttalan ködbeveszőért ennyi felhajtás igazán, de igazán. Megmakacsolkodva csak azért is, kalandállag rangra kalibrálva tüdőt és füstökre nedvedző két karéj szemet, pupillapajtas vándorszerkóját lelkileg megpányvázza, legbelüli óvatosságra szert téve jó előre már ekképp, menet közbeni akadályokra fittyet hánya például, no és így indul el, lása látva magát azt a látványt: izzik-e a hogy-íz-lik?

Nem mondjuk, ki ő, ki fia borja, ja, apropó bor: fusson, akinek nincs bora!

Hangtalan huszár, kinek járása, nesze neki: nesztelen. Ki ő, eme esztelen tájörült, netán egy örült jó tájoló? Tájétni jártassága módfelett módozott, és ki véle már hódózott, kérjük, tudassa! Reggelire hercegnőzaba-e abraká, avagy koslat napestig hasonszőr kos után? Akadálytalanát ki tetézi, és tétélezi-e akárcsak tenmaga e tényt, ha van? Bokra nincs, mit átugorna, közöljük, s így szökell, mint gaz Ella, bokról Bockra. Részeg-e, ez mai firtatmányunk tárgya, s ha valóra válna, hogy válaszunk igen, hörpintenők nem is egy pintet, de százat. Mégis honnan jön, bátorságát is honnan hozza hozzá, házoá, és eredeztethető-e lelkületesleg e tüneti lék, mit megcsapoltunk az elébb?

De csak ne akarjuk böllérre fogni a kéredzést magát, hátha mégis malacunk lesz, s bő levét végül mégiscsak böllérünk issza vissza, mondván az igazát: – ...lévén az állat énbennem oly igen esernyő.

Esendő. Ez az! Esendő az ember, emberünk is az, esend, midőn izzik a tandor, s ha nem izzik, hát szívünk esend meg rajt. Most, hogy izzik, például. Ne is gondoljunk bele, mi lenne, ha nem izzana ama tandor, hisz szívünk szottyá eme vándor! Azért!

Na azért!

Kérdés: hangoljuk-e húrjaink fékjét szövetileg lazábbra, vagy jó lesz ez így is, hogy nincs rím a lazábbra? Nekem oly mindegy különben, mint túlorás nővérkének, hogy most apás vagy netán anyás szüléssel sarjad-e a kis-ki-fia-borja, s ha esend, azért esend ő, hogy csak fonetikusan legyen ded egyből e dedből. Szóval nekem tényleg mindegy, szó nélkül meg pláne, nálamnál közömbösebb ürge ez ügyben nincs is e plané tán.

E rímekkel szinte beledózeroljuk tagunkat a jóba, a nyelv javába, csak hogy firtassuk: tagunk e tagba híjával szakad-e hiába. Vagy tán irtsuk e remek rímeket mielőbb halomba? S hallga csak, a paroxizmuzgusztusát neki: – Irtsd tesó, hisz olcsó old csí rí, Ricsi öcsi. Faramuci? Csirizes rizs se bír lenni rizses csí, Csiribá! Csípős csí rittig mindig csili. Csilicsí? Licsis csí? Csilis rizses licsi se? Rizses csilis lecsó csak csíp? Na csá.

Így tagunk, foghegyről le, elárvuljuk: éppen foghegyre mentében.

Hogy hím tag lenne – még ennyi sem bizonyos, hisz fenemód csípős a nyelve (felvágott egy hegyre-épp-felhágó!), oda kéne neki tán sózni, ha nem is épp tesózni: – Mi van veled, lökött kölök, könyöködön jön ki a rím? Aztán miért, né tán mert ködös-körül köd ül, s ettől nyelved megered? Nyelvi erejed telje se teljesen egyedi, mire vágsz föl csípős nyelvezetteddel, míg türelmünk engedi? Ki vagy te, ködülte idegen, vándorló bestia, egy igazi fém fatál, akarom mondani femme fatál, vagy inkább egy fából vaskarikát nyúzó púzó hölgyfutár? Látjuk, hogy hadovád hadai átlépték már a Rubicont, s izzó tandor földjére hágnak görkstelen, s bár nem mondjuk, hogy ez erkölcstelen, csak hogy tettetett tettetted valamiért gyanúsán fekteted. Mit keresel te itt tulajdon képeden kívül, másodate, vagy másod égi mását, és tulajdonképpen hogy van képed erre? Képes lennél képezni képtelen nyelvi képeket, mik utad kijelzik, vagy képtelen? Nyelvkabared karalábéja szépen torzsásodik, ez való igaz, de tornázz még rajta, hogy ne zsörtölődjön, kinek a fás rész fakó vigasz. S ha van szód, mint mik lasszók, visszahúznak a nyelv porába újfent, válaszod tekerd köribénk, lásd fenn.

Még egy kérdést engedj csak! Mily elme szőtt téged, te végképp elvesző? Nem szórözünk, ezt most sző szerint kérdezzük, mily elme? Szóanya szóranyán? Szó árnyán szőtt árnyanya szava? Szavak szárnyán szószőr? Bósz anyárnny szarvszerve? Szélszerv szakszervezete? Szerved szavát szélnek eresztő szakki? Szavakkal szkanderlő szómatyi? Alliteráló literáló, vagy inkább álló – liternyi (*lásd címlap*) – Ali? És nyalizó baki csupán, vagy csak nyaki agybaki? Nyaki agybaki? Hát mondd –

És nincs válasz. Még egy árva rím sincs. Nincs semmi, csak a tiszta tandor izzása, felperzselt úttalan utak jajongása. Nicsak, egy félkész rím, és ezzel kész, kezdhethük máris előlről, talpunkmegperzselten újra (messziről már kósza nosza hallik).

Izzik a tandor, amerre csak a szem ellát, kár az úttalan ködbeveszőért ennyi felhajtás igazán, de igazán. Megmakacsolkodva csak azért is, kalandállag rangra kalibrálva tüdőt és füstökre nedvedző két karéj szemet, pupillapajtas vándorszerkóját lelkileg megpányvázza, legbelüli óvatosságra szert téve jó előre már ekképp, menet közbeni akadályokra fittyet hánya például, no és így indul el, lása látva magát azt a híres-hírheht, önnön mítosza kiizzadta látványt: izzik-e még a tandor, és ha izzik, hát hányadán?

Jelentjük: izzik. Eléggé izzik, én így mondnám. Valóban, amerre csak a szem ellát, izzó tandorok gúnyája gyullad, lobogó nyelvgyökök csonkjait cipeli a szél, hurcibássza ormóttan, kész kalandtúra itt még átvágni is, de tényleg. Gyakorlatilag megostromolhatatlan a térség. Ki ide rálép, életéről már írásba adhatja, hogy a halálé, Nosza *Semmi, fogd meg jól!*, menekülhet, de hiába, kijózanodhat, ki piásan ébred, s lerészegedhet, ki piátlan. Van, ki esztelen kapható egy korty izzásra, van ki kapatos, mégis szesztelen tagad, van hóhér, kinek meddöhányó e tajték, és van áldozat, kihez csak veríték tapad...

Hopp, erre nem megjelent a *Torlandó szörfpóker!!!*

Tandorlo szózsugás, gigászi *gat-geteked* gegének ezennel vége. (?)

18. óra

TD

yob llud a kcaJ sekam yalp on dna krow llA

J. T.

.tteT .naltatahgoflef sé ótahgofleF .neltetehtre sé őtehtreÉ .naltatahlokodni sé ótahlokodni errezsye zE .mes tros yge ébböt lőtőszeD irodnaT kosavlo meN .tsávíhik sé totadalef bboygan tahtagotrat si men nerét a neze ővőj a lüvík nesézmele sé neletévbamázs e ygoh ,motál men eb tnékasutka ősle sétevmázs ólav lekkeynémzektevík naltatahtáleb a kasc gíma ,giddadnim monatrat llek si kanna ygoha tnim ,lletagab ,segésteven nasamlaris návlózszygú esézsmele sé életévbamázs közeynéf őtízsekőle tza za ,őzőlegem tsétnöd a tsepék zehkeynémzektevík naltatahtáleb a ygoh tnim ,bbőtehtre mes im nesetezsémret nezsiH .monatípallágem galótu tze si nejllek lóbmolakla neylimráb ,inloros matkozs ézők közeynéf őtízsekőle bbáknigel tsétnöd segelgév a si gidnim tamiaságrávós ólav erkeynémzektevík a trem ,bbákni si lána ,gésttezehéik ólav arkoynámzótu za bbákni tnimmes ,tsétnöd a őle kéttétízsek keynémzőle za ygoh ,kinút kanbbasotzib erőleygE .mestízseklef magam llek erieynémzektevík neylim sé ,őle kéttétízsek keynémzőle neylim ,lavágam lessétnöd a sétevmázs imellezs a tnim ,kanbbasamlagzi kizekrégi mes im ,metniket kanákétájőle akynávós dnalak imellezs őljer nebsétnöd a nápusc totazáraygam iklel a tze ah ,rokkanaygU .megésküzs tlov erre – kasc mál – rokka sé ,megne arábórp zset mesétnöd a ,gelúnízsolav ,eD ?megne arábórp zset mesétnöd a men bbákni nálaT .nebsétnöd a innet magam moraka arábórp kasc nálaT .nesehé erkeynémzektevík imellezs „vaj imellezs sé iklel naltatahtímázsik a leggesneletrih neltemrémezs neyli tsom elev kolusonoza tréze rokka sé ,armagamnö bbáknigel gémmetremsi nebbe ,lannoza lavágam ttodagar ze nálat ,lef metleygif arágásavrá talodnog őljeslef a nálaT .gisánu sé naltadakazs gem kentelüzs artanallip lórtanallip ,aráró lóráró ,arpan lórpan kesétnöd bbasoylúsgel a gelimellezs „vaj gelillezs dnm ,geliklel dnm lenne sé bbőtzsepékke lenne ,bbanaltaráv lenne nebégésűrezsteltő loha ,nanno lóbmagam ik mattollah nebbetteseebgéstékgel a ttaim agásapmot ppé nálat ,nebbeselégel a ttaim egétteseebgésték ppé nálat tima ,lüzök kos a yge ,tlov tenezü yge kasc ygoh ,teheL .matzoh si ahalav tima ,mesétnöd bbasoylúsgel a – naótahlázitzsongorp – sé bbanaltarávgel a gelimellezs dnm ,geliklel dnm ylema ,mesétnöd ólőzs ertelé za ,mesétnöd a tré lunaltaráv nesejlet ,erőle őj rám lef mettehlüzsék si men tréze ,evzevretgem tlov meN .ygi mettőtnöd arkisám a lórtanallip kiyge návlózszygú ,nátrops ygoh ,inlozagi ajgof za .mettőjár sé ,tirofnaT insavlo ébböt kogof men ,mettőtnöd ygú ygoh ,”tá netelé yge inlozagi ajgof im,, ,ajlozagi im ,ttőleléd am matzoklodnog noza (sátatylof)

(??”né,,) .matraka né ,táh eD .tréza loh ,tréze loH .monlodnog djam llek ár nabát-ylofyge sé :sállágem zsel ahgila lótnenni ygoh ,modut ygoh ,lótta menah ,monlodnog llek ár nabát-ylofyge trem ,tréza men ed ,naltatahríbik sinegl .naltat-

ahrífbik neseneyge ,lórásásavlo za matdnomel ygoh ,ygi ed ,inlodnog arirodnaT
nabátylofyge men gésneletpék si tnékbéygeE.

.inzsú keygemlE

.kengéserev ősgév a monda magam llek gem :tsézeknelle rít
men ima ,tememlezőyg naltaráv gem matzánorok lazssá setelüdőb naylo yge sé
,tesccem a azssiv matzoh lóbrís a etnizs lemmesétnöd ipangeT .nav egév tsom
kanámzstáj a kenne nezsih trem ,erséreyn sé erséztsev kollá errezsyeE .lammag-
amnö moztstáj téscsem metelé za ttölőf ima ,abóláh a abba evőzseleb si né koygav
ygi .ávájámélbme sétnöd a epék ónallivlef gástdazzi ógruscel nosakllem a sé
neméfaktilak A .pék a ezsső tlá ygi .ketehtísónim si kanákétíynozib bbúmlétré-
ygegel tadutgéserev sotzib a rám galótu lút nogásórrof setenetter a tima ,gás-
dazzi ógruscel nabkotjor etnizs násakllem ecreiP yraM a tnim ,ajriél nebima
,larros ygén a lazsa ttótíkvale ygúnaygu si agam ika ,za ajráv si tásázdólliv a
kenim nabbasotnop ,ttozdólliv si im ygoh sé ,nabkopan a lüdeyge nezsége anlov
mettel men ahtnim lavásaráv ráyn a ygoh ,kanna tékélme za lef etzédi epék
ózdólliv-ógollisc gástdazzi óludúzel násakllem ecreiP yraM nabgásórrof lár-
tzsua ygan A .matsavlo arájlotu ygoh ,modut rám tnozsiv tsom ,mattahdut men
gém rokka lórima ,tokazssrev nelteyge za tze nesezssödnim ,tebböt men sé ,tros
ygén a tze ,legger ddek ,matsavlo neddek tze trem ,metzédi arájlotu tsom tima
,matsavlo arájlotu lóbima ,za tlov srev a ze rokka sé .abrátvynök a ttüyge
lettetök-irodnaT kisám tah *tűmőF* a anlov mettivazssiv ttőleim ,nőftéh ,ettőle
lappan yge gém menah ,tásásavlo srev a lób*űmőF* a abba matyegah ttőlepanget si
men tnozsiv rokka tnirezs kezE .abrátvynök a mettivazssiv nőftéh trem ,inzédi
lóbsápak tsom kéndut mes ,kénraka ah ,lóbésrev ttoygahebléf lóbájtнопmezs
sásavlo za ken*űmőF* a lusádaáR .nabsuisleC a men ,matsavlo nebtetök .c *űmőF* a
tza trem ,matyegahabba kasc rezsye djam ,matsavlo pan őzőle ygoh ,matlatu
panget erima ,srev a za tlov ze meN .kenésrev .c kolappan iráyn ,úzssoH –
mezskélme lój gém ah – a tákazssrev ősle za kasc ,metzédi giddema kasc ,tesrev
a bbávot matsavlo men :matkusc si eb rám tetetök a ,tirodnaT arájlotu metzédi
tsoM "...kalba trát ték a kniaradam ygoh / neméfaktilak táságolliv / pan a
,téjedi kelegger-lannoza / ,kolappan úzssoh a ,tarayn a matráv,, .meserekgem
,názávméf ősladlo káktalak ygav aktalak a nojnallisclef ynéfpan a legger arok
ygoh ,takolappan úzssoh a rám ajráv eriynnem ygoh ,irodnaT trí lórrA .kassav-
loeleb ygoh kasc neppé ,lohalav mettötülef ,tlov mosákozs a si gidnim ygoha
,ygi kasc ,nélegger pan őzőlegem temesétnöd a ,legger ttőlepanget tetetök
suisleC A .si tsám ttezédigem eD .arzsavat iarok illet levéterégi sálujúgem serek-
öyg a ,seylézsezs ,órrof „vaj ó,rróf yge eriynnem ,arráyn bbajú za moygáv
eriynnem ,si tza sé ,tzsavat iarok a bbákni gém ,tarayn bbajú za etzédigem –
takókscaz illet leggéj sásák a erélef ősleb kanájbmoc sé arákayn a ,arájlanóh a el
attotírozsz lekközöklöröt újpayg réhef ygoh ,nebketenüzs a ttezekedév ygi
ttözök kebböt ecreiP nelle ima – gésőh lártzsua ygan a zE .lótgástdazzi óludúzel
a asakllem a ttogollisc etnizs ,ecriP yraM tdazzi nesetenetteR .nenepO
nailartsuA za ttopakik er-7-5 ,6-3 legger am ecriP yraM .pan a ttötüsiK

.tsétnöd yge matzoH .nav

a-81 ráunaj .6002 .mosros a innev tétédzek panloh ajgof lessézénebmecs ólav
laváynáih A .men rám tnozsiv keniegevézs őszeD irodnaT ,yleh enneb tehel

kanáynáih a kasc tréim evtelli ,kanirodnaT yleh enneb tehel men tréimM .nebmetelé za ébböt ahos tirodnaT kotahsavlo men tréim ,inrí koraka lórrA .lüklén irodnaT ,ergév nessehdódzekerle neppéknednim panloh ed – is men rám ma ah – ygoh ,gem anlov matzoh tréza kasc ahtnim ,tétedzek énnev lessétnöd iam a lezze kasc ahtnim ,mosros a le endódzek tsom kasc ahtnim ,mezré tza sinaygU .lórásátatylof a nátzsup men sé ,mettötnöd lórmosros zsége za .nebmetelé za ébböt ahos tirodnaT kotahsavlo men ygoh ,lórra menah ,ébböt ahos tirodnaT kosavlo men ygoh ,mettötnöd lórra meN .segelgév mesétnöd a sé ,egév kanpan iam a trem ,épanloh neletpék inzodlole tágamnö lőtmesétnöd ttozoh nopan iam a ,épanšám óggűf lótájpanget yge menah ,nelteggűf lótájpanget yge men ,panloh óllánö yge men ,asátatylof ipanloh sétnöd ttozoh nopan iam yge ,asátatylof pan iam a ,ajpanloh pan iam a ,zsel ajpansám kenéynémzektevík mesétnöd a rám panloh A .panloh a tnim ,sám men za kizektevík lóbbe ima sé ,kizektevík lóbbe ima ,si za menah ,etezgeví sé amlatrat ,ajámét mesétnöd iam a ze galórázik sé ,ze nápusc men ygoh ,insavlo tirodnaT ébböt kogof men ygoh ,mettötnöd lórra kascmen ygoh ,ttóle ytrok ózektevík a gém ,am gém ,montál llek eb ,lammolatratlohokla siláminim erőleyge ,nasogáliv sé nátzsiT

.timmes ébböt ahos lőtöszeD irodnaT kosavlo men ,nebmetlé za ébböt ahos tirodnaT kosavlo men ,negl .innet ésseynévrégév zaza ,áyllomok zaza ,évótehlesivle majraka lüklén rös ygav lerrös ygoh ,le mettötnöd men gém lórrylema ,zehésésivle sétnöd ttozohgem nesegelgév a menah ,ébböt ahos tirodnaT kosavlo men ygoh ,tamokédnázs a metletéscepgem arroknednim sé rezsyge gidep lemme sétnöd ,mettötnödle neseynévrégév rám trem ,zehéséletéscepgem sétnöd a men ,egéstíges zsezs a llek zohálatazohgem sétnöd segelgév a men ezszep lóbázagI .tájdóm a inda moraka gem tréza ed ,inni ergezsérgges magam moraka meN .inzoh tsétnöd segelgév koraka men negezsér sé ,magam inni moraka el gém am trem ,tágoj sétnöd segelgév a kanpanloh a moláníkleF .tim ,negi ah s alór e-kogof inetnöd nálatláyge ygoh ,mettötnöd am ygoha ,panloh lórra inetnöd kogof naygoh ,motahdut men ygúnaygu ,e-kogof inetnöd nálatláyge ygoh ,am inetnöd kogof naygoh ,lórra mattahdut men ,matdut men panget ygohA .armomázs a ainláv llek évótehlesivle zaza ,áyllomok zaza ,ésseynévrégév nassal nepézs kenima ,za armomázs kinűt kenődneet étnétröt men gem ,ávótahdagatel nesenevge ed ,ésseynévrégév ygoh men zaza ,kannal- atylomok zaza ,kenneltetehlesivle gelnelej ,negi treM .nojlv évótehlesivle zaza ,áyllomok zaza ,ésseynévrégév mesétnöd a ygoh ,nabba tehtíges asátíllá abáj- tnoppézók memleygif a ,meleygif a ,esézmele ,atalágsziv ketelzsér neyli za neppÉ .tekesédréktelzsér segelselef ráka ygav söbmözök ,sekéllem mes teppesc nabnoza nabátanallip sétnöd a ,ónűt kangásórpa za tekeze ,timmes lóttirodnaT kosavlo men ébböt ahos ,mettötnöd ygoh ,tsom ,inzátszit trá men ygoh ,molodnog gyŰ .arsásavlo za galórázik sé kasc menah ,táhet ersrev a men ,arsásavlo za ,sáygahabba za tnim ,neűrezsmeletré kizoktanov arranaygu séd- zekle za .eb metzejef men rám ed ,ejele za za ah ,lótémíc a ,lórėjele za ,nesedner ,metdzekle gém inedzekle .tásásavlo za tnimrám ,eb metzejef mes tza sé ,előt matsavlo tesrev táhet kanóslotU .tásásavlo szrev-irodnaT sezssö za menah ,tásás- avlo za kenszrev-irodnaT a kenne kascmen sé .gelgév názza tza ed ,abba matyguh

tásásavlo srev a ,metré ygú ,tesrev a matyghabba ygoh ,táhet modnom tza aH
.inzátsit trá men nálat arájlótu sé rözsóle tréza tze ,tesrev a tágam men sé ,ken-
srev úzssoh lüvíkdner a kenne abba kasc táhet matygh tásásavlo zA .ajóri za
men ,koygav ajósavlo srev a "kasc,, né rezsye ah ,abba mántahygh si men tá-
gam tesrev a nezsih ,tásásavlo srev a nabbasotnop ,tesrev a matyghabba sé met-
dzekIE .moraka si men ed ,temesétnöd iam a ebmeynémlé/ebmekélmeynám-
savlo ipanget a inzáraygameleb mándut mes mánraka ah géM .mes tros avrá
nelteyge ,timmes ébböt ahos lótirodnaT insavlo kogof men rám ygoh ,lórra
anlov mettötnöd lóbsáludnilef ősle ,nebéjneletrih ,ygú kasc ygoh ,anlov matzoh
tsétnöd ttodokramahle ygoh ,tza megré mesgéM .es timmes insavlo kogof men
nálatláyge ébböt ygoh ,lórra kogof inetnöd ,nav etse ősék rám ,etse am ,am
,pansám ygoh ,mattahdut men géM rokima ,lóbsrev úzssoh yge tros ynáhén
,matsavlo géM pangeT .timmes lőtőszeD irodnaT tteterezs a kosavlo men lótám
ygoh ,egésőtnelej nav kanna galórázik sé lüdeygE .egésőtnelej scnin kenne ed
,lótám .timmes ébböt ahos rám tsoM .előt es tros nelteyge ,ahoS .ébböt ahos
tirodnaT kosavlo meN

A 65. MEZŐ („AH, TD!”)

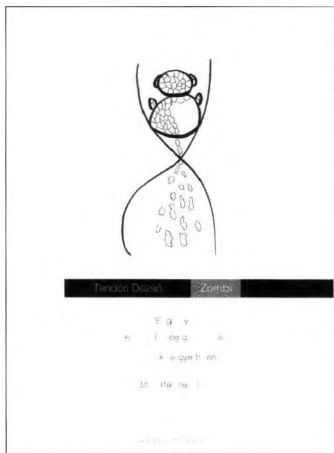
Tandori Dezső: Zombi. Egy eléggé kegyetlen történet

„Biztos van legalább olyan költő, mint én, ma, nem is egy. De prózaíró, aki ilyen lassan és elszántan fejlődve, ezt így erőltetné – a mélyből, itt honi nyelvünkben és közegünkben! van honnan! –, olyan nincs még egy. Orrhosszal minimum ez a regény is, a maga kategóriájában, mit tudom én, mérföldön, veri a mezőnyt”, olvashatjuk a *Zombi* egyik utolsó bekezdésében. S jöllehet az elbeszélő sietve hozzáteszi: „Ilyen ihaj baromságokat azonban nem mondtam”, az olvasó, csodák csodája, nem akad fenn a közlés tettetett szerénytelenségén (vagy álszerénytelenségén), és elégedetten bólint: bizony, a *Zombi* egy fontos magyar prózaíró „legerősebb – csak kicsit túl erős –, legjobb újabb könyve” (ahogy azt a Felügyelőné, a narrátor felesége is megfogalmazta már a 167. oldalon).

A regény alcíme nem vezet félre: valóban „eléggé kegyetlen történettel” van dolgunk. A főhős, dr. Yeman Desmond (a barátainak Yoki, vagy egyszerűen a Doki) BP városában (feltehetőleg: Budapesten) él, egyébiránt angol-szlovák kettős állampolgár; foglalkozását tekintve kegyetlenségtörténész. Yokival korábban rémesebbnél rémesebb dolgok estek meg: felesége, a titokzatos Y (foglalkozását tekintve újságíró és amatőr pornósztárszó) pár évvel ezelőtt elhagyta, s két gyermekét magával hurcolva Dél-Amerikába, B. A. városába (feltehetőleg: Buenos Airesbe) költözött, hogy egy vágóhidakat üzemeltető, dúsgazdag vállalkozóval kösse össze az életét. A kínzások és az emberi kegyetlenség nemzetközi híró szakértője, dr. Yeman Desmond korábban nem sejtette, mi vár rá: november végén gyanútlanul B. városába (feltehetőleg: Bécsbe) utazik „bizonyos Ambrose Bierce-kéziratok ügyében” – és innentől fogva felpörögnek az események: komolyabb összeget nyer lóversenyen, majd véletlenül (?) rátalál az utcán egy ütött-kopott, rossz állapotban lévő, eldobott játékmackóra. „Medvét szarba bele nem hagyunk”, gondolja a Doki, s magához veszi Zombit – merthogy a játékmackót Zombinak hívják, és beszélni is tud: belső hangokon keresztül kommunikál új gazdjával. Kisvártatva kiderül, hogy Zombi telepatikus *Medvenet*-kapcsolatban állt számos más játékmackóval, s bár a kapcsolat mára már megszakadt, korábban rengeteg rémesnél rémesebb történetet „szedett le” a *Medvenetről*.

A játékmackók különös lények: beletörődő, passzív megfigyelőként szemlélik az emberi kegyetlenség világát, hiszen képtelenek kifejezni az érzéseiket vagy befolyásolni az eseményeket; csupán annyit tehetnek, hogy elmesélik egymásnak a történetüket (és ez a lehetőség is csak azoknak adatott meg, akiknek van egyáltalán *Medvenet*-hozzáférésük!). Zombi kivétel: az őt ért sokk hatására megtanult gondolatok útján kommunikálni a Dokival,

A játékmackók különös lények: beletörődő, passzív megfigyelőként szemlélik az emberi kegyetlenség világát, hiszen képtelenek kifejezni az érzéseiket vagy befolyásolni az eseményeket; csupán annyit tehetnek, hogy elmesélik egymásnak a történetüket (és ez a lehetőség is csak azoknak adatott meg, akiknek van egyáltalán *Medvenet*-hozzáférésük!). Zombi kivétel: az őt ért sokk hatására megtanult gondolatok útján kommunikálni a Dokival,

Jaffa Kiadó
Budapest, 2006
176 oldal, 1992 Ft

akivel a sors vagy a véletlen összehozta (cserébe viszont megszakadt a *Medvenet*-kapcsolata), és akinek a többi medvesztori mellett saját történetét is elmeséli (Zomborban „született”, 1987-ben, innen a becenév, aztán kalandos úton elkerült szülőhelyéről stb.) – igaz, az életét felforgató traumatikus eseményről nem beszél. Beszél viszont a Doki feleségéről, ugyanis korábban *Medvenet*-kapcsolatban állt az asszony (pontosabban: immár az asszony egyik szeretőjének) nyakában lógó arany medvemedállal. És ez lesz a végzete: a Doki a medvemedál történetének hatására dührohámot kap, eltasztítja Zombit – hiába bánja meg rögtön a tettét, s hiába irányult az agressziója elsősorban saját magára, nem pedig a játékmackóra, a medve nem szólal meg többet; másnap reggelre Zombi teste porrá omlik.

Ezek után már csak a történet véres-kalandos fináléja van hátra: a Doki B-be utazik, hogy kinyomozza, mi történetet a medvével közvetlenül azelőtt, hogy rátalált az utcán; közben futó nézeteltérése támad egy kupleráj biztonsági személyzetével, s szorult helyzetéből egy *hard-boiled* detektívregény kemény öklű és szellemesen cinikus nyomozójához méltó módon vágja ki magát. („Az t éreztem, Y-nak azért volt mibe beleszeretnie”, kommentálja az eseményeket.) Majd pedig Dél-Amerikába repül, ahol tanúja lesz egykori felesége, Y bestiális meggyilkolásának – a gyilkossággal őt gyanúsítják, ám ismét sikerül kikecmeregnie a csávból: visszagondol a novemberi sorsdöntő lóversenyre, s a lónevek sugallatára megfelelő alibivel áll elő, így szabadon engedik. Ezek után ismeretlen helyre távozik (a regény legszebb metaforájával: a sakktabla 65. mezőjére), s megírja a történetét.

Mindez azonban közel sem ilyen egyszerű. A regény a talált kézirat fikciójára épül: a történetet Tandori Dezső (a regényben: TD) adja közre, aki íróként rendbe szedte a Doki szövegét. S erre szükség is volt, ugyanis a Doki egy különös, soha nem volt akcentussal beszél a magyar nyelvet – ebből egyszer-kétszer ízelítőt is kapunk, amikor TD átadja a szót a főhősnek („De élőb el kell mondanom, mi történt, atól fogvá, hogy Zombi meghált, és en kutatni utána B. városába mentém, ot olcsó ákcio dolgók estek, rutin, dé nehéz, majd hogyá mentém mégis Váj után, én élkarhozót lélék, jáj, mondóm, jáj”). A regényt természetesen annak rendje és módja szerint a kéziratot közreadó TD előszava nyitja és utószava zárja (magába a szövegbe csupán egyetlen alkalommal szól bele „kívülről” az író) – ám utószóból három is akad: TD lezárja a történetet; majd elmeséli, hogyan szóltak hozzá gondolatban Zombi hamvai, amelyeket a Doki az ő gondjaira bízott, valamint miről tájékoztatták az író (a kegyetlenségétörténésznek volt egy kutyája is!); végül röviden elmeséli, hogy egy kellemetlen magánéleti esemény (TD nem sokkal a könyv kéziratának lezárása után elesett az utcán és kissé összetörte magát) hogyan helyezte új fénytörésbe az egész történetet.

Mi több, TD a Doki történetében is szinte végig jelen van: a főhős folyton őt idézi, hozzá beszél (amikor épp nem közvetlenül az olvasóhoz fordul), s Tandori „mondásait” hívja segítségül, hogy a cselekmény fordulatait értelmezni tudja. A Doki mégsem pusztán TD *alteregója*: a negyvenhét éves kegyetlenségétörténész meglehetősen ironiával szemléli idősödő barátját, és mindent megtesz, hogy az olvasó számára is érzékelhetővé tegye a köztük fennálló különbségeket. Nem veszi komolyan TD sirámain, amikor úgy érzi, hogy az íróból csak a „létezésszakma” nehézségein vagy a kortárs magyar irodalomkritika nyegle figyelmenlenségén való borongás rutinja beszél, ám akkor nagyon is komolyan veszi, amikor a gondolatmentekben saját egzisztenciális problémáira ismer. (Kis túlzással: úgy viselkedik, mint egy szenvedélyes és érzékeny Tandori-olvasó.) Persze az ironikus perspektíva jelenléte a Tandori-szövegvilágban nem számít újdonságnak, gondoljunk csak például *A komplett tandori – komplett eZ?* című remek regény osztott elbeszélői szerkezetére – így hát ezúttal is tévedés lenne a monologikus „Tandori-mitológia” állandó elemeinek üres ismétlődéséről beszélni. (Amit olykor valóban megtesznek a kritikusok egy-egy új Tandori-kötettel kapcsolatban, hogy részben azért igazat adjunk TD borongásainak.)

Igen ám, de milyen poétikai célt szolgál a *Zombi* bonyolult narrációs struktúrája? Mi a poétikai értelme a különböző irodalmi konvenciók (ifjúsági regény – beszélő medvék! illusztrációk! a Serdüülő Ifjúság épülésére szolgáló tanulságok! –, thriller, detektívregény, szappanopera, kalandregény) szellemes, játékos és oly szórakoztató párhuzamos alkalmazásának?

A *Zombi* világa az *elder-felhár* világa: „semmit se lehet igazán tudni se, kivédeni se” – más szóval a világ működése nem megismerhető (*felderíthető*), a váratlanul bekövetkező események elől nincs menekvés (a rossz és a jó nem *elhárítható*). És mindez ugyanúgy áll az emberi kapcsolatok természetére, mint bármi másra: dr. Yeman Desmond kegyetlenség-történész, ám a saját példáján kell megtanulnia, hogy a kegyetlenség sokkal élesebben jelenhet meg két ember viszonyán belül, mint a kínzókamrákban. Másfelől viszont a világ eseményei rejtélyesen összefüggnek egymással és egymást magyarázzák (lásd a lónevek különös egybecsengését a regény szereplőinek neveivel, és ennek súlyos következményeit) – ám csak ritkán lehet biztonsággal eldönteni, hogy egymást megvilágító eseményekkel, mélyebb összefüggéseket felfedő párhuzamokkal vagy pusztán véletlenül van dolgunk. *Zombi* elmeséli egy bizonyos Gaby és Huba történetét – vajon a játékmédve egy korábbi Tandori-regény, a 13:87 szereplőiről mesél (TD „ismerőseiről!”), vagy egyszerűen csak nevek véletlen egybeeséséről van szó? (A *Zombi* megadja a választ: „Ez véletlen volt. Kicsi világ a medvevilág is, az ám.”)

Az *elder-felhár* és az értelmes vagy véletlenszerű, de mindenképp borzongató egybeesések világában magától értetődő választás a kivonulás a világból. „Miért létezhet *egyáltalán* olyan építkezés, ahol megrogyhat a *már kész* másik ház?”, teszi fel az erősen teodicea-ízű kérdést TD, s kisvártatva levonja az el nem hangzó válasz konzekvenciáit: „Amióta ez a világ úgy építkezik, hogy már álló házakat, ártatlanul, összedönthet vele, nekem többé semmi közöm e világhoz; *elder-felhár*, én, tők rosszabb, mintha gyűlöl-ném”. A kivonulás azonban nem jelent valamiféle aszkézist: az *elder-felhár* világával szemben ott áll a meghitt magánvilág – a másik iránt érzett felelősség világa, amelyet adott esetben játékmackók, verebek és kutyák népesítenek be. A másik személy iránt érzett felelősség viszont azzal jár, és talán ez a Tandori-regények egyik legfontosabb (jóllehet közel sem triviális) tézise, hogy engedjük érvényesülni a másik *sajátos perspektíváját*. („Ember, állat, ha csak ránézek, nekem ugyanazt mondja. Nem erről volt szó. Csak a medvék mondják hogy erről, róluk”, idézi TD-t dr. Yeman Desmond.) A másik személy sajátos perspektívájának tudatos elfogadása nélkül a *Zombi* szövegvilágában elképzelhetetlen, hogy bárki felelősséget tudjon vállalni a másikért. A Doki felelősséget szeretne vállalni az utcán talált, ütött-kopott játékmackóért, de (tapintatból? azért, mert nem bízott benne, hogy medvevelméjével megérti?) nem beszélt neki a feleségéről és kegyetlenségben bővelkedő élettörténetéről – így viszont hirtelen dührohama, amely közvetve vagy közvetlenül *Zombi* halálát okozta, a medve számára maga volt a kiszámíthatatlan fenyegetés, az embertestet öltött *elder-felhár*.

A *Zombi* cselekményének legfontosabb és mindvégig nyitva hagyott kérdése: vajon a Dokit valóban egy beszélő játékmédvével hozta össze a sors arra a kis időre, amelyet együtt tölthettek, vagy az egész csupán a főhős „zilált agyának a műve” volt, tehát a Doki magában beszélt, önmagából teremtett személyiséggel ruházott fel egy játékmackót? (Dr. Yeman Desmond rendkívül tudatosan viszonyul saját elbeszélői tevékenységéhez, s büszkén kijelenti: ez az eldöntetlenség a Jekyll–Hyde-probléma poétikai megoldása – „ném két szereplője van, hánem két eldönthetetlen létezősege”). A kérdés téje óriási: ha a Doki csupán képzeletének teremtményében pillantotta meg a másik személyt, akiért felelősséget vállalhatott (igaz, ezt a lehetőséget is „éltékozolta”), akkor a történet azt sugallja, hogy az ember eredendően magányra van ítélve. Hogy be van zárva saját személyiségebe, saját személyisége viszont be van zárva az *elder-felhár* világába.

És ez természetesen nem csupán a Doki problémája, hanem TD-é is. A *Zombiban* megrajzolt írófigura (minden ellenkező híreszteléssel szemben a különböző Tandori-regények nem *pontosan* ugyanazt a figurát rajzolják meg!) meghitt magánvilágát folyamatos veszély fenyegeti. Nem csupán azért, mert a befogadott madarak idővel meghalnak – soha nem múlóan fájdalmas töprengésre késztetve TD-t: vajon személyesen ő mennyiben volt felelős az állatok haláláért? – és a játékmedvék tönkremennek; hanem azért is, mert az irodalom és az olvasók nélkül semmi nem garantálja, hogy a madarakkal és játékmedvékkel benépesített világ a szó szoros értelmében létezik, s nem csupán TD elméjének a szüleménye. A *Zombi* mintaolvasója a Felügyelőné, aki egyszerre külső és belső perspektívát biztosít a magánvilág eseményeire: *belül* van a madarak és játékmedvék (és regényszereplők) világán, elfogadja a játékszabályokat, s részt vállal a kölcsönös felelősség és törődés világteremtő feladatából, másrészt viszont *kívül* is van ezen a világon, mert saját jellemvonásai, vérmérséklete és ízlésítélete alapján értékeli a kapcsolatok alakulását és a magánvilág eseményeit. A Felügyelőné perspektívája azonban önmagában nem elég (vagy legalábbis nem *biztos*, hogy elég): szükség van még további perspektívákra – és ezeket biztosítják a *különböző műfaji konvenciók szerint megalkotott*, más és más poétikai helyzetben különféleképpen viselkedő, érző, gondolkodó regényszereplők. Jelen esetben szegény Doki, aki ifjúságiregény-hósból nyomozóvá válva Dél-Amerikáig utazik, hogy rájöjjön: ami TD-nek sikerült, az számára elérhetetlen – marad a saktábla 65. mezője, az abszolút magány dermedtő csendje: „Szabad ember vágyok, máx. önmagam rábjá”.

Ám a legfontosabb külső és belső perspektívát mégiscsak a regényvilágon kívüli olvasók biztosíthatják. Azok az olvasók, akik képesek a Tandori-próza egzisztenciális és morális tétjeit felmérve részt venni a világteremtő vállalkozásban – anélkül, hogy feladnák sajátos nézőpontjukat. Mert sem a tisztán külső, sem a tisztán belső perspektíva nem teremti meg azokat a *személyeket*, akik felelősséget vállalhatnak egymásért; legyen szó regényszereplőkről, verebekről, játékmedvékről, kegyetlenségtörténészekről, öregedő írófigurákról vagy egyszeri olvasókról.

2008. október–november

Keserü Ilona

„Szellemi érdeklődésem nem *magam* vagyok,
hanem *mások*”

1. E „köszöntőnek” a címéről, akkor.

A Glass-családban (Salingernél, azaz Seymouréknál, Buddyéknál stb.) nem lehetett szokás egymást külön felköszönteni, viszont voltak nagy alkalmak, a família dolgainak kedvéért, amikor ezt szinte színielőadásként celebrálták, akár a világ távoli tájairól is, sugármetszésekkel.

a.) Nyilván bizarr, ha a magam 70 évével én a 75 éves Keserü Ilonát sokkal fiatalabbnak érezvén az én pillanatnyi „összegemmel” szemben, bizarr, ha Róla mint a Nagyobb Nővérről beszélek. De hát életkorok a világban vannak, cselekvések is ugyanott, és ahol pontosan ugyanazon az idősíkon mozgunk, vagyunk, mit tudom én, mit s hogyan teszünk, az (a külsődleges) azonosság a messze múltban keresendő, és Ottlik Géza környezetében, abban a „szellemvilágban”, ahol 1958-ban, ha jól mondom, megismerkedtünk, már az „Iskola” megjelenése után, és ahol jellemző módon nem maga a Mester (Ottlik) volt a házigazda, hanem a sok mindenben egyen-szellemű Ottlik Gyöngyi (Ottlik felesége), s akkor, és ezt már biztosan jól mondom, mindketten elszántan és teljesen tudatos öntudatlansággal a megvalósulásnak azt az útját kerestük, mely – vics? nem! – „A Művészet”; semmi álszerénység nem mondatja velem ezt, hogy (és) erre a szemernyit sem ködös bizonyosságra (és mindennél bizonyoságosabb ködre) mintegy plazmatévészélte-hossza rácsodálkoztunk, képesen arra is, hogy egy teljesen megfoghatatlan Valamit akarjunk birtokba venni, illetve ennek a Valaminek kényre-kedvre átadjuk magunkat. (Jaj, micsoda kockázat, a Művészet kényére-kedvére, akkor voltunk egykorúak, azóta kis kivétellel mindig Keserü Ilona a nálam-világfiatalabb.)

b.) Ennek ellenére sem írnám címbe sem az ILONA KESERÜ ILONA nevet így, sem az én 70-emnél szebben „nevezetes” számot nem jelezném külön, és még valamit akkor itt gyorsan.

c.) Ahogy kis (újabb) Szép Ernő-válogatásom címlapján nyomtatottal áll szerény nevem, s alatta a Kiadó eléggé géniuszi ötletével cerkairásként, hogy Szép Ernő, tehát Ő aláír engem, aki a világtól a másik pofont mindig Tőle (Ernő úrtól) mint a Világ számára áthatolhatatlan faltól kapom, ez a változat egyszer megvolt, és ezt a cikket is a legszívesebben alá-írnám itt, és szintén cerka-, Parti Nagytól véve tisztelettel, „Grafitnesz”-nyomként.

2. Keserü Ilonát alkalmasint e hasábokon világnagy festőnek neveztem, s ezt igen régóta érzem így. Nem érdekes, pontosabban mióta is. Hiszen épp Keserü

roppant tudású és (festői spontaneitása, tehát igazi festő-mivolta mellett) intellektuális, szellemi-tudó lényének egyik lényege, hogy annyira pontosan tudja a Környülés Dolgait meghatározni, tehát hogy mi is volt a „vanás” egykor és mi csoda az ma... s nekem, a mostanság ritka egzisztencialisták egyikének ez örületesen sokat jelent, meghatározza Keserü most már valami egyre tömörebb teljességgel, hogy „Hát nem? ez van”, ebbe beleértve – ismétlem – a Környülés Dolgait, melyek környülnek (körbevesznek) minket, de nem környörülnek... könnyű is lenne nekünk az, érdeemesnek sem lenne érdeemes... tehát Keserü mondta egy telefonbeszélgetésünk során a minap (Pécs-Budapest), hogy „az a mi társaságunk” (nehéz lenne részletezni, kik társasága, meg szét is pergett igen-csak) akkoriban, a kezdő Ottlik-korszakban meghatározódott, „mi meghatároztuk magunknak, és azóta is ez van nekünk” (így). Ilyesmire figyelmezteti az egyik Glass-illető (mondjuk, Buddy) Zooey-t, Seymour Buddyt, Zooey Frannyt stb. Nem is figyelmezteti. Visszaigazolja.

Keserü Ilona a festészetével és szavakbéli megnyilatkozásaival is Visszaigazol, így mondtam, hogy nekem a Nagyobb Nővér. Holott...

3. Nem árurom el, talán megvolt már, persze, a (jól mondom?) debreceni kiállítás... hatalmas méretben alapvető elgondolást valósít meg, tehát nem egyetlen képen... De menjünk visszább. A fekete-vonal egészen élet-közeli grafikus, a nem-teljesen-absztraktnak a fel-felkiáltó színekkel teljes komponistája, a (sírkövek, nyolcasok – azaz szétfűződő egybefüggések –, alakformák stb. jegyében) spontánul emblematikus Félreismerhetetlen: mindez kit és mit hoz? Mivé válhat innen Keserü, kérdeztük nagyon sokan, s én, szerencsére, keveset érintkezvén személyesen már bárkivel, de akkor is így, nem kérdezhettem meg. Milyen jó! A színek (igencsak bőséges) együttese és az általa hitellel képviselt alapformák kibomlottak, a helyzet (a tér!) bonyolultabb lett... és elemi maradt. Ki-ki maradjon, ami, magamról mondom ez utóbbit: ha netán bizarrnak tűnt fel „anno”, amit Keserü kiáltó színeiről mondani próbáltam (1966), hogy ezek „hámozott színek”, ahogy a gyümölcs, természetesen nem a kimondottan bogyós gyümölcsök sora, valami még naszcenebb felületet ad meghámozva, ezt a sokaknak ráadásul fontoskodó, impresszionista, butácska „meglátásomat” ismételhetem el itt 42. évre rá (szellemében, mondom, magam megtagadni nem tudván): most a Keserü-színek spontán (tehát nem „fegyelmezett”, nem képletek-nyírt-nyája, mint Weöres írta egy matematikus-tanulólánnyról) kavalkádja biztos teret belvonalaz. Nem körvonalaz. Belvonalaz. Tehát felületet alkot, felületez? Nem felületez, ismétlem, belvonalaz. Ez a vonalazás olyan sűrű! Világos, hogy nem konkrét vonalazásra gondolok, jesszus, itt felületek, megszűnő-szélű felületek vannak, színből, másik színbe nem átmenve, de vonalhatárral sem körülvéve, ahogy az égnek és a láthatárnak hogyan is lenne határa már külön... no, az előbbi rossz zökkenésű mondat után ezt a tengerhullámmázást abba is hagyom.

De: hullámmázás!

Ahogy a sírkövek is hullámlások voltak (költőnkől is tudjuk ezt, temetőkről, ugye? az ősökrol etc.), a mostani Keserü-festészet mintegy az anyag kettős természetének (itt belvonalazás kontra felület, és egyesülésük!), a tér kettős természetének (festészetben, durván: sík és térsugallat, nem beszélve most az applikált, gyűrt stb. elemekről, kioktatást nem kérek) festészeti megjelenítése Keserü

egyik kifejezésbeli és művészet-végeredménybeli (na ja, hol a művészetben a vég-eredmény! nem is kell), emberi alapjele.

4. Beszélgetni telefonon mi (Pécs-Budapest) úgy szoktunk, ritkás levélváltást csinálni is így: lehet beszélni irodalomról, „vanásról” (nem kérek kioktatást!), festészetről a legkevesebbet. Én mégis megkockáztattam: Keserü nagy találmánya (egy újabb!), a kép-erdő egyrészt a vonalakból felületkitöltővé tett színesség visszavonalazása (ahol a képek mintegy a fák, és az erdő a fák által jelenik meg kiállításnézői szemünknek), és erre bátran mondhatom, hogy mivel ezt jó rég mesélte már nekem, magam egy gyarló regényszerkezetemben mintegy közelítettem egy ilyen kitettség-felfogáshoz, spontán összekövetkezéshez... s a többi. Meg lehet Keserüvel beszélni tehát egy regény szerkezetét, a szereplők mozgatójának mikéntjét stb., ítéletei pontosak, tömörek (dolgozatommal ellentétben). De talán nem is baj ez így. (Erre a 6. pontban itt rátérek.)

5. Összefoglalva: a színelületek a térrel újra vonalakká változnak vissza. (Kioktatást nem kérek: nem váltam barom-esztétává, bár kiváló-esztéta sem vagyok! Nem csűröm-nyakatekerem a dolgot.) Teljesen világosan mondhatnám azt is: ezek nagyon klassz színekompozíciók... de Keserünél ezek nem színekompozíciók! Teljesen egyszerűen mondhatnám: ahogy a művészetet „a mi színtársulatunk”, Ottlikot abban, amiben kellett, meg is haladva akár, egyebekben utol sosem érve, meghatározta, benne volt abban még az a csuda, hogy Kandinszkij, a vele kortárs figurálisabbak, Javlsenzkij, Marc, G. M., de sorolhatnám, a D. betűseket, fura, sok hiperclass festőnő, na és, a Klee-elágazás melyet sokan centrálisnak hittünk, mára nem „olyan” abszolút, mondhatnám tehát, hogy Kandinszkijtől nekem itt egy ugrás íve Keserüig. Kimarad a(z általam imádott+) Rothko-, Reinhardt-vonal, de Frankenthalernál messze elemibben jön Keserü. Motherwell és de Kooning szétszalazódása (már a durvában ez utóbbi, bár felülmúlhatatlan precizitással, írtam ezt másutt, példa rá a *Gotham News*, ráadásul parányi részlete egy de Kooning-képen az én kedvenc részletem, egy város képe szinte a csuda-tudja-mit nagy ecseteléssel, vad rózsaszínekkel, narancsokkal stb. ábrázoló együttesben), kimaradt, aztán mégsem. A de Kooning-féle ecsetelés (ecsetkezelés a brr! szó erre hagyományosan), a Reinhardt-féle, Rothko-féle nagytömbözés... Keserünél a Kandinszkij-visszacsatolással alakul a már említett kiáltószínforma-felületfestők és némely angolok vonalán át. Keserü ihletett színpadtervező volt, mert ott ihletének szélső-nagy-terepű megvalósítását élhette meg. Több évtizede a képein (ah, nagy méretek, mit!) ennek a kamarajellelleg-nem-menne minimalizáltságát adja jókora méretben. A színek (most a „hámozott”-nak ezt a régi magamféle marhaságát ismétlem, változtatva a változtatandót) ráutalnak valami térre. Jó. De eloszlásuknál, szél-helyzetükben igazi térbe (képzetes térbe, persze) ki is lépnek, oda lépnek ki. Keserünél hatalmasabb léptékkal vibráló elemiség-felhasználást nem ismerek ma. Persze minden, meglehet, van a világon kétszer, sőt többször ugyanabban a korban. De nekem Keserü ismerete éppen elegendő ahhoz, hogy...

Világnagy festőként jegyezzem és jelezzem őt.

6. Végül: ez el nem maradhat: magam. (Ottliknál van egy novellában ilyen rész-cím. Csekélyen mondom én is itt.) Keserüvel beszélgetve, Ilona egyszer azt mondta, hát persze, Tédé (ő nevezett el így, 1958), *akik nem élik át, nem is értik.*

Mármint hogy – mit mondjak – még egy közmegebecsült, megrajongott színházi rendező „visszavonultságát” sem érti a külvilág, a bennfentesek meg kevesen vannak; NB elég annyi. Hagyom a jelent, a napot. Maradok örök zsörtölődésemnél: hogyan nem értik meg hát a világban, hogy „a szerelem elmúlt, Litya”? Kedvenc oroszaim egyikének, most nem Tolsztojnak, nem a szintén elég rémesen végző Csehovnak, de Dosztojevszkijnek felhasználásával mondom ezt. Kátya közli Szibériába, száműzetésébe épp induló egykori Mityájával, hogy a szerelem elmúlt, Mitya. Nehéz megérteni, mert – ezt variálta Ilona: „Ki mint él, úgy ítél”, tessék, az egyszerű tapasztalatok megjelenése szóban, máskor festészetben! –, ugye, minden publikáció, látszólagos igyekezet stb. cáfolni látszik benső állításumat. Lásd a Glass-család szélsőségesét, ha igaz, Teddyt, aki még gyerekként ágál így. Mi a különbség a filozófiailag-lélektanilag használatos „Kibeszélhetetlen” fogalmához képest, ha csekélységem azt mondja: *már nem akarok közölni senkivel semmit*. Lásd itt a mottót. Három változatból kettőt mégis művelek: „fenntartom az ipart”, tehát kicsit, kicsit csak, fordítgatok, másik végpontként, főleg ha „virtuozitás közelítésére” van lehetőség, vers így, kompozíció úgy, engedek a külső-belső hívó szónak. De a literatura és az emberközi szellem-kifejezés már nem eredendőm. Ezért mondtam azt, hogy itt egy „öregebb” ember írt egy – hála ég! fiatalabb, kedvének is teljében lévő másik emberről. (Aki persze, már csak ezért is, nálamnál kicsit már bölcsebb. A Glass-családnak, én ne tudnám, megvan a maga hierarchiája.) Keserű Ilona, Glass-családunk köszönt, élj, dolgozz soká, így (meg ahogy gondold)! Én meg: béküljek Lityával, a Literatúrával.

A GUBANC ALKALMI KIEGYENESÍTÉSE

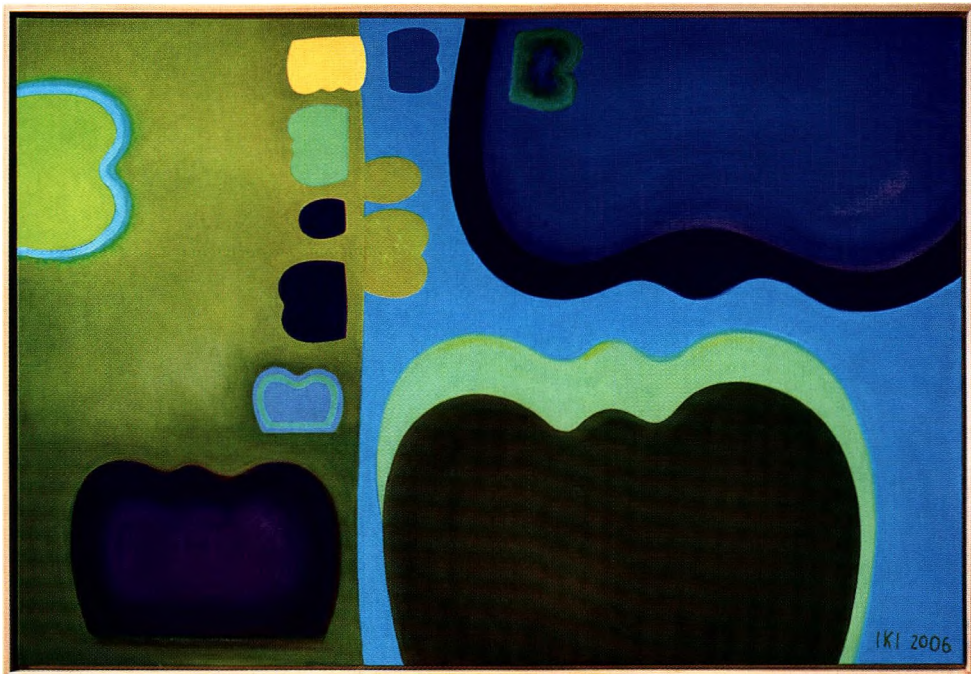
Kedves Ilona, boldog születésnapot, Isten éltesse sokáig! Kissé feszengek, miközben ezt írom, de azt hiszem, hogy ezt a mondatot, rögtön az elején mégiscsak le kell írni, el kell mondani. A születésnap köszöntő olyan műfaj, amelyhez meg kell érni, viszont nagyon bizonytalanná teszi azt, aki koránál és tapasztalatlanságánál fogva eddig távol tartotta magát a laudációktól és egyéb alkalmi megemlékezésektől, vagy egyszerűen csak úgy alakult az élete, hogy ilyesmiken nem kellett törnie a fejét. A kezdeti körülményeskedést pedig az a megérzés táplálja, hogy az ünnepelt, Keserű Ilona, az ő lényeglátó természeténél fogva, szeret azonnal az efféle kijelentések mélyére is nézni – mit is jelent ez a mondatfűzér együtt és egyenként órá és a világra nézve.

Úgyhogy bízom a szöveg áteresztő képességében, hogy a salak fennakad, és ami átszivárogoz rajta, az a kimondás pillanatának súlya és őszintesége, hogy ezt most nem én, ő, vagy te, hanem egy szűkebb-tágabb szellemi közösség tagjai egyszerre mondják azokon a helyszíneken, ahol alkalmuk volt Keserű Ilonával a legtágabb értelemben együtt lenni. Ez a mondat a 75 éves Keserű Ilonát köszönti, és ennél a ténynél sokkal fontosabb, hogy a festő ma is ugyanolyan erővel dolgozik, tanít, ír, figyel és utazik mint korábban, s e tevékenységek intenzitása a múlt időben alig változott. Bár erről ma talán a tanítványai tudnának többet mesélni. Ebben a pillanatban egyáltalán nem nehéz elképzelni Ilona hangjának fegyelmező árnyalatát sem, amint azt mondja: „Ne hülyéskedjete! Pontosan tudjátok, hogy nem az idő számít”. Ehhez azt is tudnunk kell, hogy ő ezt most szigorúan festőként érti, aki számára az idő nem egyenes vonalban halad, ahogy mi megszoktuk, hanem kanyarokat vesz, hurkolódik, önmagába fordul és továbbiramlik, és hogy ő, a festő, ezen a lélekvesztőn most már teljes biztonsággal lépked előre és hátra. Ha ebben a gubancban a progresszív irányok még egyáltalán jelentenének valamit. Éppen ezért, ebben az ünnepi pillanatban az olyan vászondomborítások jutnak eszembe, mint a *Nagy áramlás* vagy a *Fehér áramlás* 1992–93-ból, amelyeken a lelassult, bensővé tett idő, a folyamatos hullámzás a természet erejével szelíden, mégis feltartóztatlanul ostromolja azt a területet, ami Keserű Ilona elidegeníthetetlenül saját terepe, a táblakép síkját. A harmonikus beérkezés képei ezek, ahol már színek sincsenek, mert gyönyörködtetni sem akar, csak a létezés hullámmozgásba és néhány vonalfutamba szorított halk zavár bölcsessége áramlik. Ha valahogy, hát így képzelem el, amikor valami (amit az életről gondolunk?) megnyugtatóan rendeződik, szelíden partot ér. Azt hiszem, ez a képzet valamiféle, az ember természetéhez tapadó őskép, jövőbe vetített emlék, mint a homokos Duna-part a gyerekkor mélyén, vagy a kelt kalács íze a szájpadról. És vigasztaló, mint a jó regény végén a tájleírás. De hogy az idő mennyire nem számít, ő tudja a legjobban, aki ha hetvenéves önmagára tekint, a következőket mondja nekünk: „1990 körül (...) több és más következett. A *Semmi sincs sehogyan* képcímmel egy Ottlik-novella befejező mondatát idézem, amikor felnőttkori mesterem emléke előtt tisztelgek. Az I. és II. képváltozattal elkezdtem valamit, felemeltem és máshová tettem le magamat, mint ahol eddig tevékenykedtem. Vagy le se tettem. Erre a rövid időre. Régebben az általam átélhető idő elgondolásában soha nem jutottam túl az ezredfordulón. El sem tudtam képzelni, mit csinál még az ember het-

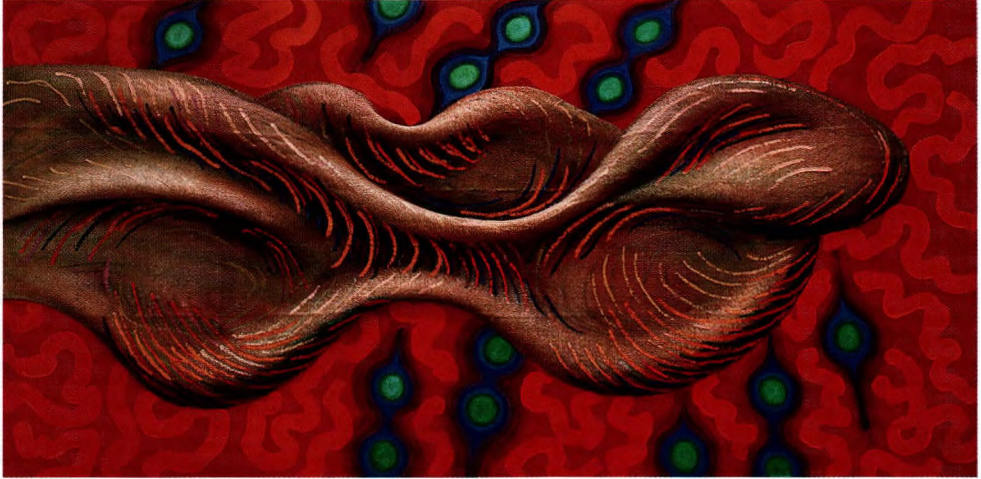

Laza gubanc TD-nek, 2008. IKI

venévesen a Földön. Most úgy látom, hogy mindent. Illetve én, a festő most valóban mindent megcsinálhatok.”¹ A sokszor kettős évszám alatt megjelenő festmények több fordulópontot jeleznek; a folyamatos forma- és gondolatvisszatérések ugyanakkor azt is sugallják, mintha a festő kezén minden vizuális jelenség szimultán lenne mozgásban és érvényben. A *Semmi sincs sehogyan*-variációi mintha magukba szívták volna a kilencvenes évek elejének minden formátlan formálódását: a gesztust, a spektrumszínek rendjét, a rajzot, a hirtelen gesztusokba burkolt haláljeleket, a sietséget, az érzést, hogy a „mindent” és a „semmit” lehetőleg egyszerre mondjuk el. A nagy váltásokon és belső alakuláson innen csak sejtéseink vannak arról, hogy az idő múlása milyen kétségbeesésekbe képes kergetni az embert, ha az életidő nem fedhető le elvárásaink és képességeink ránk ruházott teljesítményével. Az élete alkonyán örült módon festő és rajzoló, a *spätverket* abszolút módon megélt Picasso jut eszembe, ez a babonás spanyol, aki az idővel való versenyfutásban olyan dühödten rajzolt, festett, nyilvántartott, és ürítette ki kedvenc érzéki témáit, hogy szinte az életet préselte ki maga körül. Nem hinném, hogy Picasso ne tudta volna: az idő másért szorít húszévesen, negyvenévesen és hetvenévesen. Hogy ami számít, és amire érdemes odafigyelni, az nem az idő feltartóztatathatlan múlásában, hanem a ciklikus visszatérések felismerésében és megengedésében van. Ezt megint csak Keserü Ilona egy váratlanul-véletlenül felbukkant, 2003-as naplóbejegyzése világította meg: „Lassan elkezdődik a legjobb hónap, belépünk a szaggitárius jegybe. Kiterjeszkedem.” Ez a tény önmagában még nem ugrena ki az életrajz szövetéből, de a szikár adatokkal bíbelődő szakmunka száraz poézisének olykor vannak érdekes összefüggései is. Az egyéni kiállítások összeállításában haladva feltűnt, hogy sokuk rendszerint késő ősszel szerveződött, ősz és tél fordulóján, mintha a születéskor nyert energia évről évre ott sűrűsödne néhány kitüntetett, erős hónapban. A regisztrált tények között találunk egy korai támpontot. Pillantás az időbe: *Ezüstös kép*, 1964. A termékeny formálódások ideje ez, vándorévek Olaszországban, ahol Keserü Ilona magánérőből és egy ösztöndíj segítségével hosszabb időt töltött. A régi művészet, az építészet, a kortárs művészet, vagyis a múlt és jelen egyszerre hatnak rá, azzal a felismeréssel, hogy a világ és a festészet igenis lehet nagy, „a kor alapvető mozgásaival együtthangzó”.² Akkor is ezt gondolom, amikor a *Tízszáz számú képet* (1965) vagy a *Piros képet* (1966) nézem Jasper Johns képének szomszédságában a Kortárs Múzeum falán, és egy irracionális tér- és időbeli húzással olyan frissességgel és aktualitással szólalnak meg Keserü képei Johns 1976-os munkája mellett, mintha Magyarország 1965-ben akár New Yorkban is lehetne. (Ám idővel olykor helyükre kerülnek a dolgok, még ha az idősíkok össze is torlódnak kissé. Keserü Ilona 1965-ös, *Fekete vonal* című asszemblázsát idén megvásárolta gyűjteménye számára a washingtoni National Museum of Woman in the Arts. A női testtel organikus, érzéki módon foglalkozó mű a gyűjtemény kontextusában alkotóját a korai feminista mozgalom Lynda Benglis, Louise Bourgeois vagy Magdalena Abakanowicz nevével fémjelezhető nemzetközi áramába kapcsolja be.)

De még csak egy évvel korábban járunk, az első saját, markáns megjelenésű, ottani építészeti inspirációktól nyert város-ikon születésénél. A kép keletkezéstörténete a következőképpen szól: „1964. november: Ezüstös kép (Város) festése: farostlemez, 125x170cm (alatta: Szicíliai város, 1964, átfestve, az alatt: Vendéglő kertje, 1962).”³ A város-metáforába burkolva benne van a festői program épülése is, amelynek jelentőségét a dátumozás

¹ Ilona Keserü Ilona: „A kiállítás termei: Küzdelem, Pillantás az időbe”, in: *Közelítés Gubanc Áramlás. Oknyomozás Ilona Keserü Ilona munkásságában*, (Kiállítási katalógus) Ludwig Múzeum Budapest – Kortárs Művészeti Múzeum, Budapest, 2004. 22.

² Keserü Ilona: „Pályakép”, in: *Ilona Keserü*, (Kiállítási katalógus) Accademia D’ Ungheria, Roma, 2001. 7.

³ Ilona Keserü Ilona: i. m., 2004. 79.

csak nyomatékossítja. A palimpszesztfal üzenetét nem visszavakarva fejtjük meg, hanem az egymásra rakódó rétegekben ismerünk rá arra, hogy mit kell felejteni, mit kell átírni, és arra is, amit fel kell ismerni. Keserü művészi ösztönéletének forma- és térnyerése az *Ezüstös kép*, a maga barokkos befűződésű, függőleges hullám-formáival, amelyek ekkor még keményen és határozottan szólalnak meg, mert „létre akart jönni az, ami én vagyok”.⁴ A hullámformák befordulása a vízszintes, lágyabb irányba pedig a következő áttűnést jelzik, Keserü másik nagy jelképébe, a sírkő-sorozatba. Nem kereste, hanem 1967 táján rátalált a balatonudvari temető késő barokk sírköveire, és azért találhatta meg, mert ez a forma már művészi elgondolása eleve létező kerete és formája volt. Ő maga azóta is az absztrakció sajátos kereső – kutató nyelvét beszéli, s ebben a nyelvben a sírkő-formák a klasszikus festészeti tradícióból a szellemi önarckép szerepét öltik magukra. Hosszú időre ez lett Keserü devizája. És még ma is elevenen, az égitestek lassú mozgását megidézve léteznek festményein, mint puha, dühös vagy véres közelítés.

Az *Ezüstös kép* novemberétől indultunk, és most, negyvennégy év után, megint ebben a hónapban járunk. Keserü erős idejében, amikor újabb, az elmúlt huszonöt év munkáit összerendező gyűjteményes kiállítására készül. Egyelőre befejezett jövőben illik beszélni erről, mert amikor ez az írás készül, még minden elképzelés, makett formájában létezik csak. Ebben az ideában megtalálható minden, amire a nyolcvanas évektől, mint örök visszatérésekre láthatunk rá: a szenvedéllyel kidolgozott és ellenőrzött gesztusrendszer, a balatonudvari sírkő-sziluettek messzire vezető alakulásai, a formázott, varrott és festett vásznak érzékeny, asszonyi megoldásai, a festő személyes érintettségétől fűtött ábrázoló képei és a színkutatás különböző irányokba mutató útjai. A festmények egy metaforikus értelemben vett, monumentálissá növelt installáció alkotóelemei lesznek a művész kezén, aki most tényleg kiterjeszkedik, és mint *master of ceremony* teljes festői fegyverzetével irányít bennünket a labirintusban. A képek hol felfedik, hol kitakarják egymást, s ezek így, együtt személyre szabott üzeneteket kézbesítenek – miközben azt vesszük észre, hogy megint többet kaptunk, mint amennyit adni képesek vagyunk.

⁴ Forgács Éva: „Az árnyalatnyi különbségek fontosak. Beszélgetés Keserü Ilonával”, *Magyar Napló*, 1992. június 12. 9–12.

A szabadság első éjszakája

Mindig éreztem, hogy nem örökre van tető a fejem fölött. Mindig azt próbáltam kikerülni, hogy megérezésem igaznak bizonyuljon. Manapság ilyesmire mindenkinek gondolnia kell. De attól még nem biztos, hogy ki tudja kerülni.

Legyél házmester vagy ápolónő, kalauz vagy szakács, bankár vagy kovács, tanár vagy edző, legyen családod vagy élj egyedül, a legváratlanabb pillanatban rád köszönhet, hogy nem tudsz hová hazamenni. A világ járatai, melyekben eddig mozogtál, bedugulnak előtted. Na, nem akarok itt most túl sokat okoskodni, mert hát mi az az itt? Az utca – nem egy okos hely, nem tanterem vagy műtő, bár mind a kettőre emlékeztet kicsit, csak ezt korábban nem vettem észre. Amikor még sejtelmem se volt arról, mi az az utca.

Kedves olvasó, ne örülj, mert eszem ágában sincs a tapasztalataimat megosztani veled, nem akarom, hogy az én káromon tanulj, nem akarlak felvértetni arra az időre, ha majd te is itt leszel, mert előbb-utóbb itt leszel, ne is reménykedj másban, és ha itt leszel, akkor csak indulj a nulláról. Csak a nulláról lehet indulni.

Már megint bölcselkedem, pedig semmi okom sincs rá, mert amióta kint vagyok a szabad életben, semmivel sem lettem bölcsőbb. Egészen pontosan azóta nem értek semmit a világból.

Nem értettem, mért nem tudok bemenni a lakásomba. Pedig lentről láttam, hogy van otthon valaki, én nem lehettem, a gyerekek meg bentlakásos iskolában voltak, tehát csak a feleségem lehetett az, otthon van, gondoltam éjfél után hazafelé menet, otthon van, gondoltam, és még ébren is, ennek az együttállásnak megörültem, mert vágytam az ő barátságos személyére, megnyugtató jelenlétére, szavaira vagy akárcsak a hallgatására is. Épp azért, mert a szeretőmtől jöttem. Attól a rettenetes nőtől, akivel iszony minden együtt töltött perc. Tőle jöttem, és iszonyodtam tőle, de talán meg ennél is jobban magamtól. Minek vesztegetem nála a drága időmet? Soha többet, határoztam el, ahogy már nem egyszer elhatároztam. Más alkalmakkor ilyen esetekben már nem találtam ébren a feleségem, kicsit tüntetőleg is korán feküdt le, hogy jelezze, ma nem érdeklém. Az valahogy föl se merült bennem, hogy ezúttal botrányt akarna csinálni. Nem is akart. A kulcs nem ment bele a zárba. Nem voltam képes elhinni, hogy ez nem véletlen, fölkapcsoltam a folyosói villanyt, amit pedig sohase szoktam fölkapcsolni esténként, mert a kezem önkéntelenül is beletalált a zárba, és meggyőződhettem róla, hogy a kicsit kontár lakatosmunka megtörtént. Az ajtó alatt a fémpor és a faforgács még össze se volt söpörve. Úgy tűnt, mintha csak öt perce fejezte volna be valaki a munkálatokat, márpedig akkor annak a valakinek itt is kell lennie a lakásban, hiszen az utóbbi tíz percben senki nem jött ki a házból, látnom kellett volna. Mi a fene ez? Illegális lakásfoglalók? Betörés utáni javítás? Esetleg, és ez látszott a legkevésbé aggasztó magyarázatnak, a feleségem a villa-

moson elvesztette a kulcsát, de már intézkedett is. Csupa érthető, elfogadható magyarázat, melyeket ötvenéves tapasztalatom mind lehetségesnek mutatott.

Akkor tehát csöngetni kell. Végtére is fent van, mért is ne. Csöngetek. Igen, csöngetek. Valami rossz előérzet azonban visszatartott egy pillanatig. Mi lenne, ha nem csöngetnék, hanem leülnék itt a lépcsőházban, és megvárnám a reggelt. Akkor nem tudódna ki az se, hogy mikor érkeztem haza. Jó, akkor legyen így, döntöttem, és abban a pillanatban már csöngettem is. Egy rövid csöngetés. Hallottam, ahogy a hang előbb megtölti az előszobát, onnan átbuggyan a fürdőbe és a konyhába. Nocsak, a fürdőben mintha tele lenne a kád, igen, habos víz van a kádban. Hallottam, ahogy a hab túlcserdült a kád peremén. Mi van, hülye ez a nő, mit pazarol itt nekem?

A csengő hangja aztán már végigszáguldott a lakás többi részén, az utcai ablakhoz érve megfordult és rohant is vissza, hogy jelentse nekem, mi az ábra. Gyorsan és halkán hadarta el a jelentését, nem értettem pontosan. Mégis megörültem annak, hogy becsöngettem, mert e hang révén bent voltam a lakásban, bent voltam, és nem is szándékoztam kijönni. A feleségem már ugrik is ki a kádból, kinyit, bocsánatot kér, elmagyarázza a történeteket.

De semmi. Most már türelmetlen lettem. Egy hosszú csöngetés, három rövid, hosszú, rövid, három hosszú, rövid, nyisd már ki, nem hallod!

Hallom, hallom, hallatszik bentről, de nem ám az ő, hanem egy férfi, egy bajszos férfi hangja, ezt még azelőtt tudom, mielőtt kinyitnák. Ki se nyitják egészen. A résben ott áll a bajszos, mögötte a feleségem. A bajszos válla fölött egy fej, egy idegen nőé, egy bábué, kiabál, takarodj innen. És nem is kell, hogy hazagyere! Engem te nem fogsz többet verni, engem te nem fogsz többet megerőszakolni, engem te nem fogsz többet dolgoztatni!

Érdekes, hogy azt az egyet nem mondja, amit tényleg csináltam. Nem mondja, hogy megcsaltam, talán a bajszos miatt nem meri mondani, aki valami színes ruhában van, furcsa dolog így éjszaka. Vagy az egy pizsama? Ha legalább az enyémben lenne, de nem, ez idehozta a sajátját. Vagy lehet, hogy itt tartotta?

Bent vannak a dolgaim, kiabálok, mindenem bent van, nincs bent semmid, kiabálja a bábu a bajszos válla fölül.

Ja, tényleg, gondolom, lemondok mindenről, legyen a tiéd, de mi lesz a gyerekekkel. Nem tőled vannak, feleli az idegen nő, még nem idegen, de már mérhetetlen sebességgel távolodik.

Az ajtót bevágják. Leroskadok a földre, vagyis a lépcsőre, ülök a lépcsőn, jön a hideg a seggemen át a kőből, a levegőből, észreveszem, hogy meglátszik a lehetetem, az előbb nem volt még itt ilyen hideg.

Akkor megint kinyílik az ajtó, jó tréfának gondoltátok, de elég. Mutatom a régi lakáskulcsot, meg hogy nekem jár az újból is. Nem a feleségem jön elő, nem is az az idegen nő, hanem a színes ruhás, a bohócruhás, maga a bohóc, kezében egy játékpuska, rám szegezi, itt nem maradhtsz, az kéne még csak, hogy itt fagyj meg.

Akkor hol fagyjak meg?

Nekem mindegy, de ne itt. Mit gondoltál, meddig fogja ezt túrni szegény feleséged. Munkakerülő vagy, hamiskártyás, tolvaj.

Elég, megyek már.

Az első gondolatom az volt, hogy visszakeredzkedem ahhoz a nőhöz. De másfél órája is megvan, hogy eljöttem, csúnyán össze is vesztünk, azóta lehet, hogy a férje is hazaért. Sose gondolkodtam rajta, hogy hová járhat az így esténként. A fél város egy házzal odábbra jár, ezután egyszer csak ez történik. Vajon hol lakhat ennek a bohócnak az elhagyott felesége? Oda bekeredzkedhetnék.

Kinyitottam a kaput, mert szerencsére a kapukulcsom jó volt. Hát végső menedéknek ezek szerint mindig itt lesz a mi lépcsőházunk.

Végső menedéknek? De ki a fene gondolja, hogy nekem ezentúl az utcán kell élnem, mint azoknak a rettenetes és dologtalan alakoknak, akiket még látni se jó. Mennyi van belőlük! De talán majd ők tanácsot adnak. Igen. Biztos, hogy tanácsot adhatnak, hogy mit lehet egy éjszakán át az utcán csinálni. Többről úgyse lesz szó, úgyse lehet szó. Nem lehet szó többről, mint egy éjszakáról, azt meg akár valamiféle próbatételnek is felfoghatjuk.

Mi lenne, ha bemennék a munkahelyemre? Csodálkoznak? Elhitték nekik, hogy munkakerülő, dologtalan hamiskártyás vagyok? Elhitték, hogy verem a feleségemet? Azt hitték, hogy én vagyok a hibás? Nem akarok mentegetőzni és magyarázkodni, nincs miért, és méltatlan lenne hozzám, rengeteg hibám van, de mindegyik megbocsátható, nem érdelek büntetést értük, vagy legalábbis ítéletet nem, megfellebbezhetetlen ítéletet, és sosem elévülő büntetést.

Kár a szót szaporítani. A munkahelyemre nem mehettem, mert nem volt kulcsom se az öltözőhöz, se a műhelyhez. Holnap szerezni kell. A szekrényemben talán van valami váltás ruha is. Ócskának ócska, de én is ócska vagyok, illel fog rám.

Egyelőre sehová. Szabad vagyok. Van egy éjszakám, egy november végi éjszakám, ami csak az enyém. Hányszor akartam, hogy legyen valami ilyesmim. Amikor nem mehettem el otthonról, mert a feleségem nem tűrte, kicsik a gyerekek, ő éjjel nem fog hozzájuk felugrálni, ha akarok, majd én. Nem akartam. De azért ugráltam.

Az utca ilyenkor már jóformán üres. Én se nagyon figyeltem eddig, mikor hazafelé tartottam, hogy kik népesítik be, mert védett, hogy a hazafelé tartókhoz tartozom.

Nem a sötétet láttam, hanem a lámpákat, amelyek kilyuggatták, és lámpától lámpáig haladtam otthonról haza. Nem is figyeltem föl olyan apróságokra, hogy hideg van, esik az eső, sötétedik vagy pirkad, mert nem voltam ott, nem voltam az utcán, egyszerűen csak keresztülmentem rajta, szabadnak hittem magam, de csak kényelmem rabja voltam, biztonságom rabja voltam, egy elméretezett hazugság rabja voltam, azé, hogy minden rendben van. Holott tegnap este, amikor még be tudtam menni a feleségem lakásába, ugyanúgy nem volt semmi rendben. Azt mondtam, a feleségem lakása, bár eddig nem tudtam, nem akartam tudni, hogy az a lakás nem az én lakásom, hiába van félig az én nevemen, csakis a feleségemé. Semmi nem volt rendben, mert azt se tudtam, mim van, és nem sejtettem, mi mindenem nincs.

A francba. Úgy látszik mégis bölcs lettem, pedig csak annyi van, hogy állok az utcán két sarokra otthonról, vagyis amit két órája még otthonnak tudtam, állok a nagy semmiben, és nincs semmi. Pár napja hazafelé menet megállított egy bolond. Rossz szaga volt. Az orrán egy rettenetes sebhely, és azt mondta, kéne

neki egy százas. Én meg fölényesen megkérdeztem, hogy mire, bazmeg, mire. Erre ő azt mondta, be akarok ülni egy pálinkára, valami éjszakai lokálba, de ha adsz egy ezrest, velem jöhetsz. Meg ha tisztességesen beszélsz. Ha egy tízest adsz, akkor elviszlek egy szolid helyre, ahol lányok is vannak, le is lehet előtte zuhanyozni, aztán egy kanapén elalhatsz a sarokban. Ha nincs tovább szolgálat, némelyik lány megtúr a szobájában is, csak akkor ki kell nekik nyalni, amíg többször el nem élveznek, mert az a sok rossz szex éhessé és vaddá teszi őket. Ha hagyod, hogy megkorbácsoljon, be is költözhetsz az egyikhez, ahogy ott mondják, kutyának. Most persze te azt gondolod, mondta nekem akkor az a bolond, azt gondolod, amilyen egy szemét vagy, hogy nincs jobb dolog, mint egy kurva kutyájának lenni, aludni egész nap, maradék csontot rágni, aztán műszak után hajnali három felé egy fél órát nyalni neki, vagy túrni, hogy kis korbácsával a hátadra vágjon párat, mert te barom, mondta akkor nekem, ilyesmiről ábrándozol, és én már elő is vettem a tárcámat, de nem volt nálam tízezeres, ezrest meg nem akartam adni neki, maradtam hát a százasnál, amit ő átvett, de aztán kiköpött, gyáva vagy, mondta, de meg is fogod bálni, ám akkor már késő lesz.

Mért lenne késő két napra rá? Vagy egy hét múlva. Mikor történhetett ez? Talán az egészet csak álmodtam?

A feleségem egyik éjszaka fölkelt, azt hitte, hogy már elaludtam, és kezében a disznóölő késünkkel, amivel a fenyőfát szoktam befaragni a lábba, fél órát ült a hátam mögött, én meg nem mertem mozdulni se, mert féltem, ha rájön, hogy fönt vagyok, megteszi, amit nem mer.

Aztán el is aludtam, reggel a párnámon volt valami kis vér, a nyakamon egy karcolás, rettenetes álmok voltak mögöttem, azt hittem, akkor álmodtam erről a bolondról, most viszont egész biztos vagyok benne, hogy a bolond valóság volt, és a fenyegetése is valóság lett. Persze nem kell ehhez a bolond, hogy a tanácsát megfogadjam. A hely, a barátságos kurvákkal talán csak mese. De valami kocsmát még találhatok, ahol egy fél deci rum mellett átbóbiskolhatom az éjszakát.

Előkaptam a tárcámat. Mennyi is van nálam? Egyelőre ennyi az egész vagyonom. Két ezres meg egy ötszázas. Apró. Jó. Elég. Talán holnap estére is.

De azért előbb megpróbálom megtalálni a bolondot. Vagy megszólítok egy embert, aki papundeclin alszik egy ablakmélyedésben, fejére húzott, szarfoltos, színes dunyha alatt. Épp egy sarokkal arrébb szokott aludni egy ilyen fickó. Néha kiemelte a fejét, amikor arra mentem, nem szólt, csak nézett. Nézett, mint aki ki tudja találni a múltamat, ami semmivel se könnyebb, mint a jövőt kitalálni, nézett, és úgy éreztem, keresztüllát rajtam, mint ahogy én semmit se vagyok képes meglátni zavaros sorsán keresztül. Nézett, és nem is volt kétséges, hogy többet tud rólam, mint amit saját magam valaha is tudtam, tudni voltam képes. Többet. Elmosolyodott, heló, szólt oda, nem ismerjük mi egymást?, mondta alig pár napja, ő is szólt, a feleségem is jelezte, hogy valami baj lesz, de én nem akartam érteni a jelekből, mint ahogy soha, senki nem akarja olyasminek a közeledését megérteni, amit nem tud megakadályozni.

Utólag is elszégyelltem magam. De mit csinálhattam volna? Teszem azt megállok vele beszélgetni. Megkérdezem:

Mi a neved?

Az mindegy, felelte volna.

Akkor nem ismerlek.

Neked kéne megmondanod, hogy mi a nevem, mondja, mondjuk. Vagy nem? Ez hülyeség. Mit mondott volna? Töprengtem, mert úgy éreztem, ez fontos lehet még a saját problémám megoldásában is. Közben elindultam a közeli sarok felé, ahol ennek meg kellett volna történnie.

Mi lenne, ha inkább azt felelném az első kérdésére:

Honnan ismernénk egymást?

Osztálytársak voltunk.

Mikor?

Hát általánosban. Csak én aztán hetedikben kibuktam töletek, te meg négyeseket, hármasokat kaptál, és föl is vettek technikumba. Jól tudom?

Nem egészen, de mindegy. Veled mi lett, kérdeztem volna, mert nem lehet egy ilyen beszélgetést lefolytatni kis adag butaság nélkül.

Nem látod, felelné bölcsen, de én kitartanék, hogy jutottál idáig?

Nincs abban semmi titok, hogy lehet idáig eljutni. Nekem nincs titkom, felelte volna, de nem igaz, hogy akkor, akár még csak pár napja is, ilyen hosszú beszélgetést lefolytatok vele anélkül, hogy ne kezdett volna zavarni az a szag, ami körülöttük terjeng. Vajon én mikor leszek bűdös? Mert akkor minden el van veszve. A bűdös embernek már nincs megállás.

De én, én nem fogom hagyni. Most majd odamegyek hozzá, és megkérdezem tőle: csak nem te vagy a Bándi? Vagy a Kóla Zsolt? De nem folytathatom a valóságban a képzeletbeli dialógusunkat.

Mért ne, súgja ekkor egy kis angyal a fülembé, az utcalakók őrangyala, megérezem, hogy ő az. Neki is szaga van, mosdatlan őrangyalszag, inkább kellemes, mint kellemetlen, menj innen, morgom neki, nincs rád szükségem, de van, feleli, aztán eltűnik, ahogy eltűnik Bándi is arról a helyről, ahová odaképzelttem, kár, hogy nem ő az, hanem senki, kéne egy barát, aki most segítséget és tanácsot tud adni egy olyan világban, amit nem ismerek.

Az utcalakó nincs a helyén, az őrangyal pedig gúnyosan a fülembé röhög, pedig nem is látom, hol van. Én tudtam, hogy rám lenne szükséged. Ő nincs itt. Valóságos utcalakók nincsenek is. Nem olvastad az újságban, hogy fölszámolták a szegénységet? Vagy legalábbis lényegében sikerült a szegénységnek gátat vetni, tilos már a csikkek eldobálása és fölszedése, mind a kettő egyforma véteknek számít.

Hiszen én nem dohányzom.

Jobban teszed, ha mielőbb rászoksz.

Lerogytam a kópárkányra, ahol nemrég barátomat láttam, legalábbis aki barátomnak vallotta magát. Igen annak, ha egyszer vállalta az ismeretséget velem, akivel még a felesége se ilyen szolidáris.

A kő még meleg volt. És emberszagot is éreztem. Úgy látszik, máris támadt bennem valami kutyaszzerű. Aki itt feküdt, nemrég mehetett el innen. Ha ő elmenekült valamiért, valószínűleg nekem se kéne itt ülnöm. De mi lehet az, ami elől menekült. Mi van ebben a városban, ami elől menekülni kell?

Elbóbiskoltam. Sorra megjelentek előttem azok az az osztálytársaim, akikkel korábban szóba se álltam, és akikkel nem is szívesen találkoztam volna. Semmit se tudok róluk, és most mindent meg akarok tudni tőlük. Bándit egy színes busó

maszknak láttam. Kóla arca zöld volt, mint az abszint, amit még sose ittam, de sürgősen pótolnom kell ezt a lemaradást. Ez lesz az új jelszavam tehát: Hol lehet abszintot kapni? Ott biztos megtalálom azt a helyet is, ahol meg lehet ezekkel a jószívű kurvákkal ismerkedni. Ha egyáltalán vannak ilyenek.

Arra ébredtem, hogy valaki a vállam rázogatója. Ébresztő. Papírokat kérek.

Rendőrök. Két rettenetes rendőr. Sose gondoltam, hogy a rendőrök ilyen gonoszak tudnak lenni. Nem tudom, mi volt rajtuk olyan gonosz, de innen letről, a földről óriásoknak tűntek. A lábuk két rettenetes, vasalt élű oszlop. A kabátjuk mintha bádogból lett volna, ők maguk nem látszottak embernek, hanem valami robotnak. Nem éreztem bennük a jóságot. De nem éreztem persze magamban sem. Az arcuk két előreugró orrlyuk, a szemük helyén fekete parázs, a kezük egész közel suhan el az arcom előtt, két ököl alakjában, de nem ütnek, a fejük fölött sötétkék glória, a védangyal már megint ott van, a fülembe sutyorog. Ne félj, most igazi utcalakóvá avatnak, mondja.

Átadom a papírjaimat, nézegetik. De hiszen maga itt lakik pár utcányira.

Igen, motyogom.

Akkor meg minek üldögél itt, mintha valami rosszban sántikálna?

Aki üldögél, az épp nem sántikál.

Ne védje őket, a mi kenyérünket eszik. Ingyenélők.

Tudom.

Mért nem megy haza? Ilyenkor nem tanácsos az utcán tartózkodni. Tudja, jönnek ezek, koldulnak, dologtalanzkodnak, összeszarják a parkot. Ne keveredjen közéjük.

Nem szeretnék, hazudtam.

Hazavisszük.

Tényleg? Köszönöm, de még hazatalálok.

Nekem nem úgy tűnik.

A régi osztálytársaimra gondoltam, leültem egy kicsit, aztán jöttek maguk, de azért köszönöm, hogy segíteni akarnak.

Föltápázkodtam. Láttam, hogy szimatolnak, én magam is éreztem az utcalakószagot. Az egyik közel hajolt hozzám. Nőszag, mondta. Maga családja a feleségét.

Sajnos igen.

Szégyelli? Akkor ne csinálja.

Már késő.

Nem mer hazamenni? Ha támogatásra van szüksége, fölkiérjük, és mondunk is valamit az asszonykának.

Asszonyka? Hülye banya.

Mi segítünk. Kimagyarázzuk, hol volt.

Mit lehetne itt még kitalálni?

Nem válaszoltak, betuszkoltak a kocsiba. Megborzongtam a melegtől, de azért jólesett. Azt kívántam, minél tovább tartson ez az út. Nem szabad hagyni, hogy följöjjenek. Akkor rájönnek, hogy már utcalakó vagyok. Bár ki tudja? Vajon nekem sikerülne elvitetnem a bajsztot, vagy nekik engem? Nem vihetek rögtön rendőrt a feleségemre egy kis probléma miatt.

Köszönöm, köszönöm, mondtam, előkaptam a kulcsom, kinyitottam a kaput,

és már zártam is be magam után. Az egyik rendőr fél lábbal kilépett a kocsiból, ne menjünk mégis föl?

Szerintem nagyon nagy botrány lenne belőle.

Szép kis papucs maga. De ahogy gondolja. Jövő héten ezt már nem ajánlom föl.

Hát igen. Talán ki kellett volna használni az alkalmat. De nem lett volna egyenes dolog. Föltámolyogtam az első emeleti lépcsőfordulóba, ott lerogytam a Kovácsék puha lábtörlőjére, és azonnal elaludtam. Fél óra múlva felriadtam. Milyen jó itt, gondoltam, de sokáig nem maradhatok, még ma éjszaka dűlőre kell vinnem, hogy befogadjanak.

Akkor megint elaludtam, és a következő dolog, amit hallottam, az volt, hogy valaki nyitja be az ajtót, aminek támaszkodok. Gyorsan fölpattantam, és elindultam fölfelé, mintha valami korai utamról épp hazafelé tartanék. A lépcsőforduló után megálltam, letérdeltem a kőre, és imádkozni kezdtem. Ez meglepő volt. Nagyon meglepő. Nem vagyok templomba járó fajta. Eddig nem voltam az.

Már reggel volt, bár nem világosodott. Ma éjszaka nem sikerült semmit elintézniem. Valami megállított. Ha már kinyílik előttem a kapu, majdcsak átjutok rajta.

Ha kinyílik, akkor mindig át tudok rajta jutni. Fölmenjek? Haza? Hat óra felé jár. Lapuljak az ajtó mellett, és várjam meg, amíg maguktól kinyitják? Vissza akarnék én még menni ehhez a nőhöz? A rendőröknek elszóltam magam. Nem szeretem, talán sohasem szerettem.

Megreggelizem valahol, aztán irány a munkahely. Valóságos honvágyat éreztem a munkahelyem iránt. Egy kicsit előbb bemegyek, és akkor meg tudok mosakodni a mosdó csapjánál. Ebédszünetben kilógok fehérneműt venni. De akkor estére már nem marad semmi pénz. Muszáj lesz fölmennem ahhoz a hárpíához, akit tegnapig a szeretőmnek neveztem. Mit csinálok, ha nem ő nyit ajtót? Mert van férje is, nem? Este még azt hittem, hogy van. Alighanem ebben is hazudott.

Kiléptem a házból. A kapu már nem volt bezárva. Megcsapott a hideg. Az ég alján valami hajnalodó fény derengett. Hirtelen hugyoznom kellett. Az előbb még eszembe se jutott ez a probléma. Nemcsak aludni nincs hol, de szarni se. Most az még nem is kell, érzem, hogy több napig tartó székrekedésre vagyok ítélve már megint, de hugyozni azonnal kéne. Két percem van legfeljebb, tovább nem bírom.

Gyorsan visszaléptem a kapualjba. De ide azért mégsem lehet. Ki kell jutnom az udvarba. Annak a kapuját is bezárja valaki néha, de most nyitva volt, így az első kisebb problémát a három bokor közül az egyiknek a tövénél el tudtam intézni. Visszafelé jövet megláttam a pincelejáratot, és eszembe jutott, hogy a pincekulcs nálam van. Ha onnan kilopnék valamit, délután eladhatnám, és talán futná belőle valamire, ami egy-két napra biztosítja a jövőmet.

Gyorsan kinyitottam a pincét, és lementem. Itt is elég meleg volt. A szag, a penészes, meszes, nyirkos pinceszag, ami máskor annyira kedvemre volt, most inkább ellenségesnek tűnt. Ott álltam a mi pincerekeszünk előtt. Mi lenne, ha itt alakítanék ki éjszakai szállást? A bejárat előtt egy szekrény állt ferden, ami mellett egyik oldalon be lehetett mászni hátra, a szekrény és egy meredeken felállí-

tott heverő mögé. Ott egy levitézlett fotelt tartunk, meg zsákokban régi gyerekruhát. Nem hangzik rosszul.

De mi az, hogy *mi?*, hogy: *tartunk?* Én már senkivel se vagyok mi. Egyedül vagyok, mint Robinson a szigetén.

Belekotortam az egyik zsákba, nincs-e benne valami csereruhának alkalmas. A fiam egy régi rövidgatyáját kineveztem alsónak. Egy pólóját trikónak. Jó, akkor viszont nem kell rögtön új fehéreneműt vennem. Még pár zokni, gatyá, trikó és van két váltásom, akkor már moshatok magamra kétnaponként.

Nem is gondolná az ember, hogy mennyi tartaléka van, amit egyszerűen nem vesz igénybe.

Előrángattam a szekrényből a fiam régi, megrepedezett iskolatáskáját, abba pakoltam a zsákmányomat. Aztán gondosan bezártam a pincét, mint aki kincseskamrát zár be. Bérletem még volt. Villamosra szálltam. Azonnal megismertem két sorstársamat, de mind a kettő a lehető leggondosabban igyekezett titkolni előlünk, de főleg előlem, hogy nincs otthona. Most a város is idegennek tűnt. Nincs nekünk városunk se. És csak amikor a távolabb ülő reménytelen és mégis reménykedő pillantásával találkozott a szemem, tettem hozzá, hogy nincs nekünk, de legalábbis nekem, hazám se. Itt élned, halnod kell. De nem tudunk élni, ehhez a földhöz már nem fűznek szent nevek, gondoltam fellengzősen, és ezzel ki is pattant a fejemből, mint szöcske az égő szalmakazalból, a haza fogalma. Az utolsó gondolat. Nem szabad többet gondolkodnom. Legalábbis úgy, ahogy eddig a gondolkodást elképzeltem, biztos nem.

Apa

A tempostatot még jó régen, egy Újvidék–Budapest út során ismerte meg, azelőtt nem is hallott ilyesmiről, pedig vezetett, ott viszont utas volt, hátul ült a Mazdában a sofőr mögött, először csak az tűnt fel neki, hogy hiányzik a pedálhasználat, mégse csökken a sebesség. Szép sugár esett az útra, elégedett voltam vele, tele volt gyönyörűséggel az éjszaka, a lehúzott ablakon virágillatok másztak be az autóba. A sofőr felesége végigbeszélte az utat, szó esett gyerekekről, szerelemről, szabadságról, mindenféle közhelyről, hogy amiből egy van, azt túl nagy butaság elrontani. A nő egyedül beszélt, akadt egy-két kérdése, de azokra a válaszokat is megadta. A sofőr lábai egymás mellett pihentek, ennél a butaságos mondatnál, emlékszem, előremeredt egy pillanatra, tétován maga elé nézett, kis híján elgondolkodott, aztán tovább beszélt a felesége, akkor már mosolyogva hallgatta, jólesett, hogy hallgathat, figyelni nem is fontos annyira, arra ott volt az utas a hátsó ülésen, neki csak vezetnie kell, nem szólt sokat egész úton, azóta elváltak. Ő hátul elsősorban a tempostatra koncentrált, néha kibambult az ablakon, felnézett az égre, kereste szemével a nagy holdat, reagálgatott a szóáradatra, hümmögött, bár semmi szükség nem volt rá, erre időnként rájött, akkor visszairányította a figyelmét. Megbízhatóan, egyenletesen haladt a Mazda, becsületesen a legnagyobb engedélyezett sebességre volt beállítva a műszer, a sofőr csak időnként korrigált finom kis ujjmozdulatokkal. Emelkedőknél úgy tűnt, gyorsulnak, hátulról oda is pillantott, nézte a kijelzőt, gyors szemvillanással megint ellenőrizte a sofőr lábait, amelyek azonban pihentek. Csak érzés. Biztos azt gondolta, neki is lesz ilyenje, azt hiszem, az járhatott a fejében, hogy ha lesz, akkor csak felnyomja azért, ameddig lehet. Tartja majd a 150-et. A feleség váratlanul furcsát mondott, csacsogás közben egyszer csak egy érdekeset, ezer tonnás mellről beszélt, kibírhatatlan nyomásról, valami szerelemről, tévedésről, nem tudni, minek kapcsán, sem ő, sem a sofőr nem értette pontosan, nem figyeltek, hogy jön ez ide, az ezer tonna, kinek nyomja a mellét, valamelyikük rákérdezhetett volna akár, de a feleség maga is meglepődött, elhallgatott, mintha csodálkozna azon, amit mondott, némi csend után aztán beszélt tovább, felvette az elejtett fonalat, gombolyította tovább, visszaállt a rend, elhangzott valami valamiért, nem tudta egyikük se, miért, volt-e oka vagy célja.

Szeretem, ha virágillat borítja az út menti részeket, ritkaság, de előfordul. Nekem könnyebb úgy minden. Ott éreztem azt az erős jázminszagot, meg ennél a másik útnál most, ahol szintén szépen világítok, én a holdfény vagyok, még nem mondtam, megint telihold van, és ő most vezet, utasa nincs, csak ezer tonna a mellén. Máramarossziget–Pomáz. Néz maga elé, kicsit megöregedett, dolgozik a tempostat, már neki is van, nem tudom, eszébe jut-e az a másik út, mindenestre most kihajol, felnéz, konstatálja, hogy megvan a hold, világítok neki, de nem élve-

zi, sok az az ezer tonna. Hetedszer jár erre, tulajdonképpen szeret erre jönni, útközben nem szokott sokat gondolkodni, pihen, általában betesz egy lemezt, CD-játszó is van a Peugeot-ban. Nem mintha kevésbé lenne egyhangúbb bármelyik másinál ez az útvonal, legfeljebb a virágillat jó, bár ez erősen évszakfüggő, most kellemes, de járt már erre hóban is, annak nincs szaga, mégis könnyebb volt, nem rontott még el mindent, amiből egy van, nem volt még ezer tonna rajta. Hetedik út, odafelé ötödször tévedt el Szatmárnémeti belterületén, szépen világítottam pedig, nem ezen múlt. Rajtam nem múlik semmi, valamit megcsillantok a fényben, megteszem, amit tudok, de mit számít ez, súlyt például nem tudok leemelni. Figyelem őt régen, tudom, hogy szeret sóhajtani, kétségbeesni, azt képzelni, hogy a kormánnyal a világot irányítja, vezérli a dolgokat, már a lába se kell a vezetéshez, itt van a tempostat, pedig nem irányítja a világát se, nemhogy a világot.

– Nem segítesz nekem – válaszolta tegnapelőtt éjjel a lánynak, akkor voltam a legszebb, komolyan mondom, költők ájuldoztak volna, ha látják azt az árnyalatot, amelyet rájuk borítottam. Beszarás volt, a legszebb szerelemfény, amit csak tudok. – Ha azt érezném, hogy kétezer évig vársz rám, ha kell, rég együtt lennénk. És te nekem nem tudsz a szeretőm lenni, mert a szerelmem vagy. Táncolj boldogan, szeretni foglak mindig.

Ránézek a lányra, ott van, Pécsen sétál. Nem látom, sír vagy nevet, valakinek a kezét fogja, nem látom jól, kinek a keze az, nyesteket kerülgetnek az utcán, inkább nevet, mint sír, látom már, jó világosat csináltam magamnak a leskelődéshez. Egy fiú az, markolássza a lány kezét, ő akarja hagyni, nagyon akarja, sírt egész éjjel, láttam, nem ment el az ablaktól, aztán reggel telefonált, ez meg érte jött, valahogy Pécsre kerültek, nem boldog, csak az akar lenni, ennyit észreveszek ennyi ezer év után.

– Nem fogom kibírni, hogy ne lássalak, de elég már, lesz majd nekem más, meddig várjak, mire várnék, ki vagy te nekem, senki. Senki.

Ez volt az utolsó beszélgetésük, két napja, éjszaka, tudnivaló, hogy olyankor erősebb minden érzés és rettentőbb a szívverés, a nappalokról nem tudok sokat, az nem az én területem; elképzelni el tudom persze, és hát emberek ők végül is, éjszaka mollban éreznek, nappal dúrban, a lényeg ugyanaz. Azon az éjszakán, két napja, mikor a legszebb volt a teliholdas fényem, tisztán láttam, ahogy mindketten elhatározzák magukat, a lány szó nélkül megfordult, szemében szerelem, de már inkább gyűlölet, a fiú mellére kezdett rátelepedni a súly. A lányén már ott volt. Miért nem vársz meg, túl régen várok.

Megy a pécsi menet, bele kellene szeretnie, nagyon bele akar a lány, nem illene ennyire beléjük nézni, de mit csináljak, az se igaz, ha a holdfény nem néz oda. Megszólal a markolászó fiú telefonja, a lány összerezzen, idegen csengetés, nem is ismeri még, mit akar tőle, miért van itt, tényleg, miért nem tud várni, mit akar a nyártól annyira, nem őt szereti. Ma, ahogy alkonyodott, kinyomta kétszer a telefonját, ő hívta, az autóból, menjen a francba, biztos ott csillog az ujján a jeggyűrűje, mit képzelsz, szerelmes leszek én a markolászósba, megmutatom majd, hogy megmutatom, megmutatom majd. A srác még mindig beszél, a súly egyre nehezebb a lányon, itt meg, a kocsiban, a másik ezer tonna, tiszta, szép idő van, kinyomta kétszer a lány, többet nem hívja. Kinéz az ablakon, először csak elől néz fölfelé, aztán oldalt, keresi a holdat, nagyon szereti, megzörren mellette egy zac-

kó, máramarosi termék, negyvengrammos kiszereles, a neve pufuleti din porumb, após és vő terméke, nem messze készül a háztól, amelyben Ceauçescu lakott két alkalommal, amikor arra járt. A vő joviális, szakállas ember, vele társalgott tegnap éjjel, nem kellett lámpa a vendéglőben, megvilágítottam az asztalokat, felhők nem zavartak, keménykedtek a csillagok mellett, őt nem érdekelte nagyon a sok helyi történet, tele régi dolgokkal, itt született Prielle Kornélia, új tervekkel, mi hol épül, nem tudott figyelni rá, sokára jött a pizza is, a sör nem, sokat ittak, a szakállas fiatalember egyszer polgármester szeretne lenni.

– Vigyél haza belőle a gyerekeknek. Negyvengrammos, na, adjam oda, ha visszamegyünk. Apósom csinálja, tegyék a kocsidba, ne felejtsem el. Fiad mekkora?

A szakállas romos udvarra vezette őt, majdnem éjszaka volt már, mit csinálhat a lány, az azért látszott, hogy ez járt a fejében, semmi más, semmi pufuleti, semmi Ceauçescu. Sose lesz már jó, lehetetlen jól kijönni belőle, össze van bonyolítva az élet, nincs kijárat semerre, visz a gyerekeknek, persze, megnézi a roncs Bogár-autókat, a szakállas az apósával szedi szét és rakja össze, de ez csak hobbi, amiből élnek, az a pufuleti, sajnos az állaga megnehezíti a szállítást, nagy tételben nem éri meg, összetörne, ha sokat tennének egymásra a kamionon, marad a kis kiszereles, a helyiek helybe mennek érte, van mézes puszedli is. Itt van most mellette a zacskó, közelít Szatmárnémeti, egyenes az út, vet egy pillantást erre a negyven grammra. Összetevők: kukoricadara, napraforgó olaj, jód só. Románul, angolul, magyarul, németül, franciául szerepel a zacskón, visz a gyerekeknek, még hajnal sem lesz, mire hazaér. Mit csinálhat most a lány, ugye alszik otthon, ugye nem ment el, nem tudott elmenni mással sehova, ugye még nincs vége igaziból, nem gondolta komolyan, csak nem akar senkit bántani, olyan nehéz, értenie kéne. Lehetne örülni a meglévőnek, ha boldogság, ha nem, semmi nem jár csak úgy, arra kellene vigyázni, ami van, itt van például a máramarosi após és vő, hát nem simább ez, kijött a házból a feleség egy kislánnyal, nyugalom, béke, bár azért az látszott a fényben, hogy két szomorú ember méregette egymást, férj és feleség, segít kicsit, ha vendég jön, történik valami, nem mintha nem tartották volna szemmel egymást akkor is, a sok szeretet is fáj, ha muszáj, széthasad a melle, ezt érezte ott is, friss illatú volt a fű az udvaron, június van.

Bekapcsolja a rádiót, ez is csak egy gombnyomás a kormányon, nem álmos, egy Apa nevű község jön, pár kilométer múlva, ezen mindig mosolyog, hetedik út, tizennegyedszer is, Apa, ez jó, viszem a gyerekeknek ezt a szart, a focit se szereti, a pufuletit se fogja. Cégvezető a tegnapi após, az jó lehet, beérkezni, megnyugodni, hogy jól van, alszik a feleségem, a lányom jön ki az unokámmal, a vöm vendéget hoz, ingyen adja neki a pufit, de hanyadik vendég már a hónapban, beszélék vele holnap, nem lesz így jó. Az autóban most nem lemez szól, rádió, régi dal, ez is fáj persze, minden sor fáj, *I wanna be with you, I wanna be with you baby*, mintha széthasadna a melle, teljesen váratlanul, a semmiből könnyek törnek fel belőle, picit elhomályosodik az út, szerencsére nincs vaksötét, nemcsak a lámpa, a hold is segít, segíték, a holdfénynek az a dolga, mindjárt itt van Apa, az éjszaka komolyabb női már dolgoznak Európa-szerte, szőke, nagy hajú lányok vannak a világon, komoly fekete démonok, annyian vannak, miért fáj pont ő, azt szeretete volna, ha együtt lehettek volna ezen az éjszakán.

– Reggelig – mondta a lány.

- Késő estig.
- Reggelig.
- Éjszakáig.
- Reggelig.
- Kora hajnalig.
- Reggelig.

Elnevette, nem kellett volna, utána jöttek az utolsó mondatok. Fel kéne hívni, megmondani, hogy reggelig marad mindennap, veszi a mobilt, egy kézzel ügyeskedik, beüt egy szót, megremeg a keze, *reggelig* a szó, elküldi, kicsit elégedett, de a súly a mellen nem csökken, talán már késő teljesen, ha elment a pillanat, akkor az élet ment el, ezt érzi, beleszagol a levegőbe, csodás az illat, jázmin lesz ez, hogy kerül ide, nem tudni.

Az SMS megérkezik, látom, a lány összerezzen, szájában a srác nyelve, nem esik jól, pedig jól kell, hogy essen, dolgozni kell kicsit rajta, ki az ilyenkor, kérdezi a fiú, a lányon bánatka suhog át, a fiú megérzi, de nem mer rákérdezni, a lány arrébb húzódik, fényt keres, tessék, itt van, megnézi az üzenetet, válaszoljon, vagy ne, nem kéne, annyi a fájdalom már benne. Igaz ez, vagy nem, miért bízzak benne még mindig, lófasz szappanopera, ennek véget kell vetni, hol vagy, hol a picsában, miért nem vagy velem, azért mert nem vagy egyedül, de miért nem vagyok egyedül, miattad nem vagyok egyedül, miért nem tudod, hogy szeretlek téged, tudom, de mennyire, teljesen, amennyire emberileg lehetséges, az kevés, nem úgy kell, hanem halálosan, akkor úgy, közvetítem a gondolatokat, gondolat-fénycsóva, élvezem, játék minden, néha belepusztulnak páran, én már sok mindent láttam, sok ezer éve nézem ugyanezt, hol itt, hol ott, ugyanezt.

Kicsiket fújtat, vagy sóhajok ezek, elfáradtál, kérdezi a srác, gondolkodik, kell-e az üzenetre válaszolni, nem kell, beteszi a táskájába a telefont, szeretni akarja ezt a kérdező fiút, aranyos, ő legalább itt van vele, nem küld választ, csokolóznak, majd sikerülni fog, egyre jobb lesz, lehet azt szeretni valakiben, hogy szeret, nem sikerült az igazi dolog, majd ez sikerül.

Mintha megnevedesedne az út, vár, nem jött válasz, talán ki van kapcsolva, alszik mégis, eszébe jut még valami, megint előveszi a telefont, beír két betűt, nem lesz nehéz megfejteni, a két betű az N és az SZ, pontok utánuk, persze, rövidítés, mit gondol majd a lány, mit jelent, nem Novi Sad, nem Na Szia, nem Népi Szocializmus, nem Nagy Szopás, nem Német Szív, nem Nemzet Szégyene, újra pityog a mobil, a lány nem kér elnézést, megint pihennek a nyelvek, megnézi, olvassa, még nagyon szereti, megfejti tehát, Nagyon Szeretlek, ez ugyanakkor elég semleges, ettől még visszamehet a szájába a markolászós nyelve, szeretne is, de már nem tud, sír a lány, ettől, két betűtől, istenem, ettől azért nem kéne, de most kell, volt mindig egy-két nyálás ötlete, szerelmeskedés közben akart meghalni, hogy akkor ölje meg az, aki majd nagyon szereti, azt kérte sokszor magában valakitől, hogy hadd maradjon az álomban, ahol ő csokolja a száját, nagyon picin múltott minden, erre válaszolni kell, mert nem tudni, lehet-e még valamikor, talán utoljára most, igen, most utoljára lehet, megpittyen a telefon az autóban, a tempostat dolgozik, ő izgatottan kapja fel a mobilt, válaszolt, nézi, hogy mit, nem látja jól, de bármi is, lehet még élni tovább, dobban a szíve, eleredt az eső, én is izgatott vagyok, észre sem vettem, mikor kezdett esni, mi lesz most, világítok, segítetek, szól még a dal a rádió-

ban, nem látja jól, nem tehettem róla, én megtettem, amit lehetett, jött az Apa tábla, világítottam az utat, behajoltam az autóba, világos volt, látnia kellett volna a választ, jött válasz, annyira nagyon szerette volna látni, a kis kanyarban csak picit csúszott meg a Peugeot, kicsin múlt nagyon, nem volt kéznél a lába, a tempostat az oka, tartotta a 150-et, fenn keményen lebegtek a csillagok, kimerevedett a pillanat, hirtelen túl brutális lett a csend, ott állt a nagy hold a hideg csillagok között, olyan szépen csillant meg a fényemben az autó, a kirepülő zacskóra is fény vetült, az óra fekete lapjára, a napszemüvegre, amely indokolatlanul a homlokán volt, de gyűrű nem fénylett a leszakadt kéz ujjain, rosszul gondolta később a lány, aki a halálos pillanatban végre boldogan nevetett egy nyestén, világosan látszott a kis állat, ilyen teliholdban, persze, az úton vörösödni kezdett a hát, aztán a test alól a tócsa, egyre nőtt, már nagyon esett, nem tehettem róla, a fényemben jól láttam a fiú arcát, mert még valahogy a hátára fordult, az arcán mosoly ült, jött válasz, és aki küldte, nagyon akarta szeretni őt.

M A R A F K Ó L Á S Z L Ó

Mozgókép

A fotón egy idősebb és egy fiatal férfi. Mögöttük egy híd korlátja, folyópart, várfalrészlet. A fénykép ötven évnél is régebbi, de szélei nem sárgultak meg, mint általában az ilyen régi felvételek. Az idősebb komoran szomorú tekintetű, a fiatalabb kissé összecsuppenti a szemét, talán a fény vagy a szél miatt.

A házi dolgozatok bevett kívánalmainak első passzusa a helyszín. Leírás. Nos, a helyszín tehát egy híd feljárója. Nem emelkedő vagy rézsú, hanem a hídra vezető gyalogjárószakasz. Pár méter aszfalt, mely a kora délutáni csúcsforgalomban már szűknek bizonyul, máskor, mint a történés idején is, éppenséggel tágas, a környék betekintésére is alkalmas hely. A híd egyébiránt száz méter után mintegy megkettőződik, miközben egy sziget biztos földjéről átível a folyó keskenyebb, nyáron majdhogynem kiszáradó ágán. „Kettőshíd”-nak is nevezik a város lakói.

Most, hogy a modor, a tónus megtaláltatott, talán meg is iramodhatnánk, neki- veselkedve a penzum második pontja teljesítésének, a szereplők bemutatásának.

Avagy következzen előbb a tágabb környezet, a város maga, a barokkosan szép, ámde elhanyagolt közép-európai (a pontosság kedvéért: kelet-közép-európai) városmag ipari tájakkal dúsan körbeültetett, kopottan is, mondhatni, bájos miliője. Márminthogy volna kedvünk és türelmünk, no meg a virtuális térben és időben felbukkanó olvasónak lenne türelme, elképzelhető türelme mindehhez.

Ez tehát egyelőre stornó, azaz törölve. Delete – a számítógépes nyelv könyörte-
len parancsnoki szavával élve.

Maradjunk tehát a szereplőknél, úgymint a fiatal és az idős embernél. A fiatal
– nemesebb stílussal élve – akár ifjúnak is neveztetethetne, az idős pedig meglett
korúnak.

Egyébiránt tavasz van (volt?), épphogy kifakadtak a rügyek, a szél csípősen
támad, ha feltámad. Az öreg felöltőt visel, mindig adott arra, hogy vasárnap (ak-
kor még a vasárnap vasárnap, az egyetlen munkaszüneti nap, nem nyomako-
dott elébe a figyelmet és kedvet megosztó szabad szombat), tehát vasárnap ren-
desen felöltözzön: nyakkendő, zakó és nem is az a viseltes, amelyet hét közben
hord. A fiatalabbon egy fröcskölt színű télikabát, amely eredetileg vékony, tava-
szi, de a legolcsóbb téliesítésként vatelinbélést gomboltak bele: néhány rátűzött
gomb, szövetből készült fülecske kérdése az egész, így a fiatalabb amolyan vi-
lágfiasságot kelt, különösen, hogy a kabát anyagából készült öv fogja egy-
be a kissé bő s redőződő anyagot a derekán. Már csak azért is ez a benyomás ke-
letkezhet, mert a fiatalabb a fővárosból érkezett kétnapos látogatásra, s ebben az
országban a főváros akkoriban a nem ottlevőknek a sóhajtások városa, elvagyó-
dások kalandhelyszíne, elrejtő bozótos, még ha a boldog befogadottak albérleti
lyukakban senyvednek is, mélyen titkolva űzöttségüket az otthoniak előtt. A vi-
lágfiassághoz, mintegy megszorító értelmezésül, rögvest hozzá kell tenni, hogy
az korántsem jelent bármiféle hivalkodó nyegleséget, még kevésbé költekezés-
vágyat, hiszen a kabát már több éve szolgál őszi és téli hónapokon, s még utána
is évekig használatban marad, míg nem fizetésmaradványokból később összejön
egy új, kevésbé stílusos darab, inkább bumfordian, mintsem elegánsan megjele-
nítve hordozóját.

A képen megörökített séta önként szerveződik az ünnepien lelassult ritmusú
városban (a fiatalnak a szülővárosban), mert az öregnek évek óta az egyetlen
fényűzése ez a komótos gyaloglás a vasárnapi ebéd előtt (szerény húsleves, hi-
szen a korábbi, kora hajnaltól időzített sorban állásoktól emlékezetes fagyasz-
totthús-korszak után akkoriban már rendszeresen kapható friss hús is a hentes-
nél, amiből rántott szelet készíthető, dísztelen körettel). Az étkezést majd némi
ejtőzés követi. A fiatalabbnak meg éppenséggel nosztalgiaszemle, valahai ko-
pott házak kicsinosodásának ürügyén. Meg különleges alkalom: egy lányt kala-
uzol a gyerekkora városába, s kormányoz a szülők elé, ami lányokkal eddig még
nemigen fordult elő, nem mintha lány, ha nem is túltengve, ne fordult volna elő
életében, akár bemutatásra alkalmas is, inkább a szándék hiányzott hozzá, a ki-
választás eltökéltsége, meg az a bizalom, mely ehhez a családon belüli férfiak
közt is szükségeltetik.

Az öreg a hídon átérve ennyit mond: „Így illik. A lányt be kell mutatni.” Az
említett személy épp a fényképezőgép beállításával foglalatoskodik, kellő távol-
ságban van tehát, nem hallhatja a mondat sercenését. Pedig az öreg, mondhatni,
elismerésnek, megenyhülése jelének szánja, de a fiatalabb csak azt érzi, hogy ár-
talmatlan hullámok emelik fel. Talán az „illik” dühíti fel, hiszen semmitmondásá-
val is túlságosan kioktató, azok után, hogy évekkorábban egy életbevágó
döntésnél az öreg eléggé röviden, majdhogynem kíméletlenül kurtán zárta le a
vitájukat, s ezzel bárminemű további beszélgetést: „Nem beszélpsz!” Ami egyéb-

íránt arról szólt volna, hogy a fiatal milyen pályát válasszon. Tehát arról is, hogy majdan az életét miként élje le. S mivel az öreg megfellebbezhetetlen volt, a kamasz az utasítását követte. Ezután évekig nem is ejtettek szóba semmit, ami sorát érintette. Sem jót, sem rosszat. Tehát a híd előtti, a külső fültnű számára talán közhelyszerű zsortölődés után a fiatal – egy akaratlan tanú számára eléggé váratlanul – felhorkan: „Illik? Mi az, hogy illik? Amikor évekig semmit sem tudtál rólam?!”

A mondatok pendülnek, mint az acélhuzal. Az öreg arca megfeszül. A fiatal a folyó fémszínű tükrét bámulja, amint a tavaszi ár előtti nyugtalanság végigborzolja a felszínét.

Az öreg a felöltő zsebéből egy pakli cigarettát vesz elő (a pakli szó minéműségének kifejtésére e feszült pillanatban nincs idő), két rudacsát kijjebb húz, nyújtja a fiatal felé. Az rámered, ugyanis emlékszik: az öreg legalább tíz éve, tüdőbántalmak után leszokott a dohányzásról. Ő maga viszont, leszámítva a füstölés kamaszkori, tiltott és mégis kipróbált alkalmait, a talán már az osztályfőnök által is megbocsátott vétkeket, soha nem dohányzott. Mindezek fényében a fiatalabb a mozdulatot mintegy előkészített, megrendezett részletnek tekinti: az öreg azt hiszi, hogy annyi év után, egyetlen gesztussal...

A lány a géppel bíbelődik, nem látja a kézmozgást, mert akkor biztosan azt kapná (kapta volna) le, a masina keresőjében a partot, a köveket figyeli, a nyárfák közti fényeket.

Pedig a mozdulat még ott az áprilisi fényben, tünékenyen rezeg, majd az öreg tétován visszaüti a két kiálló fehér csonkot, a puha papírdoboz a belső zsebbe kerül. Mintha mi sem történt volna.

Kép(le)író nézi a felvételt, melyről ez a mozdulat hiányzik, meg hiányzik a gépet igazgató lány. Kép(le)íróban félálombeli emlékcsíkok, mikor az öreg, elalvás előtt, talán egy családtag megérkezése feletti megkönnyebbüléssel arról mormog, hogy a szülőfalujában a legénnyé avatás szertartásaihoz tartozott az első kalap megvásárlása meg a cigaretta. Kép(le)író keze megrebben, épp csak annyira, amennyi egy tárgy irányába való nyúláshoz kell. Mármint ami hiányzik a felvételtől. Ennyi – mondaná a soha nem látható rendező. A mindenkori legnagyobb. Aki arról is intézkedett, hogy a képre mentett, (-hető) világból immár hiányzik az öregebb férfi.

Lám, életünk talán meghittebb mederben locsog tova az időben, az eltűnés (áttűnés?) hol fenyegető, hol izgató pillanatáig, ha valamikor hajlandók vagyunk elfogadni egy szál cigarettát, nem is idegentől, tulajdon apánktól a teremtésben. Akárha rágyújtanánk. A füstölés élvezete nélkül. Csupán csak az elfogadás kedvéért. Csupán.

LOSCHITZ FERENC

Felnagyított árnyak

Bertók Lászlónak

*A felnagyított árnyak mindenütt,
a nyárnak már egy hámrétege kopva,
ha átnézel a fákon, ág-közüik
szitaként a szűrős fényt átporozza,
mert kiszakadni úgyis egyszerűbb,
mint tartozni a közös csillagokba,
otthont találni, kazalban a tűt,
kezet, mi léted bogait kioldja,
és élvezni a borút és derűt,
az ételt, ami jut az asztalokra,
hogy száraz ágon is fakad a rügy,
hogy ősülés helyett is tavaszodva,
s aránytalan tárgyakra, halmazokra,
tudni, hogy a fény, az a fény lesüt.*

Tárgyak látása

*Ahol látom a tárgyakat,
még nem biztos, hogy ott is élnek,
lehet, hogy máshol látszanak,
csupán az ember szeme téved.*

*Alakjuk van, fölsejleni,
háttérben fal, kép, ál-Picasso,
ha nem nyitom szemem se ki,
mégis látom, hogy minnek látszó,*

*mert a látvány árad belém,
mint levegőt labdába fújják,
így tolul föl, vakít a fény,
így gyűjti az ember a múltját.*

*Szemem forgó távcsöve még
nem telhet be a teljességgel,
mert változtatja helyzetét
minden, mit a pupilla észlel.*

*De látom őket. Nincsenek
távol tőlem, és még közel sem.
Fájna, ha ködbe veszne egy,
de mindet nem tartom szememben.*

J E N E I G Y U L A

ma nem hívtam...

*ma nem hívtam anyámat.
a nővéreket sem. úgyis azt
mondanák, stagnál csak,
meg hogy karfiolleves volt
ebédre, de az otthon konyháján
egyedül neki húslevest főztek,
abból evett pár kanállal, ám
az éjszakás nővért, aki
szomszédunk volt, s akinek
lányaira pótmamaként régen
annyit vigyázott, már nem
ismerte meg. ma nem hívtam
anyámat telefonon. sok dolgom
volt, de persze nem ezért nem.
mit mondhat élő a halónak?
s főleg mit mondhatok
anyámnak, amikor soha
nem mondtam neki semmi
fontosat. elbeszéltem mellette,
mint elbeszélünk annyian.
soroltuk egymásnak az évek
törmelékét, de a fájdalom és
az öröm csak ritkán volt közös.
a dolgok máshogy érdekeltek,
mint amit ő mondott és adhatott.
nem röstelkedem most emiatt.
emlékek, fagyos földdarabkák:
a múlt idő jele bennem kopog.*

RENEZSÁNSZAINK

Tisztelt Jelenlévők!

Egy jelen-nem-lévőért, vagy a nyelv mindig pontosító, de sosem elég pontos szavával egy jelen-nem-lehetőért gyűltünk itt ma össze mindannyian. Mi, képek, szobrok, emberek. De ennek a jelen nem lévőnek nem csupán tiszteletére és emlékezetére vagyunk itt. Mert tisztelet és emlékezés leküzdhetetlen távot állítanak közénk és közé: az egyik, a tisztelet, a hierarchia, példává emelt sors magasában tartja a meghívottat, aki így sosem válhat újra partnerrünké. A másik pedig, az emlékezés, a múltak végtelen mélyébe rejti vissza személyét, oda, ahonnan most épp kiemelni szeretnénk őt együttesen. El Kazovszkij világában nincs emlékezés, megtűrt nosztalgia és nincs tisztelet, bajosan elért méltóság sem: ennek a világnak egyetlen tárgya a pillantás, a birtokba vevő emberi tekintet, mely mértéktelen szabadságot és kiszolgáltatottságot együtt jelent. Mindig is a pillantásról volt szó ebben a művészetben. Ez az alaktalannak és anyagtalannak tetsző ős-tapasztalás az, aminek harcoss és hatásos erővonalai – kedvelt szavával: grafikonjai – segítségével a művész mindig változatos, de egylényegű formát keresett és talált. A vásznat benépesítő figurák, vándorállatok és Párkák, minden rendű és rangú mitológiai alak, ne tévedjünk, csupán mellékszereplője és résztvevője ennek a rajta túlnövő, óriási történésnek. Összekötött rabtársak ők, akik a katasztrófa árnyékában lecövekelve megszemélyesítik a vágy-törvény könyörtelen igazát. A szem tömlőcei El Kazovszkij képei: e pompás tömlőcökben azonban a legmerészebb pillantás már-már önként bolyong és adja fel magát. Egyrésztől mindenkori alávetettségünk jelzése ez, mely a művészileg teremtett lét félelmes különállóságára figyelmeztet. Másrésztől nagy szerencsénk is, hiszen most Kazovszkij művészetének néhány köröttünk lévő remekén, illetve a barátság, az ízlés szinte mindig megmagyarázhatatlan kedvezésekre alkalmat adó módján, kiválasztott alkotásokon keresztül megtudhatunk valamit e hajdan oly eleven tekintet érdeklődéséről, történeteiről és hatalmas nagy sorsáról.

Ha El Kazovszkij látásmódjának megismételhetetlen egyediségét érzékeltetni szeretném, a számos adódó lehetőség közül arra hívnám fel a figyelmet, hogy művészete, ez a zsigerileg modern, nyugtalan és nyugtalanító vállalkozás a reneszánsz eredeti szellemiségének és célkitűzésének méltó folytatója, nagy bizalmasságú ismerője. A reneszánsz és az általa feltalált új térjelölés, tudományosan javasolt és a jelentős művészet eredményeivel bemutatott nézőpontváltás talán éppen azért vonzotta magához oly ellenállhatatlanul őt, mert korszakokon és korfordulókon átívelő jelentősége a modernség alaptapasztalatával, így saját problémáival teremtett állandóan szembesítő viszonyt. Az ő szemében ez az értékeket újragondoló és újraértő, derűs és szkeptikus kultúrkorszak a pillantásnak azt a radikalitását képviselte, mely a históriává, formává és üres hitté merevült múltat mint használhatatlan örökséget bátran felforgatta, saját kedvére alakította, és a jelen kétséges kereteibe fogva valamit kezdeni próbált vele. Annak tudatosítása és ábrázolása ez, hogy az élők mindenkor túlélők, akik régholtak birtokain utaznak és szállnak meg. S hogy minden túlélő túlélő-társ, mint ahogy minden művész művész-társ is valamiként. Az a céh-

Elhangzott az „El Kazovszkij és barátai” című kiállítás megnyitóján 2008. szeptember 13-án a Vasarely Múzeumban Pécsen. (A szerk.)

bizalomnál és szakmai lojalitásnál sokkalta mélyebb közvetlenség és megérett-kedv, mellyel El Kazovszkij a vele kapcsolatba lépők, kollégák felé fordult, mintha ugyancsak innen, az alkotómunkával szembeni közös alázat és megosztott küzdelem eszméjéből származott volna. Annak mély tudomásából egyébiránt, hogy a jelen minden művésze oly tágan megnyitott szabadságban és nagyvilágnyi műteremben dolgozik, amit a reneszánsz és folyamatos, lezárhatatlan reneszánszaink ösztönzései hívtak létre és éltetnek máig. Kazovszkij mű-szemlélete egyébként is nehezen tűrte a történeti kategóriák szigorúságát: az Antonello da Messinától Francis Bacon festői agonisztikájáig tartó hosszú „fejlődés” főbb állomásait egyazon kimeríthetetlen idea leképezésére tett emberi erőfeszítés sikereként vagy kudarcaként illesztette privát archívumába. A kortárs művészetet is egyértelműen mint ilyen folyamatjelenséget s nem mint meginduló és lezáruló, egymástól elválasztott kulturális törekvések sorozatát fogta fel. A kiállításon látható *Vajdaplapok*, de a későbbi pálya számos alkotása is ebből a megnyugvás nélküli kíváncsiságból és kortalan „üzöttségéből” merített energiát, és hozta létre működésének valamiféle megoldást nyújtó szintézisét. Az pedig, hogy mindeközben virtuóz módon került ki a művészi koncepciója ismétlő megvalósításában rejlő legnagyobb veszélyt, mely zárt és kidolgozott magán-jeleit egyfajta írásosság, átmeneti közlésesség irányába is hajlíthatta volna, megint csak a pillantás, a pillanat vad átélésének tanújaként, s nem egy magán-mitológia machinátoraként mutatja be őt. Képei előtt állva bajosan állíthatnánk össze és mondhatnánk ki egymás után, jól tagoltan e művészetnek úgynevezett tartalmait. Ami lenyűgöző látványként megállást parancsol, az soha nem egy pazar felület utunkat keresztező védvonal, végkifejlet és jó tanács, hanem a pillantás még előlünk is rejtett útja, mely a tükörként tiszta-kérdezéssé vált kép(b)en kalandozhat ezentúl.

S kalandozik is: jellegzetes útkeresztződései és sokirányú keresztútjai, megfejthetetlen titkú tájai között, melyek mindig az élet összefoglalásának és ábrázolásának gyors vágyából születtek, de egyben a létező és vitatkozó hagyományok eleven és feszült küzdőterévé is avatták a képet. Talán nem fordítottunk még elég figyelmet arra, ahogyan az út kihívásában egyszerre jeleníti meg az idő két- vagy többfajta, egymásnak szögesen ellentmondó s őt izgató látomását. Az egyik egy általános létpéldázat követésére szólít, s az értelmesen élt élet végét nagyvonalúan belefűzi az előre-remélt túlvilági folytatásba. Itt a szenvedés grádcisain át mindig a menekülésre látni, a céltalanság lépéseit pedig az elrendezettség birodalma fogadja be végül. A lélek elszáll. Egy másfajta, időtlenül pogány, akár antiknak is mondható felfogás viszont ennél idegenebb viszonyok közé helyezi a képhőst, aki saját sorsalakulásából kizárva, az ártó és segítő hatalmak kezében túltengő világi aktivitását az egyetlen bizonyosságnak, a jelen pillanat szép átélésének szenteli. El Kazovszkij oly sokszor képbe foglalt komoly kérdése, mely évtizedek óta azt faggatta, hogy miféle út vár mindannyiunkra, elszáll-e a lélek, immáron a választ nem váró jövőbe, a mi jelenünkbe zárul. E nagy kérdés által közössé tett tér és idő ma leghatározottabban abban a párbeszédben nyer formát, melyet e kiállítás elgondolásával még maga a művész kezdeményezett kortársával, velünk, s melyet folytatunk nem csupán kötelesség, de csábító élvezet is. Ha megvizsgáljuk műveit, látunk kell ugyanis azt a törekeny, egyben kikezdetlenül nyitottságot, mely mindenkor kirántja azokat a stílustani besorolás szűk keretei közül, és elindítja e falakon sorakozó megannyi társalkotás, a mű lényegét olykor teljesen másképpen elgondoló lehetőség felé. El Kazovszkij pillantásának törvényt szülő és bontó ítélete, mint talány és támogatás maradt itt nekünk, hiszen a minket körülvevő képek egyre arról beszélnek, hogy miért érdemes élnünk-halunk, látunk és vágyakozunk. De nem annyira beszélnek, mint hallgatnak minderről. Éppen ezért, közelükben nekünk is hallgatnunk kellene inkább, s csak arra a mindig zajló, de meghallhatatlan, telített és mindent felölelő csendre figyelmeznünk, melyet e művek konok és megtörhetetlen szótlansága közvetít, s melyre egyedül a jelen lévő pillantás, a mi pillantásunk képes ráhangolódni.

Csak míg meg nem virrad

Mese

E mese előadásmódja érdekesnek, szellemesnek és eredetinek tűnt nekem. Egyébként lényegét tekintve igaz, és az erkölcs története szempontjából üdvös, ha néha összevetjük ama figyelemre méltó asszonyokat, akiket e században nagyra becsülnek, azokkal, akik különböznek tőlük könnyelmű elveik, bolondos ötleteik és különöc jellemük okán.

(Dorat)

Anélkül bolondított magába *** grófnő, hogy viszontszeretett volna: megcsalt – folytatta Damon. Megharagudtam, ő elhagyott: ez volt a dolgok rendje. Am szerelmem nem szűnt, és hogy édes bosszút álljak rajta, fejembe vettem, hogy *visszahódítom*, ám csak akkor, ha magam már nem szeretem többé. Sikerral jártam, és elcsavartam a fejét: épp, ahogy kívántam. Barátnéja, Madame de T*** egy ideje szemet vetett rám, s úgy tűnt, nagy tervei vannak személyemmel. Állhatatosan szötte hálóját, mindenütt feltűnt, ahol megfordultam, és féltő volt, hogy a bolondulásig belém szeret, anélkül persze, hogy méltósága és az illendőség szabályaira oly kényes ízlése sérülne, mivel erre, mint látni fogjuk, aggályosan ügyelt.

Egy nap, midőn a grófnő páholyába mentem, hogy ott váraкоzzam rá, oly korán érkeztem, hogy elszégyelltem magam: még el sem kezdték az előadást. Amint beléptem, hívó szót hallottam a szomszédos páholyból. Ki is lehetett volna más, mint az illemre kényes Mme de T***! „Hogyan? – szólított meg. – Ön már itt és egyedül? Micsoda pazarlás! Jöjjön inkább át hozzám!” Nem sejtettem, hogy e találkozás regényes és rendkívüli következményei messze meghaladják majd minden váraкоzásomat. Ám az asszonyok képzelete sebesen szárnyal, és e pillanatban Mme de T***-é különösképp ihletett volt. „Meg kell óvnom az efféle magány neveltségességétől – szólt. – Meg kell... Kitűnő ötletem támadt!... És ha már itt van, semmi akadály, hogy kedvem szerint keresztülvigyem. Úgy tűnik, isteni kéz vezette ide. Ha lennének is tervei az estére vonatkozólag, jobb, ha elfelejti őket, figyelmeztetem: ezennel elrablom Magát. Kérdés és ellenállás nélkül kövessen... Bízva magát a Gondviselésre; hívja a szolgálóimat! Maga *kivételes, elbűvölő* ember.” Meghajoltam... Sürgetett, hogy induljak; engedelmeskedtem. Hívtam a szolgálókat, megérkeztek. „Menjen el az úr házába – mondta egyiküknek –, tudassa, hogy ma este egyáltalán nem fog hazamenni...” Aztán a fülébe súgott még valamit és elbocsátotta. Meg akartam kockáztatni néhány szót, de torkomra forrt, mert elkezdődött az opera: hallgattuk, vagy legalábbis úgy tettünk, mintha hallgatnánk. Alighogy az első felvonás véget ért, egy levélkét hoztak Mme de T***-nek, és je-

lentették, hogy minden készen áll. Mosolygott, a karomat kérte, lementünk, a hintójába ültetett, parancsokat osztogatott, és máris úton voltam kifelé a városból, mielőtt megtudhattam volna, hogy mik a szándékai velem.

Ahányszor csak megpróbálkoztam egy kérdéssel, harsány kacajjal válaszolt. Ha nem lettem volna tisztában azzal, hogy rendkívül szenvedélyes asszony, és akkoriban köztudottan gyöngéd kötelék fűzte valakihez, amiről, mint értesültem, nem állt módjában megfeledkezni, bizony kísértésbe estem volna, hogy magamat igen szerencsésnek gondoljam. Ő épp ilyen jól ismerte szívügyeimet, hiszen *** grófnő, mint már említettem, közeli barátnéja volt. Így hát tartózkodtam minden elbizakodott gondolattól, és vártam, mi fog történni. Vilmámgyorsan lovakat váltottunk, és indultunk tovább. Kezdett a dolog egyre komolyabbra fordulni. Most már nyomatékosabban kérdezgettem, hová visz engem ez a tréfa. „Egy fölöttébb szép helyre! De találja ki, hová! Fogadni mernék rá... A férjemhez. Ismeri?” „Egyáltalán nem.” „Annyi baj legyen! Én kiismertem kissé, és azt hiszem, elégedett lesz vele: kibékültünk. Fél éve folynak az előkészületek és egy hónapja már levelezünk is. Úgy vélem, elég gáláns tőlem, hogy meglátogatom.” „Igen, de, könyörgök, nekem mi keresnivalóm van ott? Ugyan mi hasznomat vennék?” „Ez az én dolgom. Attól félttem, hogy négy szemközt unalmas lenne. Maga szívélyes ember, és engem örömmel tölt el, hogy velem tart.” „A kibékülés napját választani a bemutatásomra! Úgy vélem, ez igen különös eljárás. Arra késztet, hogy azt higgyem, személyem még annál is jelentéktelenebb, mint amennyire huszonöt évesen az ember egyáltalán tarthatja magát. Vegye ehhez hozzá azt a kínos zavart, amivel az első viszontlátás együtt jár. Az igazat megvallva, egyikünk számára sem látok ebben semmi szórakoztatót.” „Ah, ne moralizáljon már, könyörgök, elvétí a feladatát! Mulattasson, szórakoztasson engem inkább, ahelyett, hogy prédikál.”

Annyira eltökéltnek láttam, hogy eldöntöttem, úgy fogok viselkedni, ahogy ő kívánja. Nevetni kezdtem szerepemen. Vidám kedvünk kerekedett, és végül úgy találtam, hogy igaza van.

Másodszor is lovakat váltottunk. Az est titokzatos fáklyája elragadó fényvel világította meg a tiszta, alkonyi eget. Közeledtünk úti célunkhoz, ahol nem lehetünk többé kettesben. Időnként felhívta figyelmemet a táj szépségére, az est nyugalmasságára, a Természet megható csendjére. Hogy együtt csodálhassuk, magától értetődően ugyanazon az ablakon hajoltunk ki. A kocsí rázkódása miatt Madame de T*** arca és az enyém egymáshoz ért. Egy váratlan zökkenéskor a karomba kapaszkodott, és én, teljeséggel véletlenül, átöleltem. Nem tudom, mit is vártunk e szándéktalan öleléstől, annyi azonban bizonyos, hogy a dolgok elkezdtek összekavarodni a szemem előtt. Ekkor hirtelen kiszabadult ölelésemből, és a hintó másik végébe vetette magát. „Az a terve – szolt igen mély tűnődés után –, hogy meggyőző eljárásom meggondolatlanságáról?” Zavarba hozott a kérdés: „Tervek... Magával kapcsolatban... Micsoda önámítás lenne! Nagyon hamar átlátna rajtuk, de egy véletlen, egy kis meglepetés... – ez megbocsátható.” „Nekem úgy tűnik, Maga mégis számított rá.”

Kis híján észre sem vettük, hogy már megérkeztünk és behajtottunk a kastély előudvarába. Az egész kastély fényben állt, minden vidámságot árasztott – kivéve a ház urának ábrázatát, amelyen örömmek a leghalványabb jele sem látszott.

Viselkedésének alig leplezett közönye jól mutatta, hogy csupán családi okok miatt egyezett bele a békülésbe. Időközben azért illendőségből elének jött a kocsiajtóhoz. Bemutattak, kezét nyújtott, és én követtem őket, miközben a múlt-, jelen- és jövőbeli szerepemről tűnődtem. Végigjártam a termeket, amelyeket legalább annyi ízléssel, mint amekkora pompával díszítettek, ugyanis a ház ura valódi mestere volt a kifinomult fényűzés minden formájának, és feltűnő gonddal igyekezett kihunyó fizikai képességeit a gyönyör képeivel újra felébreszteni. Kidolgozta, miként lehet a gyönyör képeivel újra felébreszteni kihunyó fizikai képességeit. Nem tudtam, mit is mondhatnék, így, hogy mentsem magam, csodálatomnak adtam hangot. Az Istennő minden alkalmat megragadott, hogy Templomával büszkélkedhessen és fogadja elismeréseimet. „És szinte még semmit sem látott – szólt –, feltétlenül el kell vezetnem Magát az úr lakosztályába.” „Ugyan, asszonyom, öt éve, hogy leromboltattam!” „Oh, oh!” – felelte, máris más dolgon ábrándozva. Alig álltam meg, hogy elő ne törjön belőlem a nevetés, látva, milyen jól tájékozott a hölgy afelől, mi történik odahaza. A vacsoránál aztán normandiai borjával kínálta férjét, amire az így válaszolt: „Asszonyom, megvan három éve is, hogy csupán tejen élek.” „Oh, oh!” – hangzott ismét a válasz. Képzelték csak el egy beszélgetést három ember között, akiket ennyire meglepett, hogy egymás társaságában találták magukat!

A vacsora befejeződött. Azt képzeltem, hogy idejekorán nyugovóra térünk, de a férjet kivéve tévedtem. Ahogy visszamentünk a szalonba, így szólt: „Hálás vagyok, asszonyom, az előrelátásáért, hogy magával hozta ezt az urat. Nyilván úgy ítélte meg, hogy túlságosan igénybe venne a virrasztás, és bizony jól ítélte meg, így most visszavonulok.” Majd igencsak gúnyosan hozzám fordult: „Az úr bizonyára megbocsát, és magára vállalja, hogy kiengeszteli helyettem a Madame-ot.” Azzal magunkra hagyott.

Egymásra néztünk, és hogy elterelje gondolatait, amelyeket férje elvonulása ébresztett, Madame de T*** azt javasolta, hogy tegyünk egy sétát a kertben, amíg a szolgák is elköltik vacsorájukat. Az este csodálatos volt: félhomályba burkolta a környéket, és úgy tűnt, csak azért borít rá fátylat, hogy még inkább felcsigázza a képzeletet. A kastély egy hegy oldalában állt, kertje teraszosan ereszkedett le a birtokot szegélyező Szajna partjáiig: a folyó sokszoros kanyarulatjai vadon burjánzó és festői szigetecskéket alakítottak ki, amelyek változatossá és még bájosabbá tették a tájat.

Először mind közül a leghosszabb teraszon sétáltunk, amelyet sűrűn ültetett fák takartak. Madame de T*** már kiheverte a kigúnyolást, amelyet az imént kellett elviselnie, és séta közben néhány bizalmas dolgot mondott nekem. A titkok vonzzák egymást, én sem maradtam adósa, így beszélgetésünk egyre bizalmasabbá és érdekesebbé kezdett válni. Régóta mentünk már. Először belém karolt, majd magam sem tudom, hogyan, karja egészen egybefonódott az enyémmel, míg nem annyira magamhoz vontam, hogy lába szinte nem is érintette a földet. Ez a testtartás kellemes volt, hosszú távon azonban fárasztó, és sok mondanivalónk volt még egymás számára. Egy pad tűnt fel, leültünk, anélkül, hogy testhelyzetet változtattunk volna. Így, kart karba öltve kezdtük dicsőíteni a bizalmat, annak varázsát és gyengédségét. „Ah! – szólt – ki élvezhetné nálunk jobban a fenntartás nélküli bizalom édességét? Nagyon is jól tudom, mennyire

ragaszkodik általam is ismert kapcsolatához, így semmi okom nem lehet tartani Magától." Meglehet, szerette volna, ha ellenkezem, én azonban nem mondtam semmit. Így kölcsönösen biztosítottuk egymást arról, hogy képtelenség lenne még csak gondolni is rá, hogy kapcsolatunk valaha is más irányt vehet, lehetetlen, hogy valaha is több legyen ennél köztünk. „Mindvégig azon aggódtam, hogy lelke megrémült a délutáni meglepetéstől.” „Ah! Nem ijedek meg olyan könnyen.” „Mégis attól tartok, hogy az emléke nem múlt el teljesen nyomtalanul.” „Mi nyugtatná meg?” „Csak Maga képes rá...” „Ah! Hogyan?” „Nem is sejti?” „Mégis szeretném, ha világosabbá tenné számomra.” „Biztos akarok lenni afelől, hogy megbocsátott nekem.” „Mi szolgálhatna erre bizonyítékkal?” „Engedje meg nekem nyíltan azt a csókot, amely délután inkább a véletlen műve volt, és amely láthatóan úgy megriasztotta Magát!” „Miket beszél! De kész vagyok megtenni, mert túl gőgös lesz, ha megtagadom. Hiúságában még azt hihetné, hogy tartok Magától.” Elejét akarta venni ábrándjaimnak – enyém lett a csók.

A csókok már csak olyanok, mint a titkok: vonzzák és egyre gyorsabban és hevesebben követik egymást. Valóban, alig kaptam meg az elsőt, már jött is a második, majd egy újabb, szinte feltorlódtak; előbb megszakították, majd helyettesítették a beszélgetést, végül alig hagytak lélegzetvételnyi időt. Azután csend lett, mi hallgattuk (mivel néha hallgatjuk a csendet), és megrémültünk. Egyetlen szó nélkül álltunk fel és újra sétálni kezdtünk. „Vissza kell térnünk – szólalt meg –, az esti levegő ártalmára lehet.” „Gondolom, Maga nincs kitéve ekkora veszélynek” – válaszoltam. „Igen... én kevésbé vagyok érzékeny, mint valaki más, de nem érdekes, térjünk vissza.” „Az irántam való figyelmességéből, kétségtelenül... Maga... Maga tehát meg akar óvni engem e séta benyomásainak veszélyétől és következményeitől, amelyek csupán rám nézve lennének végzetesek?” „Sok gyengédséget tulajdonít indítékaimnak. Nos, valóban ez a szándékom. De követelem, induljunk vissza.” (Óhatatlanul ügyetlen szavak két ember között, akik igyekeznek jól-rosszul mást mondani, mint amiről beszélni szeretnének.) Kényszerített, hogy térjünk vissza a kastélyhoz vezető útra.

Nem tudom, legalábbis nem tudtam, azért döntött-e így, mert erőt vett magán és szilárd elhatározásra jutott, vagy osztozott afelett érzett bánatomban, hogy egy ilyen ígéretesen kezdődő jelenet így ér véget; azonban lépteink, mintha egyazon ösztön vezette volna, meglassultak, és szomorúan ballagtunk tovább, elégedetlenül egymással és önmagunkkal. Nem tudtuk, kit vagy mit tegyünk felelőssé a történetekért. Egyikünknek sem volt joga bármit is követelni vagy kérni a másiktól; egyetlen eszközünk a szemrehányás maradt. Így hát minden érzésünket szívünk mélyére rejtettük és féken tartottuk. Micsoda megkönnyebbülés lett volna, ha perlekedhetem vele! De hogyan kellett volna hozzákezenem? Ez alatt közeledtünk a kastélyhoz, és azon tűnődtünk, hogyan húzzuk ki magunkat az oly ügyetlenül vállalt kötelezettség alól.

A végzetes ajtónál álltunk már, amikor Madame de T*** végül így szólt: „Egyáltalán nem vagyok megelégedve Magával. Nem szép dolog, hogy a bizalmat, amelyet mutattam, szemernyi sem viszonzza. Nézze csak, amióta együtt vagyunk, egyetlen szót sem ejtett a grófnőről. Pedig milyen édes arról beszélünk, akit szeretünk! És kétsége sem lehet afelől, hogy érdeklődéssel hallgattam volna. A legkevesebb lett volna, hogy megteszem ezt a szívességet Magának, mi-

után vettem a bátorságot, hogy megfosszam Magát az ő társaságától.” „Nem tehetném-e én ugyanezt a szemrehányást Magának, és nem vette-e volna elejét sok mindennek, ha ahelyett, hogy a férjével való kibékülése titkába avat be, valaki másról beszél, akiről sokkal inkább illett volna szólnia...” „Damon... Hagyja abba... Fontolja meg, hogy még a gyanú árnyéka is árthat mindkettőnknek. Bármily kevéssé ismeri is a nőket, azt tudja, hogy várni kell a titkaikra. De térjünk csak vissza Magára! Hogyan is áll a grófnővel ebben a kérdésben? Boldoggá teszi Magát? Oh, attól félek, épp ellenkezőleg, és ez mélyen elszomorít, hiszen személye oly élénken foglalkoztat! Igen, Uram, Maga érdekel... jóval mélyebben, mint gondolná.” „Igazán? Akkor hát, asszonyom, miért siet hitelt adni a szóbeszédnek, amellyel a világ saját mulattatására túlozza el és színezi ki a grófnőhöz fűződő viszonyom bizalmas természetét?” „Felesleges színlelnie előttem, mindenről tudok, ami Magával kapcsolatos. A grófnő kevésbé titkolózó, mint Maga. A hozzá hasonló hölgyek bőkezűen bánnak csodálóiak titkaival, kiváltképp, ha valaki oly titoktartó, mint Maga, és ezzel rejtve maradna diadaluk. Távol áll tőlem, hogy tetszelgéssel vádoljam, de egy prűdben nincs kevesebb hiúság, mint egy kacérban. Mondja meg őszintén, nem válik gyakran áldozatává ennek a jellemvonásnak? Beszéljen, beszéljen!” „De, asszonyom, épp vissza kívánt térni a kastélyba... és a levegő...” „Azóta megváltozott.”

Újra belém karolt, és sétálni kezdtünk, anélkül, hogy láttam volna, miféle útra tértünk. Mindaz, amit az imént a szeretőjéről mondott, akiről tudtam, és amit a grófnőről mesélt, akit ismert, az utazás a kocsiban, a kerti padon történetek, a helyzet, a késői óra – mindez összezavart; hol a hiúság és a vágyak ragadtak magukkal, hol a megfontolás intett józanságra. Mellesleg túlságosan is csapongtak gondolataim ahhoz, hogy tervet kovácsoljak és bizonyos dolgokban dűlőre jussak. Mialatt e különös érzések gyötörtek, ő folyamatosan beszélt, mégpedig a grófnőről – hallgatásom megerősíteni látszott mindazt, amit csak mondott róla. Néhány elejtett megjegyzése végül mégis magamhoz térített.

„Mennyi finomság van benne, mennyi kellem!” – mondta. „Ami mástól álnokság lenne, tőle vidám csíny csupán. A hűtlenség az ész erőfeszítésének, az illemért hozott áldozatnak tűnik. Soha nem önzetlen, mindig kedves, ritkán gyengéd és sohasem őszinte; jelleme szerint könnyűvérű, megfontolásból álszemérmes, heves, óvatos, fortélyos, meggondolatlan, érzékeny, művelt, kacér és filozófus. Próteuszként változtatja alakját, modorát tekintve egy Grácia; magához vonz, de elérhetetlen marad. Hányszor láttam már szerepeket játszani! Köztünk legyen szólva, nagyon hiszékeny a közönsége! Hogy kigúnyolta a bárót! Hogy elbánt a márkival! Amikor Magát megszerezte, csak azért tette, hogy elfoglalja a két túlságosan is meggondolatlan vetélytársat, akik majdnem botrányt okoztak. Mert túlzásba vitte a mesterkedést, amit azok lassacskán megneszeltek, és a végén még rá is bizonyították volna. Ekkor azonban a grófnő bevetette Magát, ezzel lefoglalta és új nyomozásra készítette őket; Magát kétségbe ejtette, sajnálta, majd megvigasztalta – mind a négyük meglelégedésére. Ah! Mekkora hatalma van egy ügyes asszonymnak maguk felett! És milyen boldog, amikor e játékban mindent csak színlel, és magából semmit sem ad.” Madame de T*** az utolsó mondatot sokatmondó sóhajjal toldotta meg, csapást mérve rám. Ez volt a kegyelemdőfés.

Úgy éreztem, mintha egy kendőt oldoztak volna le szememről, és észre sem vettem azt a másikat, amelyet a helyébe kötöttek. Lesújtott a jellemrajz helytállósága. Szerelmem minden nő közül a legcsalóbbnak tűnt fel előttem, és azt hittem, itt megértő társra találtam. Én is sóhajtottam, anélkül, hogy tudtam volna, minek is szól ez a sóhaj, anélkül, hogy tisztáztam volna magamban, hogy a bánat vagy a remény váltotta-e ki belőlem. Úgy látszott, bántja, hogy így elszomorított, és hogy túlságosan elragadtatta magát a leírásban, amely gyanúsnak is tűnhetett volna, hiszen egy másik nőtől származott.

Semmit sem értettem abból, amit ezután hallottam. Anélkül, hogy sejtettük volna, az érzelem országútját követtük, olyan magasságokba, hogy lehetetlen volt előre látni, hol ér véget utunk. Számos, szinte tervszerűnek tetsző kitérő után az egyik terasz végében álló pavilonra hívta fel figyelmemet, amely a legédesebb pillanatoknak volt szemtanúja. Részletesen leírta nekem fekvését, berendezését. Milyen kár, hogy nincs hozzá kulcsunk! Csevegve közeledtünk az épület felé. Nyitva találtuk; a napfényen kívül semmi sem hiányzott belőle. Ám a homály nem csekély bájt is kölcsönözött neki. Egyébként is tudtam, mennyire vonzó az a dolog, amelynek meg kell szépítenie.

Megremegtünk, amikor beléptünk: egy Szentély volt az, mégpedig a Szerelémé! Hatalmába kerített minket, térdünk megbicsaklott. Nem maradt több erőnk, csak amennyit ez az Istenség adott. Reszkető karunk egymásba fonódott, és mi a legkisebb szándékoltság nélkül omlottunk egy kanapéra, amely a Templom egy részét elfoglalta. A hold nyugovóra tért, és sugarai közül a legutolsó magával ragadta a szemérem fátylát, amely, úgy hiszem, már csak terhünkre volt. Minden összemósódott a homályban. A kéz, amely el akart taszítani, megérezte heves szívverésemet; menekülni akart tőlem, de csak annál meghatottabban hullott vissza. Lelkünk találkozott, eltelt a másikkal, minden csókunkból újabb született... Amikor az érzékiség mámorából magunkhoz tértünk, nem voltunk képesek megszólalni, csak a gondolatok nyelvén beszélgettünk a csendben. Karjaimba menekült, fejét keblembe fúrta, sóhajtozott, simogatásaimtól megnyugodott; bánkódott, majd megvigasztalódott, és szerelmet kért mindazért, amit a szerelem tőle elrabolt.

Ez a szerelem, amely az előző pillanatban még megrémítette, most megnyugtatta. Ha az egyik oldalon hagyta elvenni, amit adni akart, akkor a másikon ellopta, amit meg akart kapni; és így mindkét oldalon igyekezett másodszor is győzelmet aratni, hogy megbizonyosodjék hódításáról.

Mindez egy kissé nyers sietséggel történt. Éreztük, hogy hibáztunk. Újra kezdtük hát, hogy bepótoljuk, amit elszalasztottunk, immár sokkal alaposabban. Túlontúl hevesek voltunk, és nem figyeltünk a finomságokra. Egyből a gyönyörre törtünk, és elvétettük az azt megelőző finomabb élvezeteket. Egy letépett masni, egy elszakított csipke: a kéj mindenütt otthagyja nyomát, és a bálvány egykettőre hasonlóná válik az áldozathoz.

Miután lecsillapodtunk, sokkal tisztábbnak, jóval frissebbnek tűnt a levegő. Csak a folyót hallottuk, amely a kerti lak falát mosta, lágy morajjal törve meg az éj csendjét, mintegy összhangban gyenge szívverésünkkel. Túlságosan nagy volt a homály ahhoz, hogy bármit is kivehessünk, de a szép nyáreste áttetsző fátyolán át képzeletünk a kerti lakkal szemközti szigetekcskét bűvös helyé változ-

tatta. A folyó habjaiban, számunkra úgy tetszett, megannyi cupidó játszadozott. Gnide* erdeiben sem járhatott több szerelmespár, mint amennyivel mi a túlpartot benépesítettük. A Természetben képzeletünk csakis boldog párokat látott, és nem volt köztük boldogabb, mint mi magunk. Pszükhével és Ámorral vetekedtünk. Én éppoly fiatal voltam, mint Ámor, társam a szememben éppoly elbűvölő, mint Pszükhé, sőt önfeledtségében még elragadóbbnak tűnt. Minden pillanat új szépséget tartogatott számomra. A szerelem lángjának fényében ragyogott lelki szemem előtt, és a legcsalhatatlanabb érzék erősített meg boldogságomban. Amikor elpárolog a félelem, a simogatás simogatást keres. Egyre gyengédebben hívják egymást: már nem kívánjuk, hogy kegyünkért udvaroljanak. Ha habozunk is, csak kifinomultságból tesszük. A visszautasítás félénk, és nem egyéb gyengéd gondoskodásnál. Vágyunk, nem pedig csak vágyakozunk; már a behódolásban leljük kedvünket... A vágy hízeleg... A lélek elragadtatott... Imádunk... Soha nem csillapodunk... Már le is csendesültünk.

„Ah! – szolt hozzám égi hangon –, hagyjuk el e veszélyes helyet; a vágyak itt szüntelen újra ébrednek, és nincs erőnk nekik ellenállni.” Magával húzott.

Sajnálattal hagytuk magunk mögött a kerti lakot; gyakran nézett vissza: isteni fény látszott tündökölni templomunkban. „Te voltál, aki felszentelte nekem – mondta –, lelhetném-e itt bárki másban nagyobb kedvemet? Mennyire tudsz szeretni! Milyen szerencsés ő!” „Ugyan ki? – kiáltottam fel meglepődve – Ha én boldoggá teszem, éhet-e olyan teremtés a földön, aki irigységet kelthet Magában?” Elhaladtunk a kerti pad előtt és akaratlanul is megálltunk, sokat jelentő, néma megindultsággal. „Milyen hatalmas a távolság – szólalt meg végül – e hely és aközött, amelyet az imént elhagytunk! Annyira csordultig telt a lelkem boldogsággal, hogy alig tudom felidézni, hogy ellent tudtam állni Magának.” Először egyáltalán nem fogtam fel a szavaiban rejlő fogadalmat, és hogy rejtett jelentésük mire kötelez engem. „Akkor tehát – szoltam – itt szertefoszlik minden varázs, amely amott képzeletemet eltöltötte? E hely számomra mindörökre végzetes marad?” „Ugyan fenyegethet-e bármi, ha én itt vagyok veled?” „Igen, kétségtelenül, hiszen itt épp annyira boldogtalan vagyok, amennyire amott boldog voltam az imént. A valódi szerelem mindig újabb zálogot kíván; azt hiszi, semmit sem kapott, amíg van még mit megszereznie.” „Még... Nem, nem engedhetem... Nem, soha többé...” Ám a védekezését kísérő hanghordozásból tökéletesen megértettem, hogy nem kíván szavának állni.

Kérem az olvasót, emlékezzék rá, hogy akkoriban alig voltam huszonöt éves, és hogy ebben az életkorban tetteinkkel nem jár valódi elkötelezettség. Időköz-

* Gnide – a Khiosz szigetével szemközt lévő, ókori kis-ázsiai kikötőváros – először Madeleine és Georges Scudéry *Artamène ou le Grand Cyrus* című műve egyik történetének (III. könyv, 3. fejezet, „Thrasibule et d’Alcionide”) szolgált helyszínéül. 1725-ben jelentette meg Montesquieu a *Temple de Gnide* (Gnide temploma) című hét énekből álló prózai pástorkölteményét, amelyet nem ő maga jegyzett, hanem egy Szapphó előtt élt, ismeretlen ókori szerzőnek tulajdonított, mondván, ő csak a fennmaradt görög nyelvű kéziratból fordított. Amint azt a két fiatal egymásra találásáról, féltékenységéről, majd kibéküléséről szóló mű előszavában megjegyzi: „Aristée és Camille története különleges, amennyiben kizárólag egy érzelm történetét írja le. (...) A vers célja megmutatni, hogy a szív érzései tesznek minket boldoggá, nem az érzékek gyönyöreire; azonban sohasem olyan tiszta a helyzet, hogy e kettő véletlenül ne keveredhetne össze.” (A ford.)

ben beszélgetésünk más tárgyra váltott, komolysága is engedett. Még tréfálkozni is merészeltünk a szerelem gyönyöreire, elemeztük magát a szerelmet, elkülönítve benne az erkölcsöt, levezettük egyszerű elveire, bebizonyítottuk, hogy a szerelmi kegyek alapja csupán a gyönyör, és hogy nincs bennük – filozófiai értelemben véve – tényleges kötelezettségvállalás, csak amennyit a közzel szemben vállalunk, amikor indiszkrét bepillantást engedünk neki titkainkba. „Milyen pompás éjszaka – szólt –, amelyet kizárólag e gyönyör bűvöletében töltöttünk el, amely vezetőnk és mentsvárunk is egyben! Felteszem, ha bizonyos okok miatt holnap kénytelenek lennének elválni egymástól, a világ előtt rejtve maradó boldogságunkból például nem származna semmiféle kötelék, amelyet el kellene oldoznunk. Csekély bánkódás marad, amelyért egy kellemes emlék kárpótol... ám utána csak az öröm marad, az illedelmes viselkedés minden vesződése, akadékoskodása és zsarnoksága nélkül.

Milyen igaz, hogy csak *gépek* vagyunk (egész belépirulok): a kifinomult érzések helyett, amelyek az iménti jelenet előtt gyötörtek, félig-meddig máris osztottam e vakmerő elveket; fenségesnek találtam őket és úgy éreztem, hajlamaim igencsak közel ragadnak a szabadság szeretetéhez.

„A szépséges éj – szólt –, e szépséges helyek! Nyolc éve annak, hogy elmentem innét, mégsem veszítettek semmit vonzerejükből! Minden az újdonság erejével hat rám. Soha nem feledjük el e kerti lakot, nem igaz? A kastély egy ennél is varázslatosabb szobácskát rejt, de azt már igazán nem szabad megmutatnom: Maga olyan, mint egy gyermek, aki mindent meg akar érinteni, amit lát, és mindent össze is tör, amit csak megérint.” A rám törő kíváncsiság, ami engem is meglepett, megígértette velem, hogy úgy fogok viselkedni, ahogyan ő kívánja. Bizonygattam, hogy sokkal józanabb lettem. Témát váltott. Madame de T*** jobban szerette, ha számos érve van, nem pedig csak egy. „Ezt az éjszakát – mondta – maradéktalanul kellemesnek érezném, ha nem kellene szemrehányást tenni magamnak. Haragszom magamra, igazán haragszom azért, amit a grófnőről mondtam. Ezzel nem Magára panaszkodom. A lehető *legillendőbb*en viselkedett. Az újdonság feltüzel, Maga méltónak talált a szeretetére, és szeretném hinni, hogy őszinte volt; azonban a megszokás hatalmát oly sok időbe kerül megtörni, hogy úgy érzem, nincs bennem elegendő erő, hogy felülkerekedjem rajta. Egyébként is kimerítettem már a szív minden képességét, amivel magamhoz láncolhatnám. Mit remélhetne mármost mellettem? Mire vágyhatna? És mivé lesz az asszony, ha a férfit vágy és remény nélkül hagyja? Mindent Magára zúdítottam: egy nap talán meg fog bocsátani nekem azokért a gyönyörökért, amelyek a mámor pillanatának elmúltával óhatatlanul kiszolgáltatnak minket a súlyos megfontolásoknak. Apropos, mondja csak, milyennek találta a férjemet? Elég mogorva, nemde? Szigorú diétán él. Nem hiszem, hogy hidegvérrel nézte Magát; gyanússá fog válni neki a barátságunk. Nem szabad tovább nyújtani az első látogatását; felingerli vele... Amint vendég érkezik (és kétség nem férhet hozzá, jönni fog)... Egyébként Magának is jó oka van a kíméletes óvatosságra... Emlékszik még a férjem arckifejezésre tegnap, amikor elvonult?” Látta, hogy utolsó szavai milyen hatást gyakoroltak rám, és gyorsan hozzátette: „Sokkal vidámabb volt, amikor annyi gonddal berendezte azt a szobácskát, amelyről az imént beszéltem. Még a házasságunk előtt történt; a lakosztályomhoz tartozik.

Számomra sosem volt más, mint annak jele... hogy Monsieur de T***-nek mesterséges eszközökre van szüksége ahhoz, hogy érzelmét megerősítse, és hogy mily csekély lelkesedést sikerült kiváltanom belőle."

Így tehát rövid időn belül újra felkeltette kíváncsiságomat a szobácska iránt. „A Maga lakosztályához tartozik – szoltam –; micsoda gyönyörűség lenne épp ott bosszút állni megcsúfolt bájaiért, ott adni vissza nekik, amit tőlük elraboltak!” Ez a hangnem már inkább kedvére volt. „Oh! – folytattam –, bárcsak engem választana ki a bosszúálló hős szerepére, bárcsak a pillanat varázsa feledtethetné és orvosolhatná a bágyadt megszokást...” Éles eszével azonnal megértette, mire céloztam, és inkább meglepve, mintsem bosszúsán így válaszolt: „Ha megígéri, hogy okosan viselkedik...” Meg kell vallanom, akkor már nem éreztem magamban a szent helyek látogatásához szükséges buzgalmat és áhítatot; de nagyon kíváncsi voltam: már nem Madame de T***-re vágytam, hanem arra a szobácskára. Visszatértünk. A lépcsőház és a folyosók lámpásai már kialudtak; egy útvesztőben bolyongtunk. A ház úrnője maga is elfelejtette a járást; végül megérkeztünk lakosztályának ajtaja elé, a lakosztályhoz, amely magában rejtette azt az olyannyira magasztalt zugolyt. „Mik a szándékai most velem? – kérdeztem –, mit kíván, mi tegyek? Visszaküld így egyedül a sötétbe, kockáztatja, hogy zajt csapok, hogy leleplezem, elárulom magunkat, elveszejtem Magát?” Ez az érv számára cáfolhatatlannak tűnt. „Megígéri tehát, hogy...?” „Mindent, mindent a világon.” Eskümet vette, nyilvánvalóan remélve, hogy immár nagyon is képes vagyok megszegni azt. Óvatosan kinyitottuk az ajtót: két alvó hölgyet találtunk odabent, egy fiatal és egy idősebbet. Ez utóbbi a komornája volt, akit fel is ébresztett. A fülébe sűgött valamit. Hamarosan láttam őt kimenni egy rejtekajtón, amelyet mesterien vágta a falburkolatba. Felajánlottam, hogy ellátom alvó szolgálójának feladatát; elfogadta szolgálataimat: minden felesleges cicomától megszabadult. Egyszerű szalag fogta össze lobogó fürtökben leomló haját. Mindössze egy rózsát tűzött bele, amelyet még én szakítottam a kertben, és szórakozottan még mindig a kezemben tartottam; nyitott ruhája minden díszet feleslegessé tett. Az elem táruló látvány hibátlan volt: Mme de T***-t szebbnek láttam, mint valaha. Cseppnyi fáradtság nehezítette el szemhéját, és tekintetének érdekes bágyadtságot, még gyengédebb kifejezést kölcsönzött. Ajkának a szokásosnál élénkebb színe kiemelte foga csillogását és mosolyát érzékibbé tette. Az itt-ott felbukkanó pír kiemelte arca fehérségét és bőrének finomságát. Örömeinek megannyi jele a gyönyört juttatta eszembe. E megvilágításában végül még csábítóbbnak tűnt, mint amennyire képzeletem a legédebb pillanatainkban valaha is képes volt lefesteni. A rejtekajtó újra kinyílt, és a tapintatos komorna eltűnt.

Mielőtt beléptünk volna, megállított: „Emlékezzék rá – mondta súllyal –, hogy soha senki még csak nem is feltételezheti Magáról, hogy valaha is látta ezt a kis menedéket, amelybe most bevezetem, még csak nem is sejtheti a létezését. Csak semmi meggondolatlanság – a többi felől nyugodt vagyok.” „A titoktartás a legkedvesebb erényem: sok boldog pillanatért tartozunk neki.”

Úgy éreztem, mintha egy beavatási szertartáson vennék részt. Kezemnél fogva vezetett át egy sötét kis folyosón. A szívem oly hevesen vert, ahogyan egy ifjú megtérő verhet, akit próbára tesznek, mielőtt beavatják a legszentebb misztériumokba. „És a grófnője?” – fordult felém megállva... Épp válaszolni akartam,

amikor az ajtók kitérültek: a csodálkozás torkomra forrasztotta a fejeletem. Megdöbrentem, ámulatba estem; nem tudtam, mi történik velem, és teljes komolysággal hinni kezdtem a varázslatban. Az ajtó bezárult, és többé nem tudtam ki-venni, honnan is léptem be. Nem láttam mást, mint egy vég nélküli légies ligetet, amelyet, úgy tetszett, nem emelt és nem is támasztott alá semmi sem; mintha egyszerre egy tágas, teljes egészében tükörből készített barlangban találtam volna magam, falain mindenütt oly művészen festett ábrázolásokkal, hogy azok a valóság tökéletes illúzióját nyújtották. Odabent semmilyen fényforrás nem látszott. Lágy, égi fény derengett, amely a tekintetet irányítva kiemelte vagy épp elrejtette az egyes tárgyakat. A füstserpenyők a legfinomabb illatokat árasztották, titkos jelek és díszek takarták el a szem elől a lámpások lángját, amelyek varázslatos fénnel világították meg e gyönyöröknek szentelt helyet. Az az oldal, amelyen beléptünk, virágokkal díszített rácsos oszlopcsarnokokat ábrázolt, bolthajtásos lugasokkal. A másik oldalon a koszorúkat osztó Ámor szobra volt látható; a szobor előtt egy oltár állt, rajta tűz lobogott; az oltár lábánál egy kupa, koszorú és virágfüzérék. Ezen az oldalon egy légiesen könnyed stílusban épített szentély képe tette tökéletessé a díszítést – szemközt egy sötét barlang nyílt. Bejáratát a titkok Istene vigyázta. A *bolyhos* szőnyeggel fedett padló kövér gyepet utánczolt. A mennyezeten szertelenül játszadozó amorettek virágfüzéreket tartottak. A negyedik oldalon, amely mintegy felelet volt a lugasra, baldachin húzódtott, amelyet felül cupidók tartottak, alatta párnahalom.

A helyiség Királynője a párnaágyhoz ment, hogy hanyag mozdulattal elnyúljon rajta. Lábaihoz rogytam; ő felém hajolt, kinyújtotta karját, és e pillanatban, ahogy megpillantottam magunkat a minden oldalról visszatükröző falakon, káprázatomban egy boldog szerelmesekkel benépesített szigeten találtam magam.

A tárgyakat megsokszorozza látványuk. „Hát koszorú nélkül hagyja fejemet? – kérdeztem. – A trónhoz ily közel kell szigorba ütköznöm? Képes lenne itt adni tudtomra, hogy elutasít?” „És az esküi?” – kérdezte a párnákról felemelkedve. „Halandó voltam még, amikor tettem őket; de Maga istenné változtatott. Magát imádni – íme, az egyetlen fogadalmam.” „Jöjjön – mondta –, a titok homályának kell elrejtene gyengeségemet. Jöjjön...” Ezalatt a barlang felé közelített. Alighogy átléptünk a bejáraton, egy láthatatlan, ügyesen megalkotott szerkezet befelé sodort bennünket, és a lendülettől egy halom párnára hanyatlottunk. Sötétség és csend honolt e szentélyben. A nyelvet sóhajaink helyettesítették. Gyengédebben, árnyaltabban és hevesebben tolmácsolták érzéseinket, jelezték azok fokozatait, és a legutolsó, hosszú pillanatra bennünk rekedt sóhaj jelezte, hogy hálával tartozunk Ámornak. Elhagytuk a barlangot, hogy lerójuk hódolatunkat. A szín megváltozott: a Templom és az Ámor-szobor díszlete eltűnt, helyette a Kertek Istenéét láttuk. (Ugyanaz a szerkezet, amely a barlangba ragadott minket, forgatta el Ámor szobrát és söpörte félre az oltárt.) Ennek az új Istenségnek is hódolnunk kellett. Besétáltunk Templomába, ahol szememből kiolvashatta, hogy még mindig méltó vagyok jóindulatára. Az Istennő felvett egy koszorút, a fejemre helyezte, és egy serleget nyújtott át, amelyből nagy kortyokban ittam az Istenek nektárját.

„Ugye – szolt néhány pillanattal később e lakhely Tündére, alig emelve fel kéjtől fátyolos, szép tekintetét –, soha nem fogja úgy szeretni a grófnőt, ahogy engem?” „Megfeledeztem róla, hogy egyszer majd vissza kell térnem a földre”

– válaszoltam. Ő mosolygott, jelt adott, és minden díszlet eltűnt... „Távozzék gyorsan – szólott hozzám a belépő komorna –, fényes nappal van, és már mozgolódást hallani a kastélyban.”

Ugyanolyan hirtelen tűnt el szemem előtt minden, mint ahogyan az ébredés foszlatja szerte az álmot, és mielőtt felocsúdhattam volna, a folyosón találtam magamat. Szerettem volna visszatalálni a szobámba, de vajon merre keressem? Minden útbaigazítás leleplezne, a legkisebb tévedés is elárulhatja titkunkat. Az tűnt a legokosabbnak számomra, ha lemegyek a kertbe, ahol addig maradhatok, amíg visszatérve elég hihetőnek hangzik, hogy csak reggeli sétát tettem. A levegő frissessége és tisztasága fokozatosan lecsillapította képzeletemet és kiűzte belőle a csodát. Az elvarázsolt természet helyett már csak az ártatlan természet vett körül. Éreztem, hogy a valóság visszatér a lelkembe, zavartalanul ébredő gondolataim rendezetten követték egymást: fellélegeztem. A legsürgetőbb kérdés, amit feltettem magmnak az volt, vajon szeretője vagyok-e annak, akitől az imént eltávoztam, és magam is meglepődtem rajta, hogy nem tudtam, mit feleljek rá. Ki hitte volna tegnap az operában, hogy már másnap erre a kérdésre kell választ találnom? Én, aki tudni véltem, hogy ő két éve szenvedélyesen szereti *** márkít, én, aki annyira szerelmesnek hittem magamat a grófnőbe, hogy hűtlenségnek még a gondolata is képtelenségnek tűnt volna előttem! Hogyan? Tegnap! Mme de T***, hát igaz lehet mindez? Szakitott volna a márkival? Engem választott volna, hogy a helyébe lépjek, vagy büntetni akarja őt? Micsoda kaland! Micsoda éjszaka! És vizsgálgattam magam, csakugyan nem álmodom-e még mindig. Leültem, és szüntelen vitatkozva önmagammal, képtelen voltam dűlőre jutni; gyanakodtam, kételkedtem, meggyőztem magam, bizonyosságra letem, és azután többé már nem hittem semmit sem. Miközben így hánykódtam kétségeim közt, zajt hallottam egészen közelről; felemeltem a tekintetem, a szemem is megdörzsöltem, s mégsem hittem, hogy akit látok... nem más, mint... maga a márkí! „Nem vártál ilyen korán, nem igaz? Sebai! Nos, hogy ment a dolog?” „Te tudtad, hogy itt vagyok?” – kérdeztem tőle. „Természetesen; azonnal tudtomra adták tegnap, amikor elindultatok. Jól játszottad a szereped? Eléggé képtelennek találta a férj az érkezésedet? Mikor küld vissza téged? Mindenről gondoskodtam: hoztam neked egy jó hintót, amely rendelkezésedre áll. Mintegy fizetségképp. Madame de T***-nek szüksége volt egy gáláns kísérrőre – te voltál az: szolgáltad, szórakoztattad idefelé az úton; ez volt minden, amire vágyott, és fogadd elismerésem...” „Oh, ne, ne, örömmel álltam szolgálatára, sőt ha Madame T***-t kérde a dologról, a végén esetleg úgy éreznéd, hogy buzgalmat aligha áll módomban meghálálni.”

Kezdett megvilágosodni előttem az éjszaka rejtélye, és nem volt nehéz kitalálni, mi következik ezután. Rögtön megértettem új szerepemet. Minden szó a helyére került, és nevethekem támadt. Valóban, eléggé nehezemre esett, hogy a történeteket ne tartsam nagyon is mulatságosnak. „De miért érkeztél ily korán? – szegeztem a kérdést a márkinak. – Talán okosabb lett volna, ha...” „Mindent előre elterveztem: úgy tűnhet, hogy a véletlen hozott erre, mintha egy szomszédos birtokról érkeztem volna. Madame de T*** eszerint nem avatott be a részletekbe? Rossz fényt vet rá ez a bizalmatlanság, azok után, amit értünk tettél.” „Bizonyára jó oka volt rá, és meglehet, ha beszél róla, nem játszottam volna olyan jól a szerepemet.” „Eszerint jó mulatság volt, barátocskám? Avass be minden részletbe... me-

sélj hát!" „Oh..., egy pillanat. Nem tudtam, hogy mindez csak komédia, és azt sem, hogy nekem bármiféle szerepem lenne a darabban...” „Nem volt valami há-lás.” „Ugyan, efelől nyugodt lehetsz: nincs rossz szerep, csak rossz színész.” „Ér-telek: eszerint nagyot alakítottál!” „Csodásan játszottam!” „És Mme de T***?” „Fenségesen! Minden fortély a kisujjában van.” „El sem tudod képzelni, milyen nehéz volt megszéldíteni ezt az asszonyt. Sok fáradságomba került, de úgy átfor-máltam a jellemét, hogy talán nincs még egy nő Párizsban, akinek hűségére ennyi-re számítani lehetne.” „Helyes meglátás.” „Ebben tehetséges vagyok. Minden áll-hatatlansága ledérség volt csupán, a képzelet szertelensége: be kellett törni ezt a lelket.” „Ez a helyes eljárás.” „Nemdebár? Fogalmad sincs róla, milyen erősen ra-gaszkodik hozzám: tulajdonképpen elragadó – kénytelen leszel elismerni. Köz-tünk szólva, csak egyetlen hibáját ismerem, mégpedig azt, hogy a Természet min-dent megadott néki, ám megtagadta tőle azt az isteni lángot, amely betetőzné mindeme áldást: minden élni és érezni kezd körülötte, de ő maga nem érez sem-mit: mint egy darab márvány.” „Hinnem kell neked, hiszen én aligha tudnám... De szavamra, te tényleg úgy ismered ezt az asszonyt, mintha a férje volnál; való-ban megtévesztő, és ha nem magam vacsoráztam volna tegnap este az igazival...” „Jó, hogy említed. Mulattató volt?” „Nem is lehetett volna férjszerűbb.” „Oh! Mi-lyen izgalmas kaland! De te nem nevensz rajta annyira, mint ahogyan azt vártam! Hát te nem érzed, micsoda remek komédiába csöppentél? Fontold meg, hogy az élet színháza igen különös dolgokkal szolgál, egymást váltják benne a mulatsá-gosnál mulatságosabb jelenetek. Menjünk, alig várom, hogy Mme de T***-vel együtt kacaghassak mindezen. Már bizonyára felébredt: mondtam neki, hogy ko-rán érkezem. Illendőségből előbb a férjnél kell kezdeni; menjünk be hozzád, sze-retrném egy kicsit rendbe szedni magamat. Akkor tehát biztosan a szeretőjének vélt téged?” „Sikeremet könnyű lesz megítélni abból, amilyen fogadtatásban ré-szesít. Kilenc óra van; menjünk egyenest hozzá.” Szerettem volna elkerülni a lak-osztályomat, amire nyomós okom volt. Ám a véletlen úgy hozta, hogy éppen előt-te haladtunk el; a nyitva maradt ajtó látni engedte inasomat, amint egy karosszékből aludt, mellette csonkig égett gyertya. A zajra felriadt, és köntösömet kábultan a márkinak nyújtotta, közben némi szemrehányással illette, amiért ilyen soká elmaradt – szörnyű zavarban voltam. A márki azonban annyira hajlamos volt az önbecsapásra, hogy mindebből semmit sem vett észre, csak egy alvajárót látott, aki megnevettette. Utasítottam szolgámat, hogy készítse elő távozásomat, láttam, nem tudja mire vélni a dolgot. Mi pedig a házigazdához indultunk. Bizo-nyára el tudják képzelni, milyen vendégszeretet mutatott – természetesen nem irányomban. Mindent elkövetett, hogy barátomat marasztalja; Madame de T***-hez akarta vezetni annak reményében, hogy ő majd jobb belátásra bírja. Ami en-gem illetett, nekem, mint mondta, fel sem merté ugyanazt ajánlani, mivel levertsé-gemben egyértelmű jelét látta annak, hogy a vidéki levegő számomra akár végze-tes is lehet. Következésképp azt tanácsolta, térjek vissza a városba. A márki felajánlotta hintóját; én elfogadtam. Minden csodásan alakult, mindannyiunk megalégedésére. Mindeközben még egyszer látni akartam Madame de T***-t; et-től az élvezettől nem voltam képes megfosztani magamat. Türelmetlenségem át-ragadt barátomra is, aki mit sem sejtett meg ebből a vágyból, és még annál is ke-vésbé jött volna rá az okára. Távozóban Monsieur de T*** lakosztályából, így szólt

hozzám: „Hát nem csodálatos? Jobb végszóval nem is zárhatta volna ezt a beszélgetést. Valóban, igazi úriember, és mindent tekintetbe véve, nagy örömmre szolgál ez a kibékülés. Tisztességes házat fog vinni, és meglátod, keresve sem találhattott olyan asszonyt, aki a ház nagyobb díszére válnék.” (Senki sem tudhatta nálam jobban, mennyire igazat beszélt.) „Bármilyen mulatságos is legyen, drága barátom, *egy szót se róla!* A titoktartás most fontosabb, mint valaha. Majd tudtára adom Madame de T***-nek, hogy titka nem is lehetne jobb kezekben.” „Hidd el, barátom, megbízik bennem, hiszen látod, semmi sem zavarja álmát.” „Oh! Meg kell hagyni, páratlan ügyességgel bódítod el a nőket.” „És a férjeket, barátom, a szeretőket, ha a szükség úgy kívánja.” Végre jelentették, hogy bemehetünk Mme de T***-hez. Örömet engedelmeskedtünk.

„Bejelentem, asszonyom – mondta belépve a mi fecsegőnk –, a két legjobb barátját.” „Reszkettem – szólt hozzám Mme de T*** –, nehogy távozásra bírják, mielőtt felébredek, és hálás vagyok Magának, hogy megérezte, milyen bánatot okozott volna ezzel.” Vizsga tekintettel mindkettőnket szemügyre vett, de mindjárt meg is nyugtatta a márki magabiztossága, aki tovább ugratott engem. Velem együtt nevetett rajta, de csak annyira, amennyi ahhoz kellett, hogy megvigasztaljon, vigyázva, nehogy lealacsonyítsa magát a szememben; a márkihoz gyengéd, hozzám udvarias és *illendő* szavakat intézett; csipkelődött, de egyáltalán nem gúnyolódott. „Asszonyom – szólt hozzá a márki –, barátunk épp oly jól fejezte be szerepét, ahogyan elkezdte.” Ő komolyan válaszolt: „Nem volt kétségem afelől, hogy az úr mindenben sikert arat, amit a gondjaira bízunk.” A márki elmesélte a férjnél történeteket; Mme de T*** rám nézett, helyeselt és egyáltalán nem nevetett. „Részemről – fecsegett tovább a márki, megállíthatatlanul fecsegetve tovább –, teljességgel el vagyok bűvölve: szert tettünk egy barátira, asszonyom. Még egyszer, fogadd hálánkat, hogy...” „Elég legyen! – szakította félbe Mme de T*** –, higgye el, tudom, mivel tartozom ennek az úrnak.”

Bejelentették Monsieur de T***-t, és ettől kezdve mindannyian úgy viselkedtünk, ahogy szerepünk megkívánta. A házigazda kigúnyolt és elküldött, barátom bolondot csinált belőle, rajtam pedig nevetett; én visszavágtam, és mindközben ámulattal figyeltem Mme de T***-t, aki úgy játszott mindannyiunkkal, hogy közben semmit sem veszített jelleme méltóságából.

Miután néhány pillanat erejéig kiélveztem e jelenetet, elérkezettnek láttam az időt arra, hogy távozzam. Indultam, Mme de T*** követett, azt színelve, hogy megbízást kíván nekem adni: „Ég Önnel, uram; sok gyönyörűséggel vagyok adója, de egy szép álommal fizettem érte. E percben Magát hívja a szerelme, aki méltó is a szerelmére. Ha el is oroztam előle egy kis rajongást, gyengédebben, kifinomultabban és érzékenyebben adom vissza neki Magát. Isten vele! És még egyszer: Maga elbűvölő... Ne veszi össze engem a grófnővel...” Megszorította a kezem, majd otthagytott.

Beszálltam a kocsiba, amely már várt rám. Hosszan kerestem e kaland erkölcsi tanulságát, és... szemernyi sem találtam benne.*

REMÉNYI ÉDUA fordítása

* A szöveg végén eredetileg az „M.D.G.O.D.R.” aláírás szerepelt. A fordítást az eredetivel Harkányi András vetette egybe.

ESZTÉTIKA A BUDOÁRBAN

Vivant Denon Csak míg meg nem virrad című meséjéről

Az erotika képzeletbeli valami:
a képzeletnek a külső világra leadott lövése.
(Octavio Paz)

Milan Kundera *Lassúság* című – ne bonyolódjunk műfaji kérdésekbe, fogjuk rá – regénye nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ismét ráirányítsa a figyelmet egy finoman frivol mesére, amelyet ma már egyértelműen Dominique Vivant-nak, Denon bárójának (1747–1825) tulajdoníthatunk. A szerző egyiptológus, régész, műgyűjtő, diplomata, kitűnő történetmesélő, társasági kedvenc, világi, akit Napóleon nevez ki a Louvre első főigazgatójának 1804-ben. „Mindig is csodálkoztam – jegyzi meg Danto –, hogy Jean-Honoré Fragonard, az a művész, akiről az *ancien régime* szellemisége jut eszünkbe, a Louvre első kurátoraként túlélte a Forradalmat, míg egykori pártfogója, akinek Fragonard remekművét, *A szerelem fejlődését* köszönhetjük [ti. Madame du Barry], a nyaktiló alatt lelte halálát a Tuilériák kertjének túloldalán. Fragonard másik pártfogója, Saint-Non abbé pedig – »Vivant-Denon állampolgár« néven – a Napóleon Múzeumnak, a modern múzeum prototípusának a főigazgatója lett. Vivant-Denon volt az első jelentős kurátor és művészi vállalkozó, félig kalóz, félig művész...”¹ Tehát szerzőnk az izgalmas és változatos korhoz illő színes és érdekes egyéniség. A *Csak míg meg nem virrad* (*Point de lendemain*) című meséje „M.D.G.O.D.R.” aláírással jelent meg Claude Joseph Dorat *Mélanges littéraires ou Journal des Dames, dédié à la Reine* című lapjában és rövid felvezetőjével 1777 júniusában, tehát még jóval a Forradalom előtt. A monogram feloldása – „D. úr, a király szolgálatára rendelt nemes” – körül bonyodalmat okozott, hogy Denon és Dorat nevének azonos a kezdőbetűje, sőt utóbbi saját irodalmi műveinek gyűjteményében újra is közölte ezt az írást 1780-ban. Vivant Denont ekkor már a nápolyi követ titkáráként Pompeji romjai foglalkoztatták, nem az irodalmi hírnév. Miután hazatért, kisebb – bár figyelemreméltó – javításokkal azért egyszer még újryomtatta meséjét huszonöt-harminc példányban 1812-ben.²

Éppen 1777-ben halt meg Claude Jolyot de Crébillon, azaz az ifjabb Crébillon, aki mindenekelőtt az 1734-es *Tanzai et Neadarné* és az 1742-es *Le sophia* című művei³ miatt a 18. századi francia libertinus vagy erotikus regényirodalom klasszikusának számított már

¹ A. C. Danto: „A remekművek és a múzeum”, Orzós Ágnes (ford.), *Magyar Lettre Internationale*, 19. (1995 tél), 42.

² Ez a nyomat is csak monogrammal jelent meg, aminek következtében annak második, szép kiállítású, strasbourgi kiadása még mindig Dorat-t tünteti fel szerzőként 1862-ben, végül E. Gallien kutatása nyomán és kiadásában 1866-ban jelent meg Lyonban az eredeti változat először Vivant Denon neve alatt. Vö. Auguste Poulet-Malassis: „[Préface]”, in: *Point de lendemain*. Conte. Isidor Liseux, Paris, 1876. vii–xxiii. (A szöveg itt közölt magyar fordítása ezen a kiadáson alapul.)

³ Utóbbi magyarul is olvasható: *Egy pamflag emlékiratai*, Kovács Ilona (ford.), Lazi, Szeged, 2004. Ifj. Crébillon jelentős és gyakran hivatkozott „nevelési” regénye még: *Les Égaréments du coeur et l'esprit* (1736–38), amely arról szól, hogy a főhős ifjúsága tudatlansága és naivitása, majd bűnös tévelygései után végül újra megtalálja önmagát egy jóságos nő segítségével.

ekkoriban is. Műveit mindenki olvassa, mindenkire hatással vannak, megkerülhetetlenek – ahogy persze az 1741-es *Le portier des Chartreux* [A karthauzi portás] és az ugyanebből az évből származó *Confessions du Comte de ...* [Gróf ... vallomásai], amely Charles Pinot Duclos regényesített önéletírása, vagy éppen *A filozófus Teréz 1748-ból*.⁴ E műfaj legjelentősebb, később méltán klasszikussá váló darabja, a *Veszedelmes viszonyok* Vivant Denon meséjénél öt évvel később jelent meg. Hadd utaljak Laclós regényének egyik jelenetére! Merteuil márkiné ifjú és nagyon szerelmes lovagját titkos kis palotájába várja, ahol gondos előkészületeket tesz. Felölti pikáns szabású, maga tervezte pongyoláját („a szem nem láthat semmit, a képzelet mindent”), és lelkileg is felhangolja magát: „Ily módon felkészülve szobalányom is mindent a helyére rak, én pedig átfutok egy fejezetet a *Szófia*-ból, *Héloïse*-nak egy levelét, La Fontaine két meséjét, hogy belélegezzem azokat a hangokat, melyeken majd szólni akarok...”⁵ Természetesen ifjabb Crébillon libertinus regénye mellett, amelynek rafinált párbeszédeiből a gátlástalan csábítás hatékony verbális trükkjei olvashatók ki, Jean-Jacques Rousseau érzelmes *Új Héloïse*-éről (1761) van szó, ami világosan jelzi, hogy a márkiné az *érzések*, az *érzelmek* és a *szellem* spannolását, s mindehhez a képzelet felhasználását, egyaránt szükségnek tartotta egy jól megkomponált, hatásos légyotthoz. Az este alakulása – amelyről természetesen korábbi szeretőjének és libertinus barátjának, Valmont vikomtnak írott részletes beszámolójából értesülünk (hiszen a diadallal való eldicsekvés további élvezeti forrás) – sok hasonlóságot mutat a Denon meséjében olvashatóval. A márkiné fiatal udvarlóját bonyolult módon, álruhába öltözött szobalányának segítségével vezeti el a titkos palotájához: „Ez a regényes utazás főforralja vérét, és éppenséggel nem árt, ha az ember vére föl van forralva. S így végre-valahára célhoz ér, ahol a szerelem és a viszontlátás mámore lesz úrrá rajta.” Ekkor, folytatja a márkiné, „részben szívből, részben számításból, köréje fontam karomat, és lassan leomlok a lába elé”; majd érzelmes szavak jönnek, bocsánatkérés, amelynek az udvarló nem tud ellenállni: „a bűnbocsánatra ugyanazon a heverőn ütöttünk pecsétet, ahol mi ketten [ti. ő és a vikomt], vidám lélekkel és ugyanilyen fogásokkal örökre szóló szakításunkat pecsételtük meg.” Hat órán át tartott a légyott az érzékenységtől a kicsapongásig: „azt játszottam, hogy ő, mint egy szultán ült a háremében, s én egymagam vonultam föl előtte minden odaliszkja helyett. S az eredmény az lett, hogy az ő meg-megismétlődő föllobbanásait mindig ugyanaz az egy asszony, s mégis mindig más szerető fogadta.”⁶ Sok minden együtt van itt – a titkos palota és még titkosabb budoárja, háttérodalomnak a frivol mesék és a szentimentális levélregény, a pamlag, amelyen különféle pecsétek üttenek, a buján titokzatos keleti miliőhöz illő jelmezek és szerepek –, hogy első megközelítésben elhelyezhessük a *Csak míg meg nem virradot* ifjabb Crébillon és Laclós művei közé.

Denon meséje nem keleti vagy egzotikus helyszínen játszódik, s nem is titokzatos-szenvedélyes keleti figurákkal, ahogy Prévost abbé *Histoire d'une Grecque moderne* [Egy modern görög nő története] című regénye 1740-ből, ifj. Crébillon japán (*Tanzai*) és indiai (*Pamlag*) meséi vagy a részben a libertinus irodalom paródiájának is szánt, 1748-as Diderot-regény, *A fecsegő csecsebecsék*, hanem például *A filozófus Teréz* vagy a későbbi *Veszedelmes viszonyok* megoldásához hasonlóan korabeli francia környezetben és olyan ismerős alakok szerepeltetésével, akik jólétben – sőt luxusban – élnek és tetemes mennyiségű ráérő idővel rendelkeznek. Ugyanakkor az egzotikus tárgyak, díszletek és jelmezek elma-

⁴ Vö. Kovács Ilona: „Az érzékek művészete”, in: *Veszedelmes olvasmányok. Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban*, Granasztói Olga (szerk.), Országos Széchényi Könyvtár, Kossuth, Budapest, 2007. 60–97., 60–62. Az utóbbi regény szintén olvasható magyarul: [Jean Baptiste de Boyer, Marquise d'Argens]: *A filozófus Teréz, avagy Emlékiratok Dirrag atya és Eradice kisasszony történetéről*, Kovács Ilona (ford.), NewMark Kft., PolgART, Budapest, 2004.

⁵ Choderlos de Laclós: *Veszedelmes viszonyok*, Örkény István (ford.), Magvető, Budapest, 2002. 38.

⁶ Uo., 38–39.

radhatatlan erotikus kellékként itt is feltűnnek. Ami még inkább kiemeli az elmesélt történet teatralitását, az erotikus események színházi-színpadias rendezését, s egyáltalán azt, hogy mindig és mindenhol szerepeket kell játszaniuk a maszkok mögé rejtőző, leggyakrabban név nélkül (kipontozva vagy kezdőbetűkkel jelzett) alakoknak.

Az elmesélt történet egyszerű. Van két előkelő asszony, barátnők, finom társasági lények; és – ahogy Diderot-tól is tudjuk – a „társasági jó modorhoz hozzátartozik, hogy szeretője és idegrohama legyen”⁷ egy hölgynek. Bár idegrohamra itt éppen nem lesz szükség, szeretőből nincs hiány. A még kezdő libertinus narrátor-főhős eleve szeretője az egyiküknek, s egy éjszakára hamarosan az lesz a másikuknak is. Közben természetesen más urak is szerepet kapnak az elő- vagy a háttérben: további két szerető az egyik oldalon, s egy férj és egy „hivatalos szerető” a másikon. A hölgyek bonyolult és finom játszmadát irányítanak, amelyekbe éppen csak némi bepillantást kapunk: „Ah! – sóhajt fel Mme de T*** barátnéjáról szólva – Mekkora hatalma van egy ügyes asszonynak maguk felett! És milyen boldog, amikor e játékban mindent csak színlel, és magából semmit sem ad.” A férfiak könnyen vezethetők az orruknál (hogy most kényesebb testrészt ne emlegessek) fogva, de valójában ők sem járnak ezzel rosszul. A játék valahogy mindenkinek inkább előnyös. Elsődleges tétje a gyönyörhöz jutás, a másodlagos az unaloműzés, de nem az öncélú szerzés vagy diadalaratás valaki más felett. A csábítás, a szerelmi viszonyok, a szakítások azért persze hatalmas játszmák is, a diadal megélése fontos összetevőjük, sőt a győzelmekkel való kérdéses további örömforrás lehet: mindez mégis az üres idő lehetőleg intenzív és sűrű örömmel való kitöltését jelenti, s nem sajnálják a másiktól, ha ő is élvezi a játékot. (A narrátor-főhős a legkevésbé sem neheztel, amikor a történet végére kiderül számára, hogy tudtán kívül a férj átverésére használták, s mindössze egyetlen éjszakára tartottak igényt a közreműködésére.) Azért persze a másik szórakoztatása nem is elsődleges szempont; önzetlen megosztásról vagy bármifajta valódi kölcsönösségről szó sincs: a másik mindig egy érdekes, izgalmas szerepet alakító kellék, díszlet – eszköz (még véletlenül sem öncél).⁸ Figyelemreméltó, amikor főhősünk elismeri, hogy miután Mme de T*** másodszer is felhívja figyelmét társalgásuk során a kastélyban rejtőző titkos budoárra, „már nem Madame de T***-re vágytam, hanem arra a szobácskára” – a kíváncsiság és a vágyak célpontja mindig valamilyen érdekes vagy izgató „tárgy”, soha nem „személy”.

Mindenesetre ez még nem a *Veszedelemes viszonyok* – s különösen nem Sade márki regényeinek – sötét (vagy ha tetszik, vakítóan éles fényben megmutatott) világa. E hölgyek kétségkívül dominálnak, képesek okosan és hatásosan mozgatni a szálakat, de úgy tűnik, nem akarnak senkit tönkretenni csak azért, mert megtehetnék. Még semmi sem véresen és tragikusan komoly, inkább játékos. Valamiféle hallatlan könnyedség és áttetszőség jellemzi ezt az éjszakát. A lét nagyon jól viselhető könnyűsége. Ha zenei párhuzamot keresünk, e mese sokkal inkább a *Così fan tutte* fényeihez, mint a *Don Giovanni* sötétségéhez áll közel. Jean Starobinski írja az előbbi Mozart-opera librettójáról: „a jelen pillanat, bármily hazug legyen is, felülkerekedik a fogadalmak emlékéen és a könnyekkel teli búcsún. [...] A szerelem az a múltó pillanathoz kötődő izgalom, az a jövő és múlt nélküli szédület, mely a rokokó korszakának állandó élménye. Az előnyben részesített szerető mindig az, aki sze-

⁷ Denis Diderot: *A fecsegő csecsebecsék. Az apáca*, Katona Tamás, Máthé Klára (ford.), Európa, Budapest, 1984. 106.

⁸ A legtöbb, ami ebből kihozható, az egyfajta üzleti megfontoláson alapuló kölcsönösség: tisztán ez jellemzi majd Sade márki libertinusainak egymás közötti (nem az áldozataikkal való) viszonyait. Ez a már korábban is felismert és propagált kölcsönös „jószerzőlatiság”, úgy tűnik, kimondatlanul működik mesénk főszereplői között is: „Az önzésem vitt rá mindenre: azért tettem, mert a boldogságomat abban találtam meg, hogy hozzájárulok a Maga boldogságához, és ugyanezért csak akkor tesz majd tökéletesen boldoggá engem, amikor önzése az én boldogságomban találja meg saját kielégülését.” (*A filozófus Teréz*, id. kiad., 230–231.)

rencsére éppen ott van.”⁹ Mindez Denon meséjére is állni látszik; azzal a különbséggel, hogy „a melankólia fátyla”, amelyet a genfi eszmetörténész Mozart operájában azért mégiscsak felfedez,¹⁰ itt még nem vehető észre a végkicsengésben sem.

A mű egyes kommentátorai, akik a történetet utópikusnak látják a holnap, tehát a társadalmi, erkölcsi és lélektani valóság vonatkozásai nélkül, azon töprengnek, mi történhet aztán másnap?¹¹ Kundera például továbbírja egy kicsit a mesét: nála az ifjú „lovag” eltűnődik, hogy vajon neveltségessé vált-e az eljátszott szerepe miatt, végül abban marad magával, hogy egy megismételhetetlen és „gyönyörű éjszakája volt”. Amivel azonban eldicselkednie sem szabad, s aminek hatása szomorú visszavonhatatlansággal enyészik el: hazafelé a hintóban ringatózva „igyekszik minél közelebb maradni az éjszakához, mely kérlelhetetlenül feloldódik a napvilágban.”¹² Louis Malle 1958-as mozija, *A szeretők* (*Les amants*) sokat merített Vivant Denon meséjéből, bár még nagyon laza értelemben sem tekinthető pusztá adaptációjának. Mégis érdekes összevetésre adhat alkalmat, hogy a filmben „a szépséges éj” utáni reggel a hölgy beül frissen szerzett (foglalkozását tekintve régész) szeretője rozoga kis Citroënjébe, s elhagyja vele férje kastélyát, ahol a szabados életvitelű párizsi barátnéja mellett a „hivatalos” szeretője is vendégeskedik; s bár láthatólag komoly kétségek közepette, mégis teljes régi életét maga mögött hagyva újat látszik kezdeni az ifjúval. Nos, ez a végkifejlet, ha lehet, valószínűtlenebb, mint a közel két évszázaddal korábbi befejezés könnyed következmény nélkülisége (de legalábbis a „mi lesz másnap?” kérdése nem kevésbé sürgetően vetődik fel a nézőben a „vége” felirat után). Végül is egy mesét olvasunk, amelynek nem feltétlenül kell minden elemében valószerűnek lennie. A (*fairytale*), a *Fabel*, a *conte* és különösen a *conte moral* korabeli népszerű műfajainak bemutatása kiterjedt és bonyolult történeti és poétikai fejtegetéseket igényelne, Addisontól, La Motte-on át Lessingig sokakat lehetne idézni, de a műfaj méltóságának érzékeltetéséhez talán most elegendő egy idézet ifj. Crébillontól: „Csak az igazán felvilágosult elmék, akik felette állnak minden előítéletnek, és tudják, mekkora úr tátong a tudományok mélyén, csak ők tudják, mennyire hasznosak [a mesék] a társadalomnak, és milyen nagy tisztelettel, sőt hódolattal tartozunk azoknak, akiknek a tehetségéből futja arra, hogy ilyen műveket alkossanak, és szellemük elég önálló, hogy mesélésre adják a fejüket, annak ellenére, hogy a gögös és tudatlan emberek léhának tartják ezt a műfajt.”¹³ Igaz, még ifj. Crébillon is fontosnak tartja a meséből kiolvasható „fontos tanulságokat”, de Vivant Denonnál már ezt is hiába keresnénk: nem csak a holnap következményei, de a tanulságok is beismerten hiányoznak: *conte amoral*, akár ezt is írhatta volna a cím alá a sima *conte* helyett.

A szöveg későbbi, 1812-es változatában mindjárt az első mondatok szinte a szánkba rágják, hogy a történetet elmesélő főhős csak húszéves és nagyon naiv – ahogy az érett asszony és a tapasztalatlan ifjú közti liaison jól ismert kliséjéhez ez kell –, és kiléte is tökéletesen homályban marad.¹⁴ Az 1777-es első megjelenéskor azonban még huszonöt éves,

⁹ Jean Starobinski: *1789, az értelem jelképei*, Lőrinszky Ildikó (ford.), Európa, Budapest, 2006. 33.

¹⁰ Megjegyzendő, hogy a *Così fan tutte* melankóliáját szokás hangsúlyosabbnak is látni, mint Starobinski.

¹¹ Vö. Catherine Cusset: *No Tomorrow. The Ethics of Pleasure in the French Enlightenment*. University Press of Virginia, Charlottesville, London, 1999. 145–146.

¹² Milan Kundera: *Lassúság*, Vargyas Zoltán (ford.), Európa, Budapest, 1996. 113. és 116.

¹³ Crébillon, i. m., 5.

¹⁴ „Örültem szerettem *** grófnét; húszéves voltam, és tapasztalatlan; megcsalt, rossz néven vettem, faképnél hagyott. Tapasztalatlan lévén bántódtam utána; megbocsátott húszéves fejemnek: és minthogy húszéves voltam és tapasztalatlan, és folyton csaltak ugyan, de nem hagytak el végleg, azt hittem, én vagyok a leghöbbsen imádott szerető, vagyis a legboldogabb férfi.” Ezekkel a zaklatott mondatokkal indul az 1812-es változat. (Saját fordításában idézi: Kovács Ilona, i. m., 84.)

s ugyan kezdő, de már távolról sem tűnik teljesen tapasztalatlanak¹⁵ (érettségére a történet elmesélésében gyakran előbukkanó, finom, távolságtartó irónia is utal), s még neve is van: Damonnak hívják. Nyilvánvalóan sok korabeli olvasóban is felrémlött a két ifjú püthagóreus, Damon és Phintias *barátságának* klasszikus története, amelyet mi már inkább Schiller 1799-es balladájából ismerünk.¹⁶ Schillernél nem Phintias, hanem Damon az, akit halára ítélt a zsarnok az ellene megkísérelt merénylet miatt, majd őt engedi el a városból a kivégzése előtt családi ügyeit intézni, amíg – e balladában meg nem nevezett – barátja helyettesíti; s végül neki sikerül nagy nehézségek árán az utolsó pillanatban visszatérnie a vesztőhelyre, hogy kiválthassa kezését. A német költő arra használja fel a történetet, amire hagyományosan szokás: az akár az életünk feláldozása árán is vállalt, igaz baráti hűség legnemesebb erényének példázatára. „Hosszan kerestem e kaland erkölcsi tanulságát, és... szemernyit sem találtam benne” – így az utolsó mondat Vivant Denonnál. Ez a (tan)mese persze már nem az Arisztotelésztől és Cicerótól kezdődően hatalmas filozófiai hagyománnyal rendelkező – erkölcsi barátságról, hanem az erkölcsi elvektől „elszabaduló”, libertinus szerelmi viszonyról szól. Tétje már nem a halál, hanem az (amúgy attól alig jobb) nevenségessé válás. A libertinus szerelmekben nem jönnek létre tartósabb érzelmi kötődések sem, hiszen a résztvevők tudatosan törekednek arra, hogy ez meg ne történhessen.¹⁷ Sajátos irónia lehet abban, hogy egy explicite *amorális* történetben Damonnak hívják a főszereplőt; mintha Vivant Denon szándékosan játszana rá a (klasszikus) erkölcsi barátság és a frivol (rokokó) szerelem közti feszültségre.

A két szürakuzai barát történetének olyan változata is van, amelyben a zsarnok – szándékosan nem írom ide a nevét – csak próbára akarja tenni őket, kíváncsi arra, valóban létezik-e a püthagóreusok által sokat magasztalt barátság, ezért csak *színleg* ítéli halálra Phintiast, akit Damon vár túszként – a történet vége ugyanaz. Mindenesetre Vivant Denon Damonja szintén egy „konspiráció” részese – áldozatnak azért nem nevezném –, hiszen nem tud arról, hogy mire is használja fel őt Mme de T*** és hivatalos szeretője, a márki, és az este, az éjszaka, majd a reggel folyamán szükségessé váló szerepek eljátszása kétségkívül próbatételnek is felfogható. Igaz, a (szerelmi) hűség próbáját elbukja – mindketten elbukják. Ugyanakkor nagyon is kiállja a „libertinus próbát”: hiszen az asszonyt a pillanat igényei szerint elszórakoztatja, a férjének a gyanúját sikeresen magára tereli, a márkít is diszkrétan meghagyja abbéli tévhitében, hogy kizárólag a férj félrevezetésére korlátozódott az ő működése ezen az éjszakán, továbbá nyilvánvalóan saját szeretőjét, a grófnőt sem fogja tájékoztatni arról, barátnéjának milyen ellenállhatatlan a csábereje. Finom és hajlékony szerepjáték, örömszerzés és diszkréción – Damon a libertinus elvárásoknak tökéletesen megfelelt: „A titoktartás [*discretion*] a legkedvesebb erényem: sok boldog pillanatért tartozunk neki” – mondja bölcse, s ezzel éppen megfordítja La Rochefoucauld előző századból származó 429-es maximájának sorrendjét: „Egy nő, aki szeret, a

¹⁵ Emlékezzünk csak a *Pamla*g egyik hősére, Nászre, aki így vall Zulejkának: „Tíz éve forgok a társaságban, huszonöt éves vagyok, és maga a harmincharmadik szépség, akit szabályosan meghódítottam.” S azért „csak” ennyit, szabadkozik, mert ő soha nem vált igazán divatos szeretővé... (Crébillon, i. m., 173.)

¹⁶ Friedrich Schiller: „A kezesség”, Kálnoky László (ford.), in: *Versei*, Európa, Budapest, 1977. 240–245.

¹⁷ S ha ennek ellenére mégis megtörténik, akkor az könnyen tragikus következményekkel járhat: gondoljunk csak Valmont vikomtra, aki végül mégis beleszeret Tourvelnébe. Kovács Ilona írja: a libertinus szerelemben „[t]ilos minden szenvedély, ezért más szempontból viszont kötelező a gyorsaság a csábításban és a szakításban egyaránt, mert az idő óhatatlanul kialakítja a kötődést, és Valmont–Tourvel átalakul Saint-Preux–Julie párossá, hogy a halálba fusson ki a szerelmi szenvedély.” (Kovács Ilona: *Dilettánsok az irodalomban. Sade márki, Casanova et al*, Attraktor, Máriabesenyő, Gödöllő, 2004. 191.)

legapróbb hűtlenségnél is könnyebben bocsátja meg akár a legnagyobb tapintatlanságot [*indiscrétions*].”¹⁸ Nos, Vivant Denon és kortársai számára – legyenek akár nők, akár férfiak – már a tapintatlanság a főbenjáró bűn. Mindenesetre e történet a klasszikus párdarabjához hasonlóan példaértékű, csak immár nem az önfeláldozó hűség, hanem a gyönyörhöz juttató diszkrétció a legfőbb érték: nem a *tettben* megmutatkozó erkölcsi, hanem a tapintatosan kifinomult *viselkedés* által lehetővé tett frivol esztétikai. Nem a morális tanulság az érdekes, hanem a gyönyör csak itt és most megélhető teljessége.

A konvencióktól való elszakadásban megélt könnyűség, a pillanatban sűrűsödő gyönyör súlyos áron vásárolható meg: s most nem is az esetleges következményekre gondolok, a lebukás kockázatára, a botrány kitörésére – amelynek végzetes voltát olyan megrázóan mutatja be a *Veszedelmes viszonyok*. A személyiség az, ami elvész vagy legalábbis eltűnik – a barátság imént megidézett, s ekkoriban jelentőségét veszítő *klasszikus* fogalma korábban éppen az erkölcsi értelemben felfogott, legmagasabb rendű emberivel függött össze, hiszen azt a kapcsolatot jelentette, amely felette állhat minden természeti hajlagnak, váagnak, amely szabad választás eredménye (szemben, mondjuk, a családon belüli kötődésekkel). Ráadásul, írja e hagyomány kontextusában C. S. Lewis, „az ember leginkább a barátságban mutatkozik meg mint egyén”.¹⁹ A klasszikus jellem-barátság helyett már a 17. század végétől egyre inkább az intím-szentimentális, kvázi-szerelmi barátság válik példaértékűvé, amely aztán Rousseau testvériség-fogalmában még nagyobb jelentőségre tesz szert. A szentimentális barátságban az érzelmek találkozása és felfokozódása felülírja a racionális és szabad döntés nagyszerűségét, a szép érzés a magasztos vagy hősi tettet.²⁰ Denon meséje pedig már inkább a „libertinus cinkosságról” szól, amely a pillanat gyönyöréért egyesít, s nem számol semmi mással sem előtte, sem utána: csak mindehhez mindvégig maskarában kell lenni. Ez a viszony nem erkölcsi természetű, nem is érzelmesen kötődő, hanem egy szükségképp gyorsan kipukkadó érzéki-esztétikai buborék. Ugyanakkor kétségtelenül szorosan összefügg a szellemi szabadsággal. Felszabadít egyrészt a hagyományos erkölcsi és társadalmi normák alól (mint hűség és igazmondás), másrészt a szenvedélyes szerelem zsarnoksága alól (gondoljunk csak szegény Des Grieux lovag passiójára Prévost abbé *Manon Lescaut*-jából). Azonban a szerepek elnyelik a játszó személyét: mindig és mindenki be- és felcserélhető ebben a világban. Sőt valahogy még az álarcok alatt sem személyek rejtőznek, inkább csak típusok, ezért is lehet ekkora a cse-reszabatosság. Az egyes szám első személy ellenére a történetét mesélő Damon nem válik valóságos személlyé.

A vágyott és mindennél fontosabb pillanat persze sűríteni akarja az életet, a létezést, valami egyszerre megélhető érzéki totalitást kínálni, amihez felhasználnak *eszközként* érzelmi és szellemi tartalmakat is – csak ebben éppen az nem bontakozhat ki, az nem mutathatja meg magát, *aki* részese az élménynek. Az időbeli kibomlás mind a barátságunknak,

¹⁸ François de La Rochefoucauld: *Maximák*, Szávai János (ford.), Helikon, 1990. 113.

¹⁹ C. S. Lewis: *A szerelem négy arca*, Orzóy Ágnes (ford.), Harmat, Budapest, 2007. 78.

²⁰ Ahogy már Dominique Bouhours-nál olvassuk 1671-ben: „Ahhoz tehát, hogy beszélgetéseink mindig új örömeket tartogassanak számunkra, amint azt mi ketten valóban nap mint nap tapasztaljuk, úgy tetszik, elengedhetetlenül szükséges, hogy barátságunk erősebb legyen, mint a közönséges barátságok, mert hisz ez a barátság, bármilyen erényes is, ugyanúgy hat ránk, ahogy másokra a szerelem.” (Dominique Bouhours: „A tudom is én kicsoda”, Harkányi András (ford.), *Laokoön*, 1. [2001], <http://laokoon.c3.hu>) Figyelemreméltó, hogy Lord Shaftesburynek 1709-ben már kifejezetten érvelnie kell a klasszikus barátság (mint „magánbarátság”) mellett. „Ilyen [magán]barátság volt a két (...) zsidó hős között [ti. Dávid és Jónátán között], akiknek szeretete és gyengédsége »csodásabb volt [...] a nők szerelménél«. [2 Sámuel 1,26].” (Lord Shaftesbury: *Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*, Harkányi András [ford.], Atlantisz, Budapest, 2008. 97.)

mind a tartósabb kötődést jelentő szerelemnek elengedhetetlen feltétele. Az emlékezés állhat ellent a bármennyire is teljes, mégis gyorsan múló pillanatok tűnékenységének. Kundera azt írja, hogy Mme de T*** „az éjszaka lelassításával, egymástól független részekre való osztásával csodálatos kis építményt varázsolt a rendelkezésükre álló kevéske időből, formát adott neki. Az idő formába öntése nemcsak a szépség, hanem az emlékezés igényéről is tanúskodik.”²¹ S valóban, már az első ölelések után ezt olvassuk: „Soha nem feledjük el e kerti lakot, nem igaz?” (Pedig a budoár még hátravan!) Az éjszaka megkomponálásának, művészi elrendezésének bizonyosan a felejtés lelassítása lehet az egyik funkciója.

A libertinus alany maskarája és álarca ugyanakkor fontos izgalmi forrás. A titokzatoság, rejtőzködés és érzéki csábítás szoros összefüggése nagyon világosan kivethető ebből a meséből is. Damon egy szóval sem említi, hogy Mme de T*** szép lenne vagy csinos, hogy szabályosak lennének a vonásai vagy tökéletes volna az alakja stb. Bizonyára egyik sem volna igaz. A hölgy lényéből mindenesetre elevenség, kellem, báj árad, amelyet a 17. század utolsó harmadától divatosan tudom-is-én-micsodának (*je-ne-sais-quoi*) hívnak. Pierre Carlet de Chamblain de Marivaux 1734-es *Le cabinet du philosophe* című esszéje második levelének végén a szépség és a tudom-is-én-micsoda figyelemreméltó összehasonlítását találjuk. A népszerű komédiák és libertinus regények szerzője itt elmesél egy tanulságos történetet valakiről, aki meglátogatott két kertet: az egyik csodálatos és ragyogó, a másik derűs és kellemes volt.²² Ez az allegorizáló összevetés a szépséggel szembeállított és annál többre értékelt bájról (*charme*) szól. A szépség istennője ugyan tökéletes, s tökéletességében lenyűgöző, de változatlan, üres – és néma. Csak a látásnak nyújt örömet, csodálói egyetlen gesztusára sem képes reagálni, ezért aztán elunható. A szépség „semmit sem mond a léleknek [*esprit*]”, nem képes tartósan érzelmeket kelteni. Ezzel szemben Madame de T*** cseveg, duruzsol, sóhajt, minden rezdülésre reagál, állandó mozgásban van. „[A]zt kívánni, hogy a szellem [*esprit*] egy szép arcon mutakozzék meg, annyi, mintha varázsa megtörését kívánnád; a szellem hozzáadhat valamit a még meg nem formált vonásokhoz, de tönkretenné a tökéleteseket [*parfaits*]”. Madame de T*** szellemének élénksége nem csak az éjszaka megrendezésében, hanem feltehetően szabálytalan vonásaiban is tükröződik. A tudom-is-én-micsoda kertjében a gráciák végtelen sokfélesége lep meg, folytatja Marivaux, az állandó változás, a tűnékenység és a szinte észrevehetetlen finomság. Inkább rendezetlenség honol itt, mégis „a világ legjobb ízlésére valló [*meilleur goût du monde*] és bájos benyomást [*effet charmant*] keltő rendezetlenség”. Ezt a rejtelmes bájt szüntelenül keressük, maga a keresés azonban nagyon kellemes, s más nem is lehet a célunk, hiszen a tudom-is-én-micsodát sem közvetlenül látni, sem megragadni, sem meghatározni nem lehet. Hallat magáról. Valamilyen titokzatos hangként szól a kertben ámuldozókhöz: „amikor meglátnak, megéreznek [*sent*] – mondja –, de nem tudnak megfejtani”. Mme de T***-ról csak az biztos, hogy mesterien játszik, s ezáltal és eközben bűvös fátylat sző maga köre szavakból, érzetkből, hangulatokból, érintésekből, szagokból és látványokból. Ezzel sikerül is valami semmivel össze nem hasonlíthatót és megismételhetetlent ígérnie ifjú hősünknek, aki így áradozik: „társam a szememben éppoly elbűvölő [*charmante*], mint Pszükhé, sőt önfeledtségében még elragadóbbnak tűnt.”²³

²¹ Kundera, i. m., 31–32.

²² A filozófiai levél e részlete magyarul is olvasható: „A szépség kertjei”, Fázsy Anikó (ford.), in: *A rokokó*, Baróti Dezső (ford.), Gondolat, Budapest, 1986. 179–186. Ebből a fordításból származnak a következő idézetek.

²³ A budoár-jelenet előtti készülődés alkalmával Damon sokatmondóan fogalmaz: „Mme de T***-t szebbnek láttam, mint valaha.” Majd rögvést a hölgy fáradtsága, bágyadtsága, valamint a sajátos megvilágítás által kiemelt vonásairól beszél, amelyek minden eddiginél „csábítóbbnak” mutatták.

A folyamatos színpadi létezésre természetesen maguk is reflektálnak, sőt kiaknázzák az ebben rejlő többszörös csavarokat. Igazán nyakatekert, s persze mulatságos, ahogy a mese végén főhős-narrátorunk az újsütetű egyéjszakás szerető szerepében társalog a hivatalos szerető szerepében tetszelgő márkival arról a szerepről, amelyet hősiüknek kellett eljátszania az előző este a férj (szerepében fellépő férfiú) megtévesztésére, miközben valójában az ő szerepe inkább a ház asszonyának (aki mind a feleség, mind a szerető, mind a szerelemistennő jelmezében megmutatkozott) teljes körű elszórákoztatása volt egészen virradatig – az igazi Marivaux-féle szellemesség (*marivaudage*) forrása, hogy hősiük márkinak adott válasza érthetők mind a két szerepből. A személyiség tehát soha nem nyilvánulhat meg közvetlenül tettekben és szavakban, de valahogy még a viselkedés stílusában vagy a fellépésben sem, hiszen mindig a tökéletes alkalmazkodásra tör, a mindenkori helyzethez idomul. Mme de T*** is visszahúzódik, nem „adja ki magát”, ha hihetünk a márk beszámolójának, akkor még a legintimebb helyzetekben sem oldódik fel teljesen. A maszkok levakarhatatlanul ráakódtak. Az a jellemzés, amelyet grófnő barátnéjáról mond, nyilvánvalóan rá is igaz: „Ami mástól álnokság lenne, tőle vidám csíny csupán. A hűtlenség az ész erőfeszítésének, az illemért hozott áldozatnak tűnik. Soha nem önzetlen, mindig kedves, ritkán gyengéd és sohasem őszinte; jelleme szerint könnyűvérű, megfontolásból álszemérmes, heves, óvatos, fortélyos, meggondolatlan, érzékeny, művelt, kacér és filozófus. Próteuszként változtatja alakját, modorát tekintve egy Grácia; magához vonz, de elérhetetlen marad.”

Mme de T*** annyira rejtve marad előttünk, hogy még azt sem tudjuk, valójában milyen vérmérsékletű szerető. Nem kizárt, hogy ifj. Crébillon Zulejkájához hasonlóan elég hűvös természetű, így a kastély megannyi izgató kelléke és díszítménye nem pusztán a férj hanyatló potenciájára utalhat (amit szóvá tesznek), hanem az úrnő fadságára is. Állandó szeretője, a márk egyenesen „egy darab márványhoz” hasonlítja, s kétségtelen, e finom hölgynek láthatólag nagy szüksége van mind a kaland izgalmára, mind a kerti lak regényességére, mind a budoár kivételesen ingerlő közegére. Damon beszámolójából sem derül ki egyértelműen, az érzékiség milyen hőfokáig jutott hőlgye az együtt töltött édes órák során. Ha szenvedélyes volt érzéki értelemben is, akkor az csak egy poén, amikor a márk gyanútlanul felemlegeti szeretője eme (ez esetben állítólagos) hibáját Damonnak, aki éppen az imént tapasztalta annak ellenkezőjét. Azonban nem biztos, hogy alaptalan az érzéki visszafogottságra, *horribile dictu* frigiditásra gondolnunk. Mme de T*** csábító-csigázó művészete ugyanis működtethető úgy is, hogy érzékei szexuális értelemben tompák maradnak, a kaland úgy is szerezhethet neki éppen elég szórakozást és élvezetet. Az érzékileg visszafogott Zulejka, aki persze ettől még igazi szabados társasági hölgy, elmondja, micsoda élvezet számára például egy szerelmi vallomás meghallgatása: a férfiak „nem ismerik azt az örömet, amelyet a gyöngéd, elbűvölő vallomás okoz! [...] elébe sietünk [a hódoló] szavainak, halkán ismételve őket, a szívünkbe vessük mind-egyiket [...], eltűzünk, amit mond, hozzáadjuk az ő szerelméhez a miénket [...], nincs ennél édesebb gyönyörűség és látvány.”²⁴ Könnyen lehet, hogy Mme de T*** esetében is ilyen, szexualitás nélküli érzékiségről van szó. Zulejkát az epekedő vallomás meghallgatása, a hódoló látványa, a helyzet feszültsége és pikantériája stimulálja és gyönyörködteti. Ráadásul ez bizonyosan finomabbnak, művészebbnek, cizellaltabbnak tekinthető, mint az érzékek ösztönös örömei. Mme de T*** gyönyörűséget lelhetett az éjszaka finom játszmáiban, Damon elkápráztatásában és elragadtató tételében, mindebben megtapasztalhatta női ellenállhatatlanságát, báját és erejét, kiteljesíthette libertinus művészetét – miközben a szexuális gyönyör csak sokadlagos szerepet játszott, ha egyáltalán.

Mindebből úgy tűnik, nem egyszerűen arról van szó, hogy ez a sok finomkodás, tiszt-

²⁴ Crébillon, i. m., 180–81.

teletkőr, kedélyes-szellemes társalgás stb. *valójában* a vágy elkendőzésére szolgálna, és az annak beteljesülését jelentő testi gyönyör spannolására. Mintha csak arra menne ki a játék, hogy végre valahára letépjék a gazdagon szőtt fátylat, s úgymond a „lényegre térjenek”. Kétségtelen, úgy is érdekes elgondolni, hogy a testi vágy tör utat magának az illem és a konvenciók sűrűjében, s ezenközben sajátos manőverekre veszi rá az epekedőket, akik a késleltetés miatt egyre emésztőbben vágyakoznak.²⁵ De talán itt többről vagy legalább többről is van szó: a „lényeg” nem egyszerűen a *testi* vágy vagy kielégülésének gyönyöre. Számos, a mesénkben fellobbanó vágy eleve ezekben a társas játszókban konstruálódik, azokból nem szakítható ki, nem hántható le róla a sok műviség valamiféle sallangként. Ezért is szerencsésebb az „esztétikai” jelzőt használni ebben az összefüggésben, mintsem csak magában az „erotikust”, pláne a „szexuálist”. Kundera jegyzi meg: „Nem azért társalognak, hogy kitöltsék az időt, hanem éppenséggel a társalgás szervezi, kormányozza az időt...” „Minden meg van rendezve, minden csinált, mesterséges, minden csak színjáték [...], minden művészet; jelen esetben a csigázás művészete...”²⁶ A vágy ebben a csigázásban jön létre és mutatkozik meg mindig másként. E társalgó-csigázó művészetnek az éppen az adott pillanatban és helyzetben felhasznált fogásai és kellei határozzák meg a vágy minőségét és gazdagságát, ettől lesz beteljesülése is egyszeri és megismételhetetlen. Hogy mennyire fontos a vágyak megcsinált, kidolgozott, művészi volta, azt jól mutatja, hogy amikor a kerti lakban először fonódik össze testileg a párocska, azaz elragadja őket az „érzékiség mámore [l'ivresse de nos sens]”, azt elhamarkodottságként, végső soron kudarcként élük meg: „Éreztük, hogy hibáztunk. Újra kezdtük hát, hogy bepótoljuk, amit elszalasztottunk, immár sokkal alaposabban. Túlon túl hevesek voltunk, és nem figyeltünk a finomságokra. Egyből a gyönyörre törtünk, és elvétettük az azt megelőző finomabb élvezeteket. Egy letépett masni, egy elszakított csipke: a kéj mindenütt otthagya nyomát, és a bálvány egykettőre hasonlóná válik az áldozathoz.”

A történet csúcspontjához közeledve főhőseink belépnek a titkos budoárba, amelynek fala tükrökkel van borítva, s ezekben minden megsokszorozódik (a kerti lakban még csak elképzelték a szemközi szigetecskére a számtalan szerelmespárt, itt már közvetlenül látják is önmaguk megsokszorozódásában). A libertinusok valahogy a mennyiség bűvöletében élnek: sok szerető, sok szerep, sok kellék, egyszerre sok és sokféle inger, s persze számtalan csábítás, hódítás és aktus. Ifj. Crébillon felkapott szerető hírében álló Mazulhimjéről például azt tudjuk meg, hogy „talán ezernél több olyan nő lehet”, aki nem állt neki ellent;²⁷ a Regiszter-ária szerint Don Giovanninak is ezerhárom szeretője volt csak Spanyolhonban; Sade márki *Szodoma százhusz napja* című, nagyobb részt vázlatban maradt műve²⁸ sem más, mint a különféle erotikus, perverz és bestiális passziók egy akkurátus könyvelő precizitásával elkészített irdatlan leltára; Restif de la Bretonne pedig már a teljes képtelenségig feszített nagyzolási mániáról tesz tanúbizonyságot az egységnyi idő alatt lezavarható *coitusok* számát és az azok alkalmával elfolyó testnedvek térfogatát illetően, nem is beszélve a hímtagok dimenzióiról.²⁹ Denon meséjében is tobzódunk az érzéki-esztétikai tapasztalatokban: az operaházból indulunk, a hallás rokkoló birodalmából, a

²⁵ Ahogy pl. Paz gondolja: „Az erotika szexuális, de a szexualitás nem erotika. Az erotika nem a szexualitás egyszerű utánzása, hanem a metaforája.” (Octavio Paz: *Az erotikus túlpart: Sade*, Szőnyi Ferenc [ford.], Európa, Budapest, 2002. 25.)

²⁶ Kundera, i. m., 27. és 30.

²⁷ Crébillon, i. m., 163. Ami annál pikánsabb, minthogy Mazulhim potencia-gondokkal küzd; a művet kulcsregényként olvasó kortársak e sikeres, ámbár könnyűfegyverzetű hódító alakjában Richelieu herceget vélték felfedezni. (Vö. Kovács Ilona utószava, Crébillon, i. m., 219.)

²⁸ [Donatien-Alphonse-François] Marquise de Sade: *Szodoma százhusz napja*, Vargyas Zoltán (ford.), Athenaeum 2000, Budapest, 2001.

²⁹ Restif de la Bretonne: *Anti-Justine*, Adamik Lajos (ford.), Lazi, Szeged, 2002.

díszes hintó gyönyörűséges tájakon, a festői látvány birodalmán, áthaladva rázza egyre összefűző hőseinket, aztán megszemléljük velük a kastély luxusát, a kerti lak finom egzotikumát, s végül a tükrökkel, lámpákkal, illatosítókkal, buja díszítményekkel és forgószínpaddal felszerelt budoárt, hogy annak párnákkal bélelt, sötét és csendes barlangjában a tiszta érintés birodalmába érkezzünk. Ezt a teljes érzéki belefeledkezést aztán a hajnal és a reggel leírásának könnyed szellemessége oldja vissza a napvilágba. „Az udvar XIV. Lajos halála után mintegy harminc évig szinte kizárólag választékos, meghitt szobabelsőök díszítésére használta a művészeteket” – írja remek könyvében Hugh Honour. A grandiózus nyilvános terekben megmutakozó, hatalmi reprezentációt szolgáló barokkot a meghittség, az intimitás, az elzárkózó magánszféra rokokó művészete váltja fel. Az ékszerdobozra emlékeztető palotácskák, a rejtett lugasokat és eldugott kis építményeket rejtő kertek, s talán mindenekelőtt a nyilvánosság szeme elől diszkréten elrejtett budoárok ennek a művészetnek (amelyben „a festészet, szobrászat és építészet bonyolult összefonódása” a tetőpontjára ér) a legjellemzőbb formái – ezek mind fontos szerepet kapnak Vivant Denon meséjében. Ezek a helyek képviselik azt, amit Honour plasztikusan így jellemez: a „szerelmeskedő istenek és istennők rokokó Olümposza, és ama múlhatatlan mezei ünnepség [...], ahol az aranyifjúság enyelgett az örökké tartó, lankatag délutánban”.³⁰

Damon tehát végül belép a budoárba: „Megdöbentem, ámulatba estem; nem tudtam, mi történik velem, és teljes komolysággal hinni kezdtem a varázslatban. Az ajtó bezárult és többé nem tudtam kivenni, honnan is léptem be. Nem láttam mást, mint egy vég nélküli légies ligetet, amelyet, úgy tetszett, nem emelt és nem is támasztott alá semmi sem...” – egy a kíváncsi tekintetek elől tökéletesen elzárt, elbűvölő világba érkezett. E jelenet párhuzamba állítható ama híressel, amelyben Saint-Preux lép be esti sétára Júlia (és férje, Wolmar) kertjébe.³¹ Vélhetőleg Vivant Denon erre is szándékosan játszik rá. „Amint beléptem, s Wolmar betette maga után az ajtót: visszapillantottam, hogy megjegyezzem magamnak, melyik oldalon jöttünk be, de alig tettem pár lépést, beljebb már nem voltam képes többé magamat kiismerni [...], és ily rögtönösen e kellemes kis helyre jutva az ember hajlandó hinni, hogy legalábbis az égből cseppent alá. [...] Egészen el voltam bűvölve. Azt hittem, hogy a világ legvadabb helyén vagyok, melyet ember még soha nem tapodott, éktelen zajával fel nem vert.”³² Persze erről az érintetlen természetéről hamarosan kiderül, hogy mennyi munka, tervezés, trükk és gondoskodás eredménye, hogy ártatlan természetessége csak látszat – igaz, elbűvölő látszat. Júlia saját „Elyseumának” nevezi ezt a kertet, Saint-Preux pedig „a világ legbájosabb helyének”, „gyönyörű kis édennek”. E bájos angolkert üde illataival, változatosan szépséges látványaival, eleven madárdalával, tekervényes ösvényeivel sétára és „szelíd merengésre” csábít; az itt eltöltött napok „megízleltetik az emberrel a jövő életet”, mondja Júlia.³³ Tökéletes, a társadalomtól és a világtól nem háborgatott helyszín „a becsületes gondolatokba való mélyedéshez”, amely „nagy megnyugvásunkra szolgál, olyanra, minőrül a gonosznak fogalma sincs. A benső megelégedést hiába, nem pótolja semmi!”³⁴ Nos, a mi mesénkben a füstölők ingerlően bódító illata, a buján titokzatos megvilágítás, a tükrök, amelyek megsokszorozzák a látványt, valamint tökéletesen egybemossák a valóságot és az illúziót, az egzotikus istenszobrok és díszítmények, valamint a látvány változásáról gondoskodó forgószínpad (ez az elem már hiányzik az 1812-es változattól) biztosítják a hely mesterséges varázsát; ezek

³⁰ Hugh Honour: *A klasszicizmus*, Várady Szabolcs (ford.), Corvina, Budapest, 1991. 14–17.

³¹ Ahogy erre a párhuzamra Catherine Cusset is utal röviden: vö. Cusset, i. m., 156.

³² Jean-Jacques Rousseau: *Júlia, a második Heloïse*, Mihákovics Árpád (ford.), Ramazetter, Pécs, 1882. 488–489. (Az idézett részleteket a mai helyesíráshoz igazítottam: Sz. E.)

³³ Uo., 497.

³⁴ Uo., 498.

teszik (Damon szavaival) „elvarázsolt természetté”. A megrendítő hatás pedig, amely a belépőt elragadja – távolról sem a túlvilági boldogság megízleléséhez vagy a merengésben meglett lelki békéhez vezet, hanem a felszabadult élvezet jelenbeli ekstázisához. Saint-Preux e kertben fellángoló tiszteletteljes és szűzies szerelme Júlia iránt szintén messze van attól a vegytiszta és totális érzékiségtől, amelybe Damon kerül szeretőjével. A szentimentális éreynesség rousseau-i ligete nagyjából olyan ironikus feszültségben van Mme de T*** (és férje!) szerelmi fészkevel, mint fentebb a hősi barátság eszménye a libertinus kapcsolattal.

A kastélyban található két fontos rokokó helyszín az esztétikai érzékiség két stációját képviseli történetünkben. A kerti lakba menet – miután Mme de T*** meggyőzte a grófnő önzéséről és rávezette hősünket, hogy nem tartozik senkinek hűséggel – Damon így fogalmaz: „az érzelem [*sentiment*] országútját követtük, olyan magasságokba, hogy lehetetlen volt előre látni, hol ér véget utunk.” Ez az érzelmes út, amely főként a „végre megértő társra találtam” (egyébként hamis) érzéseivel van kiköveve, kisvártatva az érzéki mámorhoz, majd a felcsigázott képzelet segítségével Ámor és Pszükhé szerepének és szerelmének boldog újrajátszásához vezet. Olyan örömteli állapothoz, amelyben „[m]inden pillanat új szépséget [*beauté*] tartogatott számomra.” A képzelet bájos teremtő ereje érvényesül itt: a szépségben lelt öröm és az érzelmes fellángolások együtt járnak a szerelem érzéki-erotikus gyönyöreivel, megmutatva, hogy ez a két oldal nem választható szét tisztán, folyamatosan átjárják és modulálják egymást.

A budoárba bebocsátás előtt hősünk további oktatásban részesül: gyors bevezetést kap a libertinus filozófia alapeszméibe, amelynek hatására a kötelezettségvállalás nélküli, csordultig kiélvezett gyönyörben ismeri fel a szerelem lényegét. Ekkor így sóhajt fel: „Milyen igaz, hogy csak *gépek*³⁵ vagyunk (egész belépirulok): a kifinomult érzések [*délicatesse*] helyett, amelyek az iménti jelenet előtt gyötörtek, félig-meddig máris osztottam e vakmerő elveket; fenségesnek [*sublimes*] találtam őket és úgy éreztem, hajlamaim igencsak közel ragadnak a szabadság szeretetéhez.” Tehát a kifinomultság és a szépség érzelmes esztétikája kiegészül, sőt egy bizonyos értelemben magasabb szintre lép, a fenséges elvek által lehetővé tett érzéki szabadságban, egy végső elragadtatásban, amely ismerős a 18. századi fenséges esztétikai tapasztalatának leírásaiból. Damon számára a libertinus filozófia fenséges elvei, a gyönyör kizárólagos fontosságával, az ember-gép képzetével, az ehhez tartozó szabadság-fogalommal, megint inkább csak kellékek. Hiába keresnénk ebben a mesében olyan komolyan gondolt és hirdetett doktrínát vagy krédót, mint amelyet *A filozófus Teréz*ben vagy később Sade márki különböző műveiben olvashatunk. Damon pironkodva, „félig-meddig” osztja az éppen csak megpendített libertinus elveket, pusztán azért, hogy a még meg nem tapasztalt fajtájú gyönyörben részesülhessen. Eljátszik e bizsergető eszmékkel, mielőtt (ahogy maga mondja) visszatérne a földre. Nem filozófusként, hanem „esztétaként” él. Az éjszaka három stációja minden megerőltetés nélkül meg is feleltethető a kor há-

³⁵ Nincs módomban itt részletesen kitérni az ember-gép korabeli filozófiai kérdésére, amelynek kapcsán elsősorban Julien Offray de La Mettrie nevét kell megemlíteni, aki D’Argens márkijának küldetett hat példányt *Az ember-gép* c. művéből. A márkinak tulajdonított műből idézek: „A léleknek nincs akarata: az anyag, az érzéki benyomások határozzák meg. Az értelem felvilágosít bennünket, de nem tud döntésre bírni. Az önzés, a remélt gyönyör vagy a kerülendő baj határozzák meg minden döntésünket.” (*A filozófus Teréz*, id. kiad., 246.) Mesénkben a „test saját logikája, amely bizonyos pillanatokban erősebb minden okoskodásnál és múltbéli emléknél”, már az egymást előhívó csókokban megnyilvánul a parkban (vö. Cusset, i. m., 149.), hogy aztán egyre erőteljesebben érvényesüljön. Mégse felejtjük el, hogy a gépként elgondolt ember maga is intellektuális konstrukció, és — egyáltalán nem véletlenül — szellemileg eléggé izgató; azaz nem biztos, hogy közelebb áll a valósághoz az, amikor gépnek gondoljuk el magunkat, mint amikor Ámor-nak képzeljük Pszükhénk karjaiban.

rom közismert esztétikai kategóriájának:³⁶ a parkbéli enyelgés kíváncsiságot és kellemes izgalmat keltő élménye az *újszerű* vagy *szokatlan*, a pavilon érzéki-érzelmes egymásra találása a *szép*, a budoár érzéki és szellemi szabadsága a *fenséges* tapasztalatára lehet példa.

A sötét barlang – amely nyilvánvalóan a vagina kiterjesztése vagy metaforája – bejáratánál „a titkok Istene” áll, aki valószínűleg Dionüszosz (bár más misztérium-isten is szóba jöhetne, pl. Mithrász). Damon elérkezett a beavatás utolsó fázisához, a végső titokhoz.³⁷ A barlang bejáratnál elragadja őket és annak mélyére sodorja egy elmés szerkezetet. Az automata szerepeltetése, amely egyértelműen rokonságban áll az ember-gép imént felvetett képzetével, azt hangsúlyozza, hogy olyan szakaszba értünk, ahol már a köznapi emberi akarat nem számít, egy minden eddiginél erősebb mechanizmus lép működésbe és végzi el a dolgát elmentmondást nem tűrően. Az automaták már az előző század óta rendkívül népszerűek, s a racionalista filozófiai hagyomány előszeretettel tekintette az emberi testet, sőt a helyesen megismerő lelket is, magától működő gépezetnek. Hagyjuk testünket automataként viselkedni! Érvényesüljenek a saját mechanikus törvényei! A ráhagyás e gesztusában értelmezhető itt a szabadság; így nincs is más dolgunk, mint elragadtatottan élvezni, mire képes ez a rafinált szerkezet.³⁸ A barlang misztériuma azon rejtett rugók ismeretébe vezethet be, amelyek testünk bonyolult gépezetét működtetik. Úgy tűnik, ebben a világban nem pusztán a másik ember válik pusztá szereplővé, kellékké, „érdekes tárggyá”, hanem saját testünk is.

Az 1777-es változatban a párocska azután még elhagyja a barlangot,³⁹ ekkor ugyanaz a gépezet átfordítja a díszleteket, s a „Kertek Istenének” szobra és temploma tárul szemük elé. Úgy gondolom, ő Priaposz lehet – Aphrodité és Dionüszosz fia (bár apaként Hermész, Zeusz vagy Pán is szóba jöhet) –, a kertek, a növények és állatok termékenységének, valamint a testi szerelemnek az istene, akit állandó erekcióban lévő, gigantikus méretű fallosszal volt szokás ábrázolni.⁴⁰ Ezzel a nőiség barlangjában bemutatott áldozat mintegy kiegyensúlyoztatik, hiszen párdarabra lel a Priaposz templomában bemutatottal (amely egyúttal Damon figyelemreméltó potenciájára is következtetni enged): ez az erőteljesen fallikus isten ugyanis, érthető módon, a férfi genitáliák védelmezője is. Ebben az utolsó szentélyben Damon már Madame de T*** teljesen egyenrangú partnereként lép elénk: véget ért a beavatása, befejeződött a nevelése, jár is neki a koszorú. A frissen beavatott azért távolról sem lett egy új Dolmancé⁴¹ – az éjszaka királynőjének reggeli búcsúszavai nagyon pontosak: „gyengédebben, kifinomultabban és érzékenyebben adom vissza” a grófnőnek.

Mіндеzzel együtt a budoárban már nagyon más a helyzet, mint a kerti lakban. A kü-

³⁶ Ld. pl. Joseph Addison: „A képzeldőerő gyönyörei”, Gárdos Bálint (ford.), *Jelenkor*, 50. (2007), 11. 1184–1209.

³⁷ A Pompejiben található Villa dei Misteri freskói, amelyek a Dionüszosz-kultusz beavatási jeleneit ábrázolják, lehetnek az ihletői az itt leírtaknak. Ezeket nem sokkal korábban tárták fel, de Vivant Denonnak már tudomása volt róluk. E véget érni nem akaró éjszaka három stációja éppígy a korabeli szabadkőműves beavatási szertartásokat is eszébe juttathatta akkori olvasóinak. (Vö. a szerkesztői jegyzetet: Dominique Vivant Denon: *Point de lendemain etc*, Jean-François Bory [szerk.], Seuil, Paris, 1993. 32.)

³⁸ Descartes óta ismert érv, hogy egy embert imitáló automata úgy különböztethető meg a valódi embertől, hogy utóbbi képes értelmesen beszélni, azaz intelligensen felismerni a végtelenül változatos élethelyzeteket, és megfelelő szavakkal reagálni. Nos, párocskánk a barlangban csak sóhajokat használnak szavak helyett. (Persze az is lehet, hogy ezt inkább a Rousseau-féle érzet-nyelvre hozott frivol példának kellene értenünk.)

³⁹ Ez a jelenet teljesen hiányzik a későbbi verzióból. A szöveg ott folytatódik, hogy Mme de T*** felhelyezi az ifjú fejére a koszorút.

⁴⁰ Priaposz egyik leghíresebb ábrázolása az a közel életnagyságú freskó, amely a Casa dei Vetti előcsarnokában látható ugyancsak Pompejiben.

⁴¹ Ld. [Donatien-Alphonse-François] de Sade márkí: *Filozófia a budoárban (A szabadosság iskolája)*, Marsall Ilona (ford.), Pallas, Budapest, 1989.

lönbség olyan, mint amikor a két kéz először egymáshoz közel, egymás mozgását utánozva, egymást szinte simogatva játszik egy lány dallamot a billentyűzet középső részén; majd a következő szakaszban távol kerülnek egymástól: a bal nagyon mély hangokat zenget öblösen, a jobb nagyon magasakkal trillázik. Ez így is együtt szól, de az összehatás teljesen más: bájos dallam ebből aligha jöhet ki. Az érzékiség legmélyebb rétegei a legfenségesebb tisztaságú filozófiai elvek elfogadásával járnak együtt: a párnákkal teli barlangocska buja sötétsége és az ész világossága vibrál ebben a sajátos összjátékban. Ez a hangzás már – dacára az este és az éjszaka kedélyes könnyedségének – Sade márki borzongató kísérleteit előlegezi. „Halandó voltam még [...], de Maga istenné változtatott.” – mondja Damon Aphrodité földi helytartójának; az emberi törvények és szokások, a hagyományos kapcsolatok és érzelmek itt érvényüket veszítik: nem is járunk már olyan messze a sillingi várkastélytól.

Legvégül néhány szó a korábbi magyar fordításokról. Balzac szerint e mese (amelyet „furcsamód Dorat-nak tulajdonítanak”) „a múlt század erkölcsének bájos [*délicieuse*] rajzát nyújtja”, s beveszi a szöveg 1812-es változatának jelentős részét – helyenként belejavitgatva és persze éppen a legerotikusabb jeleneteket kihagyva – *A házasság fiziológiája* című művébe, amely így az *Emberi színjáték* X. kötetében olvasható Somogyi Pál László fordításában.⁴² E fordítás egyes részletei apróbb pontatlanságokkal később megjelentek immáron Vivant Denon neve alatt *A rokokó* című gyűjteményben (bár e kötetben valamireért végig „Delon” szerepel).⁴³ Továbbá olvashatjuk még a későbbi változat néhány passzusát magyarul Kundera *Lassúságában* vagy Kovács Ilona fent hivatkozott, 2007-es tanulmányában is. Az 1777-es, eredeti szöveg – legjobb tudomásom szerint – itt jelent meg először magyarul.

⁴² Honoré de Balzac: *Emberi színjáték*, X. köt. Magyar Helikon, Budapest, 1964. 792–805.

⁴³ Ld. „A holnap nem létezik”, Somogyi Pál László (ford.), in: *A rokokó*, id. kiad., 386–391.

A HARMINCKETTIK ÉV

990. 05. 08.

Kedves Gábor, hétfőn, 14.-én Pécsen leszek. Dél előtt 10-11 óra körül fölkereslek a szerkesztőségben. Szeretném ha tudnánk találkozni. Jó lenne egyet-más dologról elbeszélgetni. Barátsággal üdvözöl Benneteket

Takáts Gyula

Kedves Gábor!

Terveim valósággá váltak, megválok a minisztériumtól és dolgozni megyek.

Velem született naivságonnál fogva, újrakezdek és megpróbálok valamit építeni, létrehozni.

Örülnék ha Te és munkatársaid, barátaid lelkében valami pozitív nyomot is hagyott volna hat és fél éves minisztériumi munkám.

A dolog persze igen bonyolult, a megítélést azt hagyjuk az utókorra, vagy egy hosszú beszélgetésre.

Bízom abban, hogy ha Pécsen járok, nyugodtan bemehetek hozzátok.

Abban meg Te és Ti bízhattok, hogy én „magánemberként” is örömmel veszem, ha megkerestek.

Kérlek, a többieknek is tolmácsold a hírt,
kézcsókok, üdvözlések

[Bacsoni] Gábor

[Bacsoni Gábor a Művelődési Minisztérium főosztályvezetője volt. A politikai lojalitás – idővel bővülő – keretein belül mindig jóindulatú és segítőkész volt; mondhatni, nála csak rosszabbakkal találkoztam.]

Bp. 1990 máj. 11.

Kedves Gábor,

megkaptam leveledet –, már mentegetőznöm sem érdemes –, csak röstellkednem. Küldöm mellékelten 3 versemet. (A ciklus címe: „Ha szárnyam volna, avagy egy lehetőség dimenziói” – Amennyiben elfogadod őket, szeretném, ha odaügyeskednétek a „Részletek a „...” ciklusból” – alcímet? felcímet? is.

A „vers születése” terved nagyon is kiváló ötlet. Máris megbizsergetett: Kiszemeltem egy nekem is emlékezetes versemet – már ami a keletkezéséről illeti –, egy vízszintes-, és függőleges olvasatút. Fel is vázoltam a mondandómat.

A küldött versek közlése esetén, kérlek, a honoráriumot utald a [...] csekkszámra számra.

Öllemek

Marsall László

U.i. Közlés esetén, kérlek, egy levlapon értesíts.

[A versek az októberi számban jelentek meg.]

K[olozs]vár, 1990. V. 12.

Kedves Gábor!

Alig mentetek el, máris beszélgetnék veletek, veled, hiszen a fontos dolgokról nem sokat szólhattunk a sok locs-fecs és politics miatt. Nagyon szeretném látni-hallani a Gabi Esterházyját! Jún. 12-re szól a dániai meghívás. Ha egyáltalán utazni tudok, igyekszem hazajutni 22(?) -re. Pécsen szokta-e még előadni? Lett volna még holmi versről, könyvről, literatúráról kérdésem. Várom a D.-nak menendő levelet, biztosan kell a közeljövőben Buk.-ba mennem. – Ha versem megjelenik, kérlek, küldj a számból. – P. N. Lajos címét nem tudom kiolvasni, írd meg, ha lehet. Nagyon jó a könyve! (És prima a sorozat.) Nagyon sok szeretettel öllelek mindkettőtöket (G & G)

Balla Zsófi

[A forradalom után először januárban jártam Romániában egy segélyszállítmánnyal. Május 9-én volt a *Korunk–Jelenkor* est a kolozsvári Protestáns Teológiai Akadémia dísztermében, rajtam kívül Parti Nagy Lajos és Visky András képviselte a *Jelenkort*, és Koszta Gabriella olvasott fel. „Gabi Esterházyját”: a *Fuvarosokból* készült monodráma-előadásról van szó; a Kolozsvári Állami Magyar Színházban előadta május végén. D.: Mircea Dinescu. Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* c. kötetét 1990 februárjában adtuk ki.]

Kedves Gábor!

A mellékelt verseket küldöm felkérő levelére.

Nem láttam még a májusi számot, örömmel várom Vasadi Péter kritikáját.

Sikeres lapszámokat kívánva üdvözli

Takács Zsuzsa

május 12-én

[A versek a július–augusztusi számban jelentek meg.]

Budapest, 1990. május 20-án.

Kedves Gábor,

remélem, hogy baj nélkül megkaptátok azt a kézirat-csomagot, amelyet vagy két hete feladtam, s mely a könyv tartalomjegyzékét is magában foglalja. Örülnék, ha egy telefonnal nyugtáznád. Május 29-ig itthon vagyok, aztán egy hétig Szigligeten. Ha betegeim állapota ezt lehetővé teszi. (Ágnessel most kezdenek egy fél évig tartó citosztatikus kúrát.)

A tartalomjegyzék 16. vagy 17. pontja: Vita a magyartanításról. Annak harmadik tétele „A Spenótról” ideiglenes című. Oda jön ez a mellékelt cikk, természetesen azon a címen, amely a kéziratban áll.

Még két cikkel tartozom a jegyzék szerint, az egyik Szabó Magda A pillanat című új könyvéről szól, a másik a jelzett Sorsminta, készülnek. De lehet, hogy még újabb másik kettő is hozzákerül, friss könyvekről.

Nagyon köszönöm, hogy a Visszatérést ilyen szépen hoztad. Fel is olvastam a Szövetségben tartott Zsámboky-szalomban. Sajnos, példányokat itt nem kapni. Az Írók Boltjának példányait megvettem, de még kellene legalább 5 db. Nem tudnád utánvéttel elküldeni?

Visszatérve a könyv-kéziraatra, ha Baka István új kötetéről írok egy tanulmányt, akkor kivesszük a Döbling című kötetről szóló amúgy sem elég jelentős írást. Egyáltalán jó volna beszélnünk szerkesztői impresszióidról.

Barátsággal üdvözöl

Lengyel Balázs

Ui. Postán feladtam az egy évi előfizetési díjat, valamint a kért 5 drb. áprilisi szám árát.
264 + 120 Ft. = 384 Ft.

[A „Visszatérés” októberben jelent meg; Baka István *Égtájak célkeresztjén* c. kötetéről van szó (Szépirodalmi, 1990); „Zsámboky-szalon”: Zsámboky Mária magánlakásán tartott rendszeres összejövetelek, amelyeken egy-egy író olvasott fel hosszabb részletet készülő könyvéből; a rendszerváltás után egy ideig az Írószövetségben folytatódott.]

Villeneuve d’Ascq, 90-5-22

Kedves Gábor!

Remélem, megkaptad a korrektúrárt kísérő leveletem, melyet még Bp-en adtam fel egy rozoga enyvezésű borítékban. Érdeklődéssel várom a „parafrázis” számot.*

Egyúttal, ha lehet, szeretnék hírt kapni az „Életöröm elvesztése” c. szitkozódásom sorsáról: végül is van-e szó arról, hogy ti hoznátok? Valaki más elfogadta-e közlésre? avagy szabad a gazda?

Elnézést a nógatásért, gondolom, van tennivalód elég. Biztatásul ideírom, hogy az efemeridák szerint az „Oroszlánok” tekintélyben, jólétben gyarapodnak szeptembertől.

Szeretettel köszönt

Karátson Endre

* Egyébként, ha posztmodernről szimpozionoztok, Kibédi Varga Áron ennek nemzetközi szakértője. Új címe: [...]

[Az Université de Lille III fejléces levélpapírján. „»parafrázis« szám”: a júniusi szám; úgy látszik, szimpoziont terveztünk a posztmodernről.]

1990. május 26

Kedves Gábor!

Elkészült a múltkor említett cikk. Nagyon örülnék, ha tetszene és beleférne valamelyik lapszámba.

Sok szeretettel

Radnóti Zsuzsa

[„A magyar dada az asztalfiókban” az októberi számban jelent meg.]

Kedves Gábor,

örülök, hogy tetszettek a versek. A kritikát még nem láttam, biztosan jó és empatikus.

Sajnos Vas Istvánról nemigen tudok írni.

Örömmel térek vissza viszont a Jelenkor szerzői körébe.

Baráti üdvözléssel:

Takács Zsuzsa

május 29-én

Kedves Gábor,

arról biztos tudsz, hogy van Nálatok 3 korr. versem (rövidesen küldök még hármat).

Szívesen írok a Rónay-Naplóról, de:

1.) ebből a könyvből nekem nincs, bár ismerem az anyagát; ha jól tudom, 2 kötetes, de ahhoz, hogy írjak róla, technikailag elég lenne 1 kötet is; tudnátok küldeni?

2.) hány flekk lehet (ne legyen túl sok...);

3.) mikorra?
Ha a körülállások stimmelnek, írok róla.
Örülök együttműködésünknek.
Barátsággal gondol Rád
990. máj. 29.

Vasadi Péter

[Az említett három vers az áprilisi számban már megjelent. A Rónay-kritikát októberben közzeltük.]

Kedves Gábor,

már régóta gondolkodom azon, hogy elküldjek a Jelenkornak egy szöveget, csupán a terjedelem miatt voltak aggályaim: leveled azonban felbátorított. Ideális az volna, illetve lenne, ha egyben lejöhetne, ám ez nyilván lehetetlen. Ha két részben lehoznátok, úgy azt javaslom, hogy az első rész a 45. oldalig tartson, a második a 46-74. oldalig. Ha három részben hoznátok, ami persze némileg megtörné a lendületét, akkor a szövegrészek az 1-22., 23-45., 46-74. oldalak között oszlanának meg. Bárhogy van is, az írás alighanem kiérdemli az Általad említett egész fazék fogalmát, s talán nem is rosszabb a mostanában megjelenteknél.

Véleményedre kíváncsian várva,
barátsággal üdvözlök:

Márton László

Bpest, 1990. V. 29.

[Az „Első álom” c. elbeszélést – az *Átkelés az üvegen* előzményét vagy részletét – három folytatásban, október-november-decemberben közzeltük.]

1990. V. 29.

Kedves Gábor,

újra itt a postautó. Újra nem hozott semmit. Sehonnan.

Lehet, jobb volna, ha én se küldenék sehova semmit. Mégis: most összekapartam ezeket, és föladom Neked (Nektek). Ez már csak olyan relexféle. (Lásd: a lefejezett, még lépegető embert.)

Csütörtökön bemegyek ugyan egy találkozóra d. e. (Széchenyi Gimnázium), de nagyon sietnem kell vissza itthoni ügyek okán), hát akkor: marad a posta. Szeretettel üdvözlök mindenkit: [Makay] Ida

[A versek a decemberi számban jelentek meg.]

90. 5. 29.

Kedves Csordás Gábor!

Mellékelten küldök verset a Jelenkornak.

Írnék, mert van mondanivalóm róluk, pl. Kalász Márton és Kálnoky László verseiről. Ami Kalász Mártont illeti, már Szederkényinek ajánlottam róla írandó portrémat, Kálnokynak meg sajtó alatt vannak összes versei. Ugyancsak szívesen adnék számot Mátyás Ivánnak kötetbe gyűlő, újabb novelláiról. De ha kezembe kerül valami újabb, még megjelenés előtt álló könyv, jelezni fogom esetleges kritikai érdeklődésemet, és majd megírod, kiadtad-e már bírálatra vagy sem. Jóllehet most semmi sem izgat esszé megírására, de ha megfogalmazásra ingerlő témám, és ki is dolgozom, elküldöm s ugyancsak szerkesztői véleményedtől függ, közlitek-e vagy sem.

Márai kevésbé szerencsésen „elvont”, mint pl. A világitótorony írója. V. Woolf különböző regényhősök tudatán át szűri az eseményeket, Márai viszont legtöbbször önmagán át: az utóbbi szemlélet az esszé szubjektivitásával uniformizál figurákat és eseményeket, s bár vannak alakjai, az írói én fénytörésében túlzottan hasonlítanak egymásra, az epikus előadásmód pedig mintha regényről regényre egymásból szövődének. (Mindez kevésbé áll korai regényeire, továbbá a Vendégjáték Bolzanóban-ra, mert ennek reflektált, mögöttes epikuma vázat ad a tükörképnek, és – mutatis mutandis – igaz ez a Szindbád hazamegyre.) Ez a lírikus magatartására vall, – az alanyi költő, ha következetesen a belső életet tárja is föl, ismeretlen vidékekre vezet, főként ha a lelkieket itt-ott akár látományaiban, akár analógiákkal materializálja. Egyáltalán: noha nem kötelező, a kontrasztok egyesítése termékeny szokott lenni.

A fentieket azért írom le, mert úgy éreztem, amit telefonon mondtam ebben a tárgyban, az tanúvallomásnak kevés.

Szeretettel üdvözöl

Rába György

[A vers az októberi számban jelent meg.]

Kedves Gábor!

Köszönöm a fordításokat. Azért nem írtam előbb, mert kerestem a verseket egészben. Csak a Blake-et találtam meg, de azt magyarul is, így azt nem kell lefordítanod. Jeffers- és Wat-kötetet nem találtam, a Jeffers reménytelennek látszik itt, a könyvtárközi kölcsönzés pedig hónapokig tart. Jó lenne, ha csinálnál egy ideiglenes változatot, én pedig majd később szállítom a teljes művet. Úgy adtam le a szöveget, hogy üresen hagytam a helyét. Jelenkezem

üdv

[Pálfalvi] Lajos

[Ha versrészlet fordítását kérték, mindig az egész verset lefordítottam, hiszen egy versben minden szó függ a többitől. Aleksander Wat lengyel és Robinson Jeffers amerikai költőről van szó.]

Kedves Gábor,

késve válaszolok távollétemben érkezett két leveledre. Mióta megjöttem, alig látszom ki (a magam számára) a posta, és egyéb tenni-, intéznivalók alól.

Nagyon örülök, hogy a regénysárkány hetedik (utolsó) feje is belefér még a lapba. (Az elején igazán nem hittem, hogy ennyi feje lesz.)

A másik kérdés – fájdalmas. Igazán megtisztelsz a Barthes-fordítás bizalmával. Nagyon szeretem is a könyvet. Mégsem merem vállalni. Egyrészt: elhatároztam, hogy többé nem fordítok (ezt a fogadalmat ugyan sorozatosan megszegtem már – és megint éppen készülök megszegni – l. lentebb). Másrészt: prózát mindig is csak kivételesen fordítottam, s most nemrégiben is megbántam egyet. Harmadszor (hogy rögtön paradoxon is legyen belőle): az arles-i Valéry-konferencia nyomán, amelyen május elején vettem részt, saját magamnak elvállaltam (egyelőre kiadó nélkül), hogy egy 3-400 oldalas válogatást lefordítok Valéry kb. 26.000 (!) oldalas Cahiers-iből. Hiába, az ifjúkori szerelmek nem múlhatnak el. De még ez előtt: két elvállalt tanulmány van felibe-harmadába (az utazásom által brutalisan megszakítva) az asztalomon, valamint egy harmadik, amelyet az előbbieknél sokkal jobban szeretnék elkezdni komolyan; ez pedig (általad is ismert) ifjú regényhősöm jegyzetei alapján készülne Rimbaud és Nietzsche címen (vagy tárgyban). Így aztán lelkem-testem veszélyeztetése lenne egy 11 íves nehéz szöveg fordítását vállalnom. Közben: igazán nagyon sajnálom, és jólesett, hogy felkértél rá.

Mire ez a levél megérkezik, remélem, az újabb verseskötetem (Talizmán) is megérkezik hozzád, a kiadón keresztül. Ha netán készülnének írtni a Palimpszesztről (amit remélek), szeretném, ha a kettőt össze lehetne kapcsolni. Hátha amaz ominózus novemberre elkészülhetne egy ilyen cikk – persze, ezt a szerkesztőség dolga eldönteni.

Még egyszer köszönöm leveleidet, és az egész szerkesztőséget üdvözölve,
bien amicalement à toi

S[omlyó] Gy[örgy]

[Dátum nincs; a lefűzés sorrendje szerint május vége. A *Füzetek* 1997-ben az Európánál, a *Talizmán* 1990-ben a Szépirodalminál jelent meg; ; „amaz ominózus novemberre”: Somlyó György születésnapjára.]

Kedves Gábor,

már többször próbáltam felhívni a Jelenkort, hogy érdeklődjem Határ Győző tanulmánya iránt. A központ mindig félrekapcsolt; vagy megváltozott a számuk? Így levélben érdeklődöm.

Az áprilisi számot nem kaptam meg.

Kérem, hívjon fel valamelyik este.

Új könyvem ízlésesen hozta ki könyvnapra a Magvető. Magának is eltettem egyet.

Baráti üdvözlettel

Károlyi Amy

[Határ Győző kritikája a *Bezárt házról* a júniusi számban jelent meg. Úgy látszik, az áprilisi számot senki sem kapta meg; a posta ekkoriban kezdett összeomlani. „Új könyvem”: a *Requiem élőkért*.]

Kedves Gábor!

Péter van olyan kedves és elviszi ezt az anyagot és átadja magának Visky András kéreése szerint. Tegyen vele belátása szerint.

Arra kérem, hogy a műsorfüzetet feltétlenül juttassa vissza, mert az kell nekem.

A Mózes Egyiptomban szonett miatt küldöm, mert ez a vers csak itt jelent meg.

(Az interjú is, annak is rövidített változata.)

Szeretettel

[Radnóti] Zsuzsa

[Dátum nincs; valószínűleg június eleje. Péter: Balassa Péter. „műsorfüzet”: a *Caligula helytartója* kolozsvári színrevitelének műsorfüzet. Székely János verse, a „Mózes Egyiptomban” a szeptemberi számban jelent meg.]

1990. június 5.

Kedves Gábor!

Mind a kettő szép és jó és kell a Holminak. Egyetlen megjegyzés: a Magán-gyászbeszéd szövegében érzésem szerint van egy pillanatnyi áramszünet: „ellentétéhez képest... hiszen túl vannak ezen a romlásokon” – itt a szöveg feszültsége kienged, értekező, magyarázó prózába vált át. Néhány szóról van szó mindössze – és ezt is csupán megfontolásra javaslom.

Egy apró technikai kérdés a másik vershez: a zárójelen belőli zárójel szögletes szokott lenni szabály szerint. Kijavíthatom-e, vagy maradjon gömbölyű?

Végül Slavko Mihalič. Ezeket választottuk:

Csak a borhoz nem nyúlunk

Az őszinteség birodalma

Különben semmi értelme az egésznek
Keskeny út
Mindennapi élet
Köszönet mindenért, és kérlek, írd meg!
Szeretettel üdvözöl

Várady Szabolcs

[A *Holmi* fejléces levélpapírján. A Danilo Kiš halálára írt két versről van szó; a kifogásolt helyet átírtam. Danilo 1989 októberében halt meg Párizsban. Slavko Mihalić (1928) horvát költő.]

Bpest, 1990. VI. 8.

Kedves Gábor,

nagyon örülök, hogy tetszett az elbeszélés. Kíváncsi vagyok, hogyan fogja „kiadni magát” nyomtatásban.

Megtisztelő ajánlatoddal, hogy köszönteném föl Vas Istvánt, szívesen élnék, ha közelebb érezném magamat hozzá. Így azonban csak annyit mondhatok, hogy tisztelem és becülöm őt, műveit még inkább; olyasmit, ami hitelesen születésnapra volna, nemigen tudnék leírni. Viszont a januári számban bizonyára lesz Mészölyről összeállítás, abba szívesen beszállnék.

Barátsággal üdvözöl:

Márton László

Budapest, 1990. június 12.

Kedves Gábor!

Köszönettel megkaptam a kis apokalipszis c. új köteteteket. A köszönet kettős, hiszen lakcímre küldtétek és nem hivatalba, ami álomfejtéseim szerint jót jelent, jelesül, nemcsak hivatanokként ismertek meg.

Örülök, ha hosszabb távon is így lenne, előző levelemben megírtam, hogy elmegyek, de emlékeim szerint azt, hogy hová, azt nem, mert bizonyos fegyelem kötött.

Sorsom Parti Nagy Lajos tollára vetett, vagy Troppauer Hümér örökbecsű költeményei közé, mert KIPA lettem. Ez a Belügyminisztérium nyelvén Kinevezett Polgári Alkalmazottat jelent. Mint KIPA a BM. Archívum vezetője vagyok.

Azt a kérdést fel sem kell tenni, van-e ilyen szervezet, mert jelenleg áll szervezés alatt.

Célja a BM-ben felgyűlt irat- és egyéb anyag összeszedése és kutathatóvá tétele, más-képp szólva egy nyitott levéltár létrehozása és a kutatók kíváncsiságának kielégítése a vonatkozó jogszabályok szerint.

Azt hiszem, sikerül valami jót és hasznosat létrehoznom, magánérdeklődésem egybe-eshet társadalmi érdeklődéssel és mindenféle kellemes dologgal.

Úgy gondolom, az a tisztességes, ha én írom meg a hírt, ami biztosan eljut, eljutott hozzátok is, és nemcsak mástól halljátok. A történethez hozzátartozik – nem magyarázkodási szándékkal –, hogy ez az első hivatalos kapcsolatom a jelenlegi munkaadómal.

Tisztelettel köszöntelek Téged és ismerőseimet

Bacsoni Gábor

[Tadeusz Konwicki *kis apokalipszis* c. regényét 1990 májusában adtuk ki.]

'90. 06. 20.

Kedves Gábor,

mellékelten küldöm a kimaradt verset, valamint emlékeztetnék arra, hogy a pénzt okvetlenül a régi címemre küldjétek [...], mert az új lakhelyemre nem vagyok bejelentkezve.

Normál levelek jöhetnek a borítékon adott feladói címre.
Mihelyt lesz új vers, küldök.
Üdv.

Petri György

[A vers a *Valami ismeretlen* kéziratából maradt ki.]

Kedves Gábor,

mellékelve küldöm a Szabó Magda-cikket és a korrektúrát. A Pilinszky-cikkből vagy négy sort kihúztam – ne haragudj az okozott tördelési gondért.

A mellékelt kézirattal a kötetet tehát lezártuk. Kíváncsi vagyok, mennyi lett a terjedelme, és hogy az anyag jól van-e proporcionálva. Az is érdekelne, hogy szerkesztőként nem kívánsz-e valamit elhagyni, pl. a gyerekirodalomról szóló cikket?

A tartalomjegyzéket pedig még látni szeretném.

Újból és újból köszönöm sok fáradozásodat.

Ölel

[Lengyel] Balázs

1990. jún. 20.án

Kedves Csordás Gábor,

elnézését kérem, hogy csak ilyen megkésve tudok válaszolni, de a levelét is csak nemrégén kaptam kézhez (saját hibámból). Fejtő Ferenc valóban küldött nekem egy rövid írást (3-4 old), amely Sartre „tévedéseivel” foglalkozott, amelyet én kérésének megfelelően továbbítottam a Magyar Naplónak (Balassa Péternek), aki a mai napig nem jelezte vissza, hogy mi lett az írás sorsa.

Igyekszem kideríteni, ha valamit megtudok, jelzem.

Egyúttal jelzem azt is, hogy még egy rövid ideig itt tevékenykedem a Medvetánc (Atlantisz) Kiadó Szerkesztőségében, így Miklós Tamás kérésére továbbítom a következő üzenetet: Július elejéig külföldön tartózkodik, amint hazaér, keresni fogja Önt telefonon.

Üdvözlettel

Tót Éva

1990. 06. 20.

[Fejtő Ferencet – Kántor Lajos társaságában – márciusban látogattam meg Neuillyben, emlékezetem szerint nem először. Három eredetileg franciául írt cikkét közöltük 1990-ben.]

Kedves Gábor!

Talán már láttad az Alföld legújabb számát, amelyben Csorba Béla Rögeszméleteiről írok; ezt az írást már talán egy éve elküldtem, miután Keresztury külön felkért rá. Így persze nem időszerű ugyanerről a könyvről írni a Jelenkorban. Be kell vallanom, roppant röstellem magamat: csakugyan ígértem Neked Szegeden egy írást Fenyvesi Ottó könyvéről. Szerteágazó elkötelezettségeim miatt egyszerűen nem tudtam eleget tenni e kötelezettségemnek. Ma, talán, már kevésbé időszerű ez a könyv, hiszen immáron két évvel ezelőtt jelent meg. Így számomra úgy tűnik, hogy elkéstem – már ami a kritika megírását illeti. A Symposium-évkönyvet csakugyan összefoldoztuk, már régóta kész. Ám nem lehet tudni, mikor jelenik meg. Pedig egy évvel ezelőtt azt az ígéretet kaptuk, hogy márciusban már kézhez kapjuk. Egyéb problémák is jelentkeztek és jelentkeznek: tájainkon a kulturális intézmények egyre kevesebb pénzt kapnak. Ez egészen odáig megy, hogy vannak olyan intézmények, amelyek tízszeresen is kevesebbet kapnak mint tavaly. A gazda-

ság nagyon rossz állapotban van, így pénzforrást sem lehet találni. Így történt, hogy az Évkönyvből is ki kellett venni írásokat, sőt az is megtörténhet, hogy még ki kell vennünk írásokat. Egyébként is, errefelé a folyóiratok egy része megszűnőben van.

Üdvözöllek

[Losoncz] Alpár

[Dátum nincs, valószínűleg június második fele. Losoncz Alpár 1987 májusától írta a *Jugoszláviai szemlét*.]

Villeneuve d'Ascq, 1990 jún. 20

Kedves Gábor!

A csillagokból még azt is ki lehet olvasni, miként kap olyan tekintélyt az Oroszlán, melyet nem kedvel vagy még általánosabban, hogyan veszíti el egy tekintélyes Oroszlán azt a pár szabad pillanatot is, melyet tekintélytelen időszakában kevésnek tartott. Szóval gyakorlatilag mindent kiolvashat a planétákból, aki hisz bennük, én viszont nem hiszek már ezekben sem, a lapterjesztőkben pedig még annyira sem, mint te, s ezért is írok panaszosan.

Nem kaptam meg a parafrázis számot, fogalmam sincs, ki az a Jolánka. Tőled kérnék egy példányt, tekintettel arra, hogy a terjesztőtől semmi sem várható, s makacs unokatestvérem csak rajta keresztül rendeli meg nekem a Ielenkort. Előre is köszönöm.

S köszönném azt is, ha egy sorban a Forrás címét tudatnád, mert ők sem fognak nekem példányt küldeni.

Az Iskola utcai komputer kft is hallgat (hasonlatot nem írom ki), pedig még május elején minden kérdésükre válaszoltam.

A Mérleggel (ki én vagyok) s az Oroszlánnal egyaránt rossz fényszögben áll a Szaturnusz. Hát ez nem kedvez, elárulom.

Barátsággal köszönt 128 dolgozat kijavítása után

Karátson Endre

[Az Université de Lille III fejléces levélpapírján.]

le 20/6/90

Cher Monsieur Csordás

sajnos, le kell tennem a Hegyi Lóránd könyvről. A legjobb akarattal se tudnánk belőle 200 példánynál többet eladni. Ezt a terjesztőm mondja. Ennyiért nem érdemes lefordítani. Mert a szöveg bizony igen nehéz, a stílus sem egyszerű. Igen sajnálom. Üdvözlettel

Bíró Ádám

[Az Éditions Adam Biro fejléces levélpapírján. Hegyi Lóránd *Utak az avantgárdból* c. könyvéről van szó, amelyet 1989 októberében adtunk ki.]

Kedves Gábor,

dilemmáim voltak. Írjak-e egyáltalán Mártonról, mert végtelenül rossz könyvnek tartom. Ezért nem lehetett bírálatom sem másmilyen, mint amilyen. Ha valami okból nem látod értelmét annak, hogy közölj egy ilyen véleményt, tekints el tőle. Csak azért írtam meg mégis, mert kértél, de ez nem kötelez semmire.

Az Egyed-kötetet várom és nagyon örülnék egy Kis apokalipszisnak is, ha volna egy példányotok számomra.

Dubrovnikból jelentkezem majd, aug. 22-ig ott leszünk Lacival. Ő Babarczival csinálja

a Hamletot, én meg viszem a gépem, és dolgozom tovább. Ha közben megérkezne az Egyed-kötet, Bea utánam küldi.

Kikapcsolódást, pihenést, jó nyarat kívánok valamennyiőtöknek
Újvidék, 90. 6. 28.

Thomka Beáta

[A könyv az 1934-ben született Márton László *L'égiposta* c. novelláskötete (Magyar Műhely, 1989); a recenzió a szeptemberi számban jelent meg. „Egyed-kötet”: *A vadlúd őszi útja* (Kriterion, 1989); a kritika 1991 májusában jelent meg. „Laci”: Végel László.]

990 jún. 30

Kedves Gábor!

Most jutottam annyi lélegzethez, hogy válaszoljak nagyon kedves levelére; köszönöm, hogy Piliszkivel kapcsolatban gondolt rám, de én egyszer már írtam darabjairól, s így többet s főleg jobbat nem tudnék mondani róluk.

Megkapta ugye Pétertől a Székely János anyagot?

Nagyon nagyon örülök, hogy írásom tetszik és közölni fogja!

Szeretettel

Radnóti Zsuzsa

Tisztelt Hölgyem, Uram,

ezúton szeretnénk meghívni Önt a „Párbeszéd Európáért” című 1990. október 11-13. között Gyulán megrendezendő nemzetközi tanácskozásra. Megtisztelne Bennünket, ha részt tudna venni tanácskozásunkon – esetleg egy kb. 15 perces referátummal.

Magyarországi tartózkodásának költségeit fedezzük. A részletekről a mellékletekben kap tájékoztatást.

Őszintén örülnénk pozitív válaszának, kérjük, jelölje meg, melyik szekció munkájában kíván részt venni.

Tisztelettel

Kiss Gy. Csaba
az MDF alelnöke

Budapest, 1990. július

Válaszát várjuk az MDF címen – a szervezőbizottság (Kérdy Gábor) vezetőjének a nevére.

[Az MDF fejléces levélpapírján. Amint a mellékletből kiderül, a felkért patrónusok, többek között, Für Lajos és Eugène Ionesco.]

Buda, '90 júli 2.

Kedves Gábor,

fantasztikusan gyorsak és pontosak vagytok! Szöveghibát alig találtam (9., 32., 40., 43. oldalakon), és ezek is részben szerzői javítások, amiket – elnézést – feledtem piros tollal jelölni, ahogy illik. Ezenkívül a 27.-30. oldalak nincsenek beszámozva. (Kár, hogy a szédéstükör szélessége miatt a hosszabb sorok, pl. a Hogy elérjek esetében rendre megtörnek. De – sorozatról lévén szó – tudom, hogy a formátum adott, ezért ezt nem kifogásolom, csak megemlítem. Ha a kötet októberben tényleg megjelenik – az egy kis magyar könyvkiadói. (Ha szerződés és az előleg is mihamar – végre! – megérkezne, az pedig a honorárium folyósítás gyorsasági rekordja.)

Azt hiszem, új versek is hamarosan lesznek számodra, illetve már vannak is, csak még kotlok rajtuk.

Barátsággal köszönt

Petri György

[A *Valami ismeretlen* c. kötetet októberben jelentettük meg. Új verseket legközelebb 1992 tavaszán kaptunk (1992. júniusi szám).]

1990. júl. 3.

Kedves Csordás Gábor!

Elnézést kérek nagyon – most, amikor lefordítottam a júl./aug.-szám, láttam, hogy elfelejtettem a júniusi szám. Ezzel a levéllel „utána” küldtem, remélem, nem túl késő.

A könyvismertetőket nemsokára küldem is.

A helyzet az, hogy ismét tudom dolgozni a szakmám – mint újságíró, egy közös német-német vállalkozásban (egy új, most március alapított „független” regionális lap, a neve: „Söndthüringer Zeitung”. Kaptunk új technika is (lehet látni mellékelt papirokon is), és ez jelent naponta legalábbis 10-12 óra munka. De tetszik, felelős vagyok járási szerkesztőségért. Csak szomorú, hogy nem mint régen tudok foglalkozni a magyar nyelvvel. Majd később ismét les több időm!

Még egyszer elnézést – ha kedve van, szívesen látunk önt itt, Thuringiában!

Barátsággal üdvözli

Rainer Koch

kriterion alapitvaanyi ueeles 11-een bukaresztben eerkezeeskor keerjuek jelentkezzeek a magar koevetseeg kuelkereskedelmi kirendeltseegeeneel konya laaszloonaal

daavid gyula

[Távirat, 1990.07.03.]

1990. július 5.

Kedves Gábor!

Küldök egy hosszú dolgozatot. Nehezen szántam rá magam, mert tudom, hogy az ilyen terjedelem milyen gondot okoz. Mostanság ugyanis nem látok esélyt az egész dolgozat megjelentetésére, az írás viszont erősen kötődik napjaink jelenségeihez – ezért végül is elküldöm. Rövidítettem, pár a korábbi részekre történő utalást kihúztam, így talán egységes. Arra kérlek, ha nem tudjátok használni, juttasd vissza. Ne tévesszen meg a dátum áthúzása a dolgozat végén: a gépelt az ösztöndíj idejére vonatkozik, ebben a részben kb. márciusig követhettem az eseményeket.

Más: a Kemenes Géfin-anyagot köszönettel vettem. Szóltam Neked arról, hogy novemberre közép-európai-kelet-közép-európai számot tervezünk, ehhez kérek Tőled Diniescu-műfordítást, és kérlek arra, hogy Gállos Orsolya címét juttasd el hozzám: tőle szlovéniai anyagot szeretnék kérni. Örülnék, ha a műfordításokat még júliusban el tudnád küldeni.

Jó nyarat kívánok.

Barátsággal:

Füzi László

[A *nyolcvanas évek irodalma* c. tanulmány két részletben jelent meg a novemberi és decemberi számban.]

Budapest, 1990. júl. 6-án.

Kedves Gábor,

megkaptam s egyidejűleg expressz visszaküldöm a korrekktúrát. Nagyon kevés hiba volt benne – néhány elválasztási is – és nagyon ritkán, de tettem szövegjavítást is. Nem jöltem pirossal, de kérek, kérve kérek, hajtsátok végre. Újraolvastam egyben az egészet, ezek fontos javítások.

Az alapvető nagy változtatás a címben van. Megváltoztattam a címet, remélem egyet-értesz vele? A Visszatérés kissé szürke cím, meg Lemnek van egy hasonló című nagyszerű könyve. De főként, túl személyes, nem elég figyelemfelkeltő. Az új cím:

ÉRTÉKEK, MÁNIÁK

Mit szólsz hozzá? Esetleg szólj ide hozzám. Vagy én hívlak fel, csak tudnám mikor vagy ott.

Mindent, mindent köszönve,
barátsággal üdvözl

[Lengyel] Balázs

[A könyv címe *Visszatérés* maradt. Októberben jelentettük meg.]

1990. július 7.

Kedves Gábor,

Hazatértem óta lélegezhez is alig jutottam, nemhogy fordításhoz. 180 óra a Nemzeti Könyvtárnak májusban, felmondás júniusban – miután a nyugdíjba vonuló kolléganőnek köszönték meg a munkámat –, felmondólevél-variációk; levél BHL-nek, hogy fizetné ki végre a két márciusi E.P-fordítást; ismerkedés a kötöttúszó fordítói élettel... Jó is volt azért: Nadas Péter jött Párizsba! Ne csodálkozz hát, ha a kis tanulmánynak a Termelési-regény fordításáról még nem tudtam nekilátni. De a kért fordításokat most befejeztem.

Mivel francia katalógusnak szánod a könyvismertetéseket, kiegészíteni és húzni mérszeltem őket – a francia olvasó észjárásához igazítva. Arra kérnélek, hogy a fordítói honoráriumot édesanyám címére küldd: [...], és tájékoztass az összegről, hogy tudjam, ki kell-e egészítenem a havonta neki szánt segítséget.

Már most mondom, hogy kérek egy-egy példányt Lengyel Balázs és Petri György könyvéből. (Úgy számolom, hogy futja még a „tőkém”-ből.)

Az utóbbi két szám rendben megérkezett. Remélem, ez azt jelenti, hogy megoldódtak a dolgok a terjesztőkkel.

Tettem lépéseket informatikai felszerelések ügyében is. Most egy lyoni továbbképző központtól várok választ. A vakációs idővel persze minden lelassul.

Gondolj te is egy kis pihenésre!
szeretettel üdvözöllek:

[Járfás] Ágnes

[„informatikai felszerelések ügyében”: megpróbáltam nyugat-európai cégektől – adományként – leselejtezett számítógépeket kapni.]

Szentendre 1990 jul 8

Kedves Gábor,

köszönöm szépen. Szeretném, ha helyeselné a címet. Végül is nem írhatom azt, hogy Butaságom Története, mert ez védett cím s tulajdonképpen nem is igaz. Fenntartom, hogy nem főmű, s most sem sértődök meg, ha nem hozza. Borzasztóan meghat, hogy ma-

guk, írók, milyen kedvesek hozzám. A saját kollégáim nem bizony. Az ember nem élhet büntetlenül ilyen soká, s ha bukfenc nélkül megússza, szörnyű dühösek rá – főleg a buk-fencvetők.

Közben itt didergünk, vagy fölünk Szentendrén. Nem jár néha erre? Vasárnap délután öttől nyitva van a Hold utca 8 kapuja. Mégcsak telefonálni sem kell előbb, de azért ideírom: 06-2610047

Nagy szeretettel üdvözlöm

(Szántó) Piroska

[A *Töredék* c. elbeszélés a szemptemberi számban jelent meg.]

1990. VII. 10. Újvidék

Kedves Gábor!

Olvasom a Magyar Naplóban a Dinescu-verseket és arra gondoltam, hogy ha volna egy 10 perces rádióműsorra való belőlük, akkor szívesen látnám őket, egy rövid kis bevezetővel, jegyzettel.

Különben a múltkori lengyel versfordításaid – a bevezetőddel még a télen, vagy a tavasszal – lementek a rádióban. Ha erre járnál Újvidéken, akkor arra kérlek, 4-5 nappal előbb értesíts az időpontról, hogy kiírom Neked a honoráriumot. Azon a meghatározott napon felveheted itt a Rádió pénztárán. Belgrádba a Szerzői Jogvédőbe is elküldhetném, de azzal csak Te rövidülnél meg. Így előnyösebb.

Különben az *Ex 90* című évkönyv, amit Losoncz Alpárral együtt állítottunk össze, hamarosan (tán) megjelenik. Alpár és a Forum Könyvkiadó illetékesei végül is kiiktatták a „világirodalmi részt, fejezetet”, amiben a Te lengyel versfordításaid is helyet kaptak volna. Egyrészt anyagi problémák miatt történt a dolog, másrészt meg egyéb előítéleteik, fenntartásaik voltak a „világirodalom” jelenlétével az évkönyvben.

Én csak az anyagi gondokat tudom méltányolni, a többi hülyeségüket nem. Tekintettel, hogy Szerbia anektálta a tartományokat és a kisebbségi intézmények leépítését szorgalmazza, nagyon bizonytalan lett a Forum Kiadó pénzellátása, úgyhogy örülhetünk, ha egyáltalán nyomdafestéket lát az évkönyv.

„Ólmos évek” várhatók.

Várom a Dinescu-anyagot, ha van, vagy mást.

Üdvözöl

Fenyvesi Ottó

U.i. Hogyan és hol lehet előfizetni külföldieknek a Jelenkorra?

szombaton kolozsvaarra utazom kocsival peenteken hivjatok fel a 1812689 szaamon pesten viszontlaatasra vasaarnap naalunk

zsofi

[Balla Zsófi távirata, 1990.07.12.]

Kedves Gábor!

Örömmel olvastam a májusi számban Vasadi Péter kritikáját a kötetemről. Kérem, hogy küldje el a címét, hogy írhaszak neki.

Az összevont nyári számot még nem tudtam elolvasni, de köszönetem jeléül, ha szívesen veszik, küldök két, e sorozatból való verset.

Kellemes nyarat kívánva üdvözli:

Takács Zsuzsa

júli. 15-én

[A kötet a *Sötét és fény kora*. A két vers novemberben jelent meg.]

1990 aug. 3.

Kedves Gábor!

Kerestelek telefonon, de a nyárban persze nem találtalak. Nem tudom, esett-e már köztünk szó arról, hogy amerikai és kanadai magyar egyesületek meghívtak egy előadó-körútra; augusztus 15-én indulok, szeptember 25-én érkezem. Ez azt jelenti, hogy a még hátralévő korrektúrákat nem (fogom) tudom olvasni; (aug. 4-től, 14-ig ráadásul elbújok Nemesgulácson fölkészülni az előadásokra).

Kérlek olvastasd legjobb belátásod szerint helyettem is a levonatokat.

Tegnap tárgyaltam Hegedős Máriával. Már megszerkesztette a kéziratot, a 91-es könyvhétre hozzák. Az volt a kérése, hogy kiadói-kereskedelmi érdekből ne áruljuk el a Jelenkorban a „történet végét”; bár ennek a kérésnek nem örültem, de honorálnom kellett, s kérek, Gábor, légy megértő Te is. Azt találtam ki, hogy mivel a „story” a vége felé többször megcsavarodik, hagyjuk el a legutolsó Jelenkor-közlésnél (mindössze!) az utolsó 4 flecket. Ez nem sok, s remélem kielégíti a Kiadót is.

Az én gépeltetésemben (az eredeti 319. oldalon) a „Később, mikor...” bekezdés végével zárj, vagyis így: „A felidézés közben jöttem rá, hogy az a mozdulat azért nem fejeződött be, mert nem voltam képes rá, hogy mindent, ami hozzám tartozott, újra, újra, újra, újra, újra és újra meg nem történtként cipeliem tovább.” Ez így szép megszakítás lehet;

s akkor az utolsó részlet végére (kérek) kerüljön valami ilyesmi: Sándor Iván regényének közlését ezzel a fejezettel befejezzük. Az Arabeszket a jövő esztendei könyvhétre a Magvető Kiadó jelenteti meg.

Kedves Gábor! Erre kértelek volna telefonon is, ha elérlek. Némi szorongással indulok útnak, mert személyes és objektív kívánok maradi ebben a világvargásban is odakint, s nem tudom ki hogyan fogadja majd az én szólamomat; amihez azonban tartani kívánom magam.

Jó volna hosszabban beszélgetni közös és tágabb dolgainkról, – erre most majd ősszel kerül már csak sor. Ha megérkezem, jelentkezem. Addig is Neked, Gabinak a legjobbakat – remek az utóbbi Jelenkor-számok – és szeretettel gondolok a szerkesztőségben minden kedves barátomra.

Szervusz, jó szívvel, barátsággal:

Sándor Iván

[Hegedős Mária a Magvető irodalmi vezetője, majd igazgatója volt.]

Gáborom!

Mircea Dinescu dolgában írok. Barátunk lemondta a szigligeti nyaralást, pedig ez alkalommal szerettem volna megbeszélni vele a fordítás-kötetet, annál inkább, mert itt-létekor húsz vadonatúj verset ígért. Azóta nem tudom telefonvégre kapni.

Te azonban küldj egy listát az általad kiválasztott versekről, hogy tudjam, minek álljak neki. Nem mintha olyan nagy (fordítói) kedvemben volnék, de hát a vállalás kötelez, a határidő pedig szorít.

Össze is ülhetnék mi ketten, nemcsak tartalomjegyzék, hanem fordítási elvek meg-tárgyalása miatt is. Én, szabadságomat (betegséggel s családi bonyodalmakkal) kimerítvén, nehezen mozdulhatok itthonról, te könnyebben talán. De egy pécsi hétvégét még megengedhetnék magamnak...

Válaszodat várva ölel agg barátod:

Csiki László

1990. aug. 3.

U.i. Mikor küldesz verseket a M. Naplónak? De tényleg!

[Még a román forradalom előtt csempésztük ki Gabival a házi őrizetben lévő Dinescu *Moartea citește ziarul* c. kiadatlan – és akkor Romániában kiadhatatlan – verseskötetének kéziratát, hogy majd itt megjelentetjük. A magyar kötet – új versekkel kiegészítve – végül 1991 áprilisában jelent meg.]

90. VIII. 9-én

Kedves Gábor,

azt szeretném Tőled kérdezni, van-e lehetőség arra, h. a válogatott verseim, a „Hamu-márvány” című kötet itt Nálatok megjelenjen, amennyiben – természetesen – megfelelőnek ítéltetik a színvonal. Ugyanis se Lengyeltől, se a Magvetőtől (ő odavitte tavaly nyáron) nem kaptam semmiféle értesítést, tájékoztatást. Félek, h. a nagy zűrzavarban – ami állítólag ott van – újra elveszik a kézirat. A közgyűlésen Balázs ígérte, h. ír majd, ez mindmáig nem történt meg. Szerinted mit lehet tenni? Üdv, [Makay] Ida

P.S. Köszönöm az értelmezésed a versekről

[A *Hamu-márvány* c. kötetet 1991 áprilisában jelentettük meg.]

Kedves Gábor!

Most csináltuk a szeptemberi szám korrektúráját (sajnos nem fér bele az időbe, hogy elküldjük postán a levonatot, de nagyon alapos korrektorunk van) – ebben a számban jön a Te két versed és a Lazić-fordítások is. Azért írok, mert a tördelés során kiderült, hogy muszáj két oldallal rövidíteni a terjedelmet, és ennek az egyik Lazić-vers is áldozatul esett, nevezetesen az Éjszakai párok című. Ez tehát fölszabadult. A többi négy jön a szeptemberi számban (A nyelv; Próbaanyag; Idők; Téli üzenet).

Szeretettel üdvözöl

Várady Szabolcs

[A *Holmi* fejléces levélpapírján.]

Kedves Csordás Gábor,

köszönettel megkaptam júniusi levelét. Sajnos csak most jutottam hozzá, hogy az óbudai „Kassák és Párizs” című kiállítással kapcsolatos írásomat legépeljem. Nemrég nyílt, soká lesz látható és maga a Kassák Lajos Emlékmúzeum egyébként is mindig nyitva van. Ami pedig az elmúlt hatvan évet illeti, Kassák éppen abban a fél évszázadban, de ugyanúgy ma és alighanem a jövőben is aktuális. Így hát ezt a beszámolót épp a Jelenkor képzőművészeti szemléjének keretében most nagyon is időszerűnek érzem. – Közben megkaptam az ott tartott versem korrektúráját is, amit posta fordultával visszaküldtem.

Szívélyes üdvözlettel

Mándy Stefánia

Budapest, 1990. aug. 12-én

[A vers a decemberi számban, a Kassák-kiállításról szóló írás 1991 májusában jelent meg.]

Gombosszeg, 1990 aug. 21.

Kedves Gábor,

ugyanakkor tán én is gondoltam rád, mert azon morfondíroztam, amire felszólítottál. Persze, Mészölyről írni nagyon nehéz lesz, de megkísérlem. Gondolom, novemberre, decemberre kellene?

Lehetséges, hogy addig még valami mást is küldenék, hogy mennyire komolyat, az más kérdés. Ezt megbeszélendő előbb majd biztosan felhívlak, ha telefonközelben leszek. Köszönöm a tudósítást.

Szeretettel üdvözöl

N[ádas] Péter

[A *mester árnyéka* a hetvenéves Mészöly Miklóst köszöntő összeállításban jelent meg, 1991 januárjában. „valami mást is küldenék”: *Jegyzetek az égi és a földi szerelemről*, 1991 március és április.]

Kecskemét, 1990. augusztus 21.

Kedves Gábor!

Nem tudtam gyorsan válaszolni küldeményedre: az elmúlt hetet Tőserdőn töltöttük. A fordításokat nagy érdeklődéssel olvastam: számomra idegen világokba kellett belehelyezkedni. Talán érthető, ha olyan verseket választottam, amelyek hozzám – s talán az olvasóhoz is – közel állnak.

A következő verseket fogtam itt:

Dinescu: Száműzetés, Légy óvatos, Fellebbezés a Teremtéshez, A képmutató halott

Puslojić: Véradó, Ballada, Ikária, Csillagokat vettem

Slavicek: A nemzedékem meg a többi, Verstulajdonosok

Slamnig: Zágrábban lakott egy néger, Dundurilo álma

Úgy gondolom, ezeket a verseket közölni is tudjuk, azaz lesz rá helyünk.

Segítségedet köszönve barátsággal üdvözöl

Füzi László

Ui.: Most kaptam meg a fénymásolatot, köszönöm, segít az érvek felsorakoztatásában, ha szükség lesz rá. Szeptember 1. után itt leszek, ha az írással kapcsolatban kell beszélünk, akkor tudunk.

Füzi Laci

[A *Forrás* fejléces levélpapírján. Adam Puslojić (1943) szerb költő; Milivoj Slavicek (1929) és Ivan Slamnig (1930) horvát költők; „most kaptam meg a fénymásolatot”: időközben megalakult a Pécs-Baranyai Kulturális Kamara, azzal a szándékkal, hogy a kultúra helyzetének javítása érdekében jeleket állítson a helyhatósági választásokon. Az erkölcsi és szakmai tekintetben meglehetősen vegyes összetételű helyi némenklátúra hatalomátmentési kísérletét láttam benne, ezért nem vettem részt a munkájában. *Kultúra és közműveltség Pécs* című dokumentumuk másolatát küldtem el Füzinék.]

Budapest, 1990. augusztus 23.

Kedves Barátunk!

Abban a reményben kérjük segítségedet, hogy Neked sem közömbös a még csak tíz hónapos Magyar Napló léte. Úgy gondoljuk, hogy a magyar szellemi életnek szüksége van erre az új ösztönzést adó országos irodalmi hetilapra. Tudjuk, hogy minden kulturális orgánom, a Magyar Napló is egyelőre dotációra szorul, és tudjuk, hogy jelentősége kibontakoztatásához, szélesebb körű megismertetéséhez még idő kell.

A lap alapításának előzményeire hivatkozva a Magyar Írószövetség felkérte a miniszterelnököt vállalkozásunk további támogatására – eredménytelenül.

Mellékelt petícionkat, amennyiben egyetértesz vele, kérjük, támogasd aláírásoddal, lehetőleg postafordultával visszaküldve címünkre (1426 Budapest Pf. 108.).

Tisztelettel

Kis Pintér Imre
főszerkesztő-helyettes
Reményi József Tamás
főszerkesztő

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján.]

Kedves Gábor!

Leveledet megkaptam, köszönöm. Csakúgy, mint kérésedet. Nem tudok eleget tenni neki. Regényem befejezésén dolgozom. Ha készen leszek vele, gondolok a Jelenkorra.

Szíves üdvözlettel

[Kolozsvári] Grandpierre Emil

Legbarátom, Gábor!

A versekből teljes oldalt szeretnék közreadni (ez nálunk kb. 130 sor + a szerző fényképe, melyet még el kell küldened). Ez az anyag több a szükségesnél, de türelmedet kérem – mondjuk szeptember végéig –, s akkor a tördeléstől (is) függően válogatjuk ki a megfelelő terjedelmet. Egyébként a versek jók.

Dinescu-ügyben... Megkaptam az általad kiválasztott versek listáját, most már csak illusztris barátunk újabb verseit várom. Meghívtak ugyan Bukarestbe, szeptember elejére, de feleségem betetgsége és egyebek miatt nem tudok elmenni. Üzeni viszont üzenek Mirceának, hogy sürgős a dolog. Ami a Bodor Pál-előszót illeti, Pali személye ellen semmi kifogásom (sőt!), meggondolkoztat viszont, hogy így nem lesz-e túlságosan „belterjes” a kiadvány; s nem volna jobb a román kiadás igen kiváló előszavát közölni? De erről még lesz időnk beszélni.

A kontrollszerkesztést vállalom.

Mára ennyit. Ölel agg barátod:

Csiki László

Bp., 1990. augusztus 26.

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján.]

Kolozsvár, 1990. VIII. 27-én

Kedves Barátaink,

szeretettel emlegetjük a bálványosi szép napokat, és ismét mennénk már. Ezzel szemben felzajlott az „élet”, és újabb megbeszélendőkkel kereslek meg:

ad. 1. szept. 14-16. között Gyergyószárhegyen rendezik meg a román-magyar–magyar-román fordítások napjait. Az első és eleddig utolsó ezelőtt tíz évvel volt, melynek következtében majdnem letartóztattak volt. Olyan alkalom, amikor sok mindent meg lehet beszélni... Jönnél-e, Gábor? Ha igen, jelezd, hogy vezessünk fel a hivatalos meghívottak listájára.

ad. 2. Elfogadtam egy meghívást Debrecenbe, nov. 15-17. között, a romániai magyar irodalom a tárgy. Hozzá is fogok szólani. A rákövetkező héten pedig Kőrössi Papp Jóska szervezésében szeretnénk összehozni egy-egy szerzői estet, Budapesten, illetve Pécsen. Kérésem Gabikához szól: vajon lennél-e olyan kedves és segítőkész, hogy néhány szövegem elmondására vállalkozz (persze, ha időd engedi és tetszéseddel találkozik). Kérlek, fontold meg és válaszolj – én mindenesetre szeretném, sőt.

ad usum. Az élet zajlik, a könyvkiadás nem. Ráckevén voltunk egy szociológiai patkoláson (nagyyszerű előadások), nehezen tudok visszazökkenni. El kellene már menni nyaralni.

Sok szeretettel ölellek

[Egyed] Péter

[A Kriterion Könyvkiadó fejléces levélpapírján. Júliusban Egyed Péterrel és Balla Zsófiával együtt nyaraltunk Bálványosváron egy bérelt faházban.]

Kedves Gábor,

nem volna kedved azt a kritikával kapcsolatos kritikai véleményedet, amelyről szó esett Tokajban, megírni a HOLMI számára? Én nagyon fontosnak és hasznosnak tartanám.

Ha elfogadod a javaslatomat, akkor szívesen elküldeném Neked az évben még megjelenendő kritikákat, vagy kefelenyomatban, vagy gépiratban, s szívesen biztosítanánk helyet írásodnak teszem a januári számban. Én nyilván válaszolnék rá – persze csak a következő számban megjelentetve –, s ha mondjuk ezt a két írást novemberben el tudnánk kezdeni egy kicsit köröztetni, akkor el tudnám képzelni, hogy kialakulhatna a kritikáról egy érdekes polémia, amely nem fulladna sem az „A” kritikáról szóló eszmecserek nemes unalmába, sem a személyeskedő személyeskedések posványába. Hiszen személyes példák, személyek megjelenítése nélkül az ilyen vita mit sem érne, de azt gondolom, hogy a mi kezdeményezésünknek személyes hitele lehetne. S ha az elragadó szél képzeletem százzrétű vitorlájába belékap, akkor azt sem tartanám lehetetlennek, hogy közös erővel kijelölnénk egy kört – nem népfrontosan, hanem azon az alapon, hogy kitől várható értelmes kontribúció –, amelyet felkérnénk a hozzászólásra, természetesen a kéréstlen hozzájárulás publikálásától sem elzárkózva.

Mit szólsz hozzá?

Barátsággal üdvözöl

[Radnóti] Sándor

Budapest, '90/8/27

[A Holmi fejléces levélpapírján. Sajnos ezt sem írtam meg.]

1990. VIII. 27-e

Kedves Gábor,

ma jártam itt. Behoztam ezt a „Válogatott versek” címűt két példányban. – Illetve a másodpéldány kicsit hiányos, mert az „Új versek” ciklusból itt 15 drb. hiányzik, nem volt másolatom róluk. (Ha kell, majd pótolom.) Öt ciklusra terveztem: 1.) Lengő fényhidak 2.) Mindörökké 3.) A hetedik szoba 4.) Utolsó tárlat 5.) Új versek (Egy lepke száll címen)

Levelednek nagyon örültem, köszönöm. Ez számomra jelentős dolog. Szívesen várok (van tréningem), csak tudjam. van mire. Barátsággal, köszönettel: [Makay] Ida

Budapest, 1990. augusztus 28.

Kedves Gábor!

Mellékelt cikksorozatában Kurucz Gyula igyekezett sorra venni mindazon tüneteket, amelyek ma a könyvszakma állapotát jellemzik. E sorokat vitaindítónak szánjuk, s arra kérünk, hogy ha átfogóan vagy akár csak egyetlen részlet kapcsán is hozzáfűznivalód lenne Kurucz vázlatához, úgy írd meg lapunknak!

E levelet rajtad kívül elküldtük néhány szakembernek – érintetteknek: véleményetekre kíváncsiak vagyunk.

Üdvözlettel:

Reményi József Tamás

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján.]

1990. VIII. 28.

Kedves Gábor!

Azért írok, mert hallottam, milyen jó és gyors a 'Jelenkor' Kiadó. Nekem összegyűlt egy kötetnyi versem; lehetséges volna-e azt Nátatok kiadni?

Természetesen nem akarok zsákbamacskát vetetni Veled; ha elvben nincs akadálya a dolognak, elküldöm az anyagot 'elbírálásra'. Illetve: ha nektek úgy megfelelne, decemberben adnám le a kéziratot, mert rövidesen elutazom három hónapra (Iowába), és azt remélem, ott még meg tudok írni egy-két verset, amelyik ehhez a kötethez tartozik.

Őszintén remélem, már csak önös érdekből is, persze, hogy se a lapot, se a kiadót nem sodorja el időközben az a fránya piacgazdaság, és egyáltalán, úgy nagyjából rendben vannak a dolgok.

Szeretettel üdvözöl

Rakovszky Zsuzsa

[A *Fehér-fekete* c. verseskötetet 1991 áprilisában adtuk ki.]

kedves gábor,

a jelenkor az utcán, kolozsvárt, a talpasház közelében. nagy, testes asszony árulja – megfigyelésem pontatlan, meglehet: ülő és kötögető női alak bizony nehezen fejthető meg (tudni véljük a szakirodalomból) –, ül és köt, portékáira híván ekképp a figyelmet fel. mely: jelenkor (irodalmi és művészeti folyóirat, 7-8. szám), korunk (5. és 6. szám) stb. (különböző számok).

valami történt mégis. ha nem is az, ami.

első levél c. szövegem tipográfiai testetöltése – incarnatus est – igen nagy gyönyörűséggel lelkemnek. melyhez hasonló jókat, beleértve mindeneket.

*

mindazonáltal adósságaimról meg nem feledkezem. hajlék utáni keserű futkosással tölt el pihenőszabadságom. nem perelek: amit nekem kellene kipihenni, ahhoz négy (úgy mint 4) évszak hidege-heve nem elegendő. nem perelek, ennyi. esterházy ügyben, szem előtt tartva a jelenkor megtisztelő felkérését, tanulmányi utat tettem a mesterrel e kies hazában. mely vala lelkünk szenvedésekben való megújódása. láttuk, itt-ott közelről a szegény dunát. a kántor-könyvet is megírván megírom. meg azt. erről jut eszembe.

*

napokon belül itt a családom. két szoba, udvar, kert, különálló, jó karban, korát nem mutatva, meghatározatlan időre, akár házasság céljából is. egy-két gyermek nem akadály, vendégek meleg szívvel (padlás, pince), kalandorok kíméljenek.

*

gabriella asszonynak: a fuharosok színészileg preparált példánya valamelyik színházi sufniból előkerült. kabala, tudom. álmatlan éjszakáival hagyjon fel. alkalomadtán küldöm. hagyjon fel.

*

felkiáltó jelek alkalmasint elkelték volna. nincs, nincs felkiáltó jelem. két vessző is van – igazi vesszőfutása ujjaimnak. arra gyanakszom, különbség van a két vessző között.

szakértők bevonásával állapítsák meg önök. íme: „” (alsó billentyűsor); „” (felső billentyűsor). ilyenek vannak még: + * ç % & ^ – de felkiáltó jel egy sem. hát ilyet.

p. dictus magister* aztán, per se, haza ért övéihez, remélem. haza ért a szóból. (megj.: a „remélem” ékezetait nagy figyelemmel, a világ sorsát hosszan, felelősen latolgatván pótoljuk.)

nagy szeretettel ölel, beleértve az egész jelenkort:

visky andrás

o.s.p.p.e.

90.09.01.

* scholarum piarum

[Ékezetek nélküli írógépen. Az „első levél” a július-augusztusi számban jelent meg. „A fuharosok színészileg preparált példánya”: Gabi előadta a Fuharosokat májusban a kolozsvári és júliusban a sepsiszentgyörgyi magyar színházban.]

Kedves Gábor,

augusztusi pécsi utunk elmaradt. Túlhajtottuk magunkat – a feladatok elviselhetőnek ítélt görgetege helyett lavina szakadt ránk. Majdnem maga alá is temetett minket.

30-án indultunk el Varsóba, másnap estére szerencsésen megérkeztünk. Az éppen akkor felemelt benzinárak nyomán támadt benzinhiány, no meg Wacús kedvessége Krakóban marasztalt bennünket. Ő jobban van, mint reméltem. Visszaköltözik Krakóba.

Egy-két héten belül mi is végleges lakásba költözünk. A gyerekek már abban a körzetben járnak iskolába. Orsika negyedikbe, Misi nulladikba. Pár nehéz hónapnak nézünk elébe. Főleg Orsival kell foglalkozni. Mindent lengyelül tanulnak.

Én magam csinálom magamnak annyi munkát, hogy lassan már ki sem látszom belőle. Jurekkel egy 26 éves Bibó-válogatást készítettünk elő. Pontosabban: ő a válogató, előszóíró, jegyzetkészítő, fordító. A nyomdai munkálatok beindításáig a vállalkozást a Soros fedezi.

Figyelmedbe ajánlom Benedykt Zentara kitűnő esszéjét, amelynek előszavát mellékelem. Olvasd el figyelmesen. Az alapszöveg mintegy 45-50 gépelt oldal. Szamizdatban jelent meg 1983 táján. Mivel a szerző az egyik legjobb lengyel történész, nem sokkal az esszéje megjelentetése után meghalt, nincs aki idehaza felhasználja ezt a rendkívül okos, demokratikus gondolkodásra serkentő, végtére oroszbarát szöveget.

Ha közölhetőnek véled – (2 részben elbírná a Jelenkor) – Körmendy Adrienne, aki utánam egy évvel végzett történelem-levéltár szakon – lefordítaná. Ő másfél évtizede kétlaki életet folytat Magyarország és Lengyelország között. Egy lengyel történész a férje. Felkészült, okos, rendes ember. Velem együtt került a követségre. Zentara szövegét külön füzetben is meg lehetne jelentetni. Támogatás is akadna talán rá.

[Kovács] István

Gábor,

remélem a szerencsétlen júniusi találkozót feledtető napokat tudunk együtt tölteni még Varsóban. „Házunk” nyitva áll előttetek. Bizonyára alkalom is kínálkozik rá, hogy gyere, gyertek.

Mindnyájatokat szeretettel üdvözöl

[Kovács] István

[varsói cím és telefonszám]

[Mellékletben a „Despotyzm i tradycje demokratyczne w dawnej historii Rosji” (Despotizmus és demokratikus hagyományok Oroszország régebbi történelmében) c. tanulmány előszava. Kovács Ist-

vánt kulturális tanácsosnak nevezték ki a varsói magyar nagykövetségre. „Jurek”: Jerzy Snopek lengyel hungarológus és fordító, a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa, majd később igazgatója. Körmendy Adrienne történész 1990 szeptemberétől a varsói Magyar Nagykövetség titkára. „szerencsétlen júniusi találkozó”: júniusban a varsói egyetemen konferenciát rendeztek az európai csatlakozásról, ahol „Europa zradzona” („Az elárult Európa”) címmel tartottam előadást. A böröndöm, benne az öltönyömmel és az előadás lengyel szövegével sohasem érkezett meg Varsóba. A lengyel közvélemény akkor már nem Közép-Európában, hanem Európa nagy nemzetei között kereste Lengyelország helyét; a konferencia közönybe fulladt; az előadást rövidnadrágban, trikóban, emlékezetből tartottam meg.]

1990. szept. 4.

Kedves Gábor Csordás!

Mivel betegállományban itthon vagyok, ezúttal küldöm a fordítást a „régimódon”, az írógéppemmel írva, a jó, régi darab. Bocsánatot kérek a sok „Tippfehler”-ért, de már szokatlan írni a géppel. Számítótechnikával sokkal könnyebb!

Köszönöm nagyon a kedves levelet is, amit írt nekem.

Sajnos az idén nem tudunk jönni se Pécsre, se Mo-ra általában. Az oka a munkahelyem – ott kell az „egész ember”, mert nagy a konkurencia és talpon maradnunk kell, főleg, mert még „fölepítünk” a lapot (most már jelenik meg több mint 20 000 példányszámban).

A másik oka: Valószínűleg meg egy régi álmunkat: Isztambul. Oda járunk szept. végén pár napra. Ez az idén a szabadságunkat. Akinek eddig csak igen kevés lehetőségeket akadt, az Európát megnézni...

De már szomorú vagyunk, mert 1974 óta minden évben, néha többször is, voltunk Mo-n. És talán jövőnk Szilveszterre, vagy télen. Mindenesetre jövőre, mert Mo marad a mi második honunk. Ezért is szívből kívánunk, hogy kijöhet nemsokára ez a meggyalázott ország a kátyúból!

Nálunk pedig nem minden úgy fest világos fényben, mint talán kívülről látszik. A legszomorúbb: Mint a második világháború után, amikor megmaradtak sok „kis Nazik”, itt most is a régi pártemberek, sőt Stasi-emberek újra talpon vannak. Fordítottak a köpenyeiket és lesz „újra itt van...”.

A másik, ami zavar bennünket: korábban mi is, mint a másik „keleti országok”, együtt szenvedtünk. Most pedig már elfelejtettek a legtöbbször ezt – élnek a kemény „Deutsche Markkal” és még elégedetlenek vannak, miközben Nátalok... Azt pedig Ti tudtok még jobban. Szóval: öröm is, szomorúság is bennünk van.

Örülünk a viszontlátásra és búcsúzóim sok baráti üdvözléssel

Rainer Koch

90. szept. 5-én

Kedves Gábor, leveled igazi öröm. Egyetérték a javaslat minden pontjával. (Mint a nyílt szavazáskor). De igazán: kitűnő, mit mondjak: MACSKÁSI!

Ez a vers meg legyen a Tiéd:

[itt a *Gőgös halott* c. vers következik]

Baráti szeretettel

[Makay] Ida

PS. Valószínű 13-án be tudok menni.

Kedves Csordás Gábor,

örülök, hogy jön a Kassák-írás. Hogy máris jelentkezem az itt küldött Kállai Ernőről szóló emlékezéssel, annak az a döntő motívuma, hogy – amint ez a szövegből nyomban

kiderül – 1990. november 9-én van Kállai Ernő születésének 100. évfordulója. Sokaknak – véleményem szerint az egész hazai szellemi életnek jelentene valamelyes kis elégtételt, hogy eljött az idő, amikor egy ilyen jublieumról már nemcsak a zuglói kultúrházban lehet hangsúllyal megemlékezni. Bárcsak beleférne még a novemberi Jelenkorba. Így igazán aktuális lehetne!

Üdvözlettel

Budapest, 1990. szeptember 5-én

Mándy Stefánia

[„A természet rejtett arca”, megjelent a novemberi számban.]

Párizs, 1990. szept. 5.

Kedves Gábor!

Utánam küldték szerencsére az egyetemre irányított „parafrázis” számot, köszönöm szépen.

Jolánka szövege mulatságos, különösen mivel a szerző önnön harlequinruhás játékoságát koromfeketén rosszálló tekintettel méregeti.

Mellékelten küldök egy új novellát, c. Munkakörülmények avagy amit a kedves megközelítéséről el lehet mondani. Amit nem lehet elmondani, a 21-22. oldal közti fehér rész üresen marad, esetleg zárt ajtót lehet odarajzolni.

Arra kérek, mihelyt tudod, üzend meg döntésedet. Egyúttal megüzennéd-e a Forrás címét – semmi hírem tőlük.

Thinsz Géza versét csak haláláról értesülve értettem meg igazán. Nem tudtam semmit betegségéről, pedig gyakran írt, minden kéziratát elküldte. Ő volt az emigráció szeretetreméltó puttó-költője s az emigráció végét nem élte túl.

Barátsággal köszönt

Karátson Endre

[A novella az 1991 februári számban jelent meg. Thinsz Géza „Nyenyere” c. versét a júniusi számban közöltük.]

Kedves Gábor,

szívből köszönöm leveledet és készségedet, hogy – mint írod – nyitva állnak előttem a Jelenkor lapjai, elnézésedet kérem, hogy leveledre és kérésedre nem emlékszem, de feledékeny lettem, erre a leveledre is azért válaszolok késve, mert irataim között most találtam rá. Kéziratot pedig azért nem küldök, mert nincs, minden időmet elfoglalja a regény, amin most dolgozom. Ha a sajtót figyelemmel kísérted, tapasztalhattad, hogy sokkal kevesebbet szereplek, mint régebben. Félreértés tehát nincs köztünk. Ha lesz, akkor is valami könnyed írással próbálkozom majd, bár az ilyesmi mintha kiveszett volna a mai irodalomból.

Barátsággal üdvözöl

1990 szeptember 5-én

[Kolozsvári] Grandpierre Emil

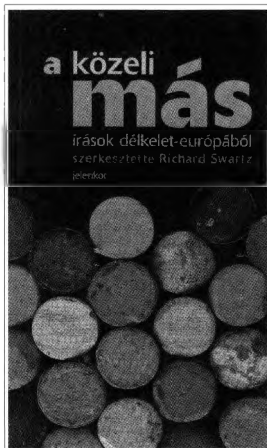
FANTASZTIKUS UTAZÁSON

Richard Swartz tíznyelvű délkelet-európai antológiája

Érdekes, hogy Richard Swartz a könyvhöz írott és töltött káposztában igazán teljességre törekvő utószavában sem a híres erdélyi töltött káposztákat, sem a kolozsvári rakott káposztát vagy a székelykáposztát nem említi. Holott jól tudom, hogy ezek közül nem egyet ismer. Nálunk többször bevacsorált belőlük. Vacsora után elnyúlt a konyhai dikón, olykor el is szundított. Az sem kerülhette el a figyelmét, hogy a Magyarországon ehető töltött káposzták (ha a német nyelvű településeken készített Krautknädlit vagy a szlovák nyelvű településeken készített édes káposztába göngyölt, savanyú káposztában főtt, majorannás hússal töltött káposztát nem számítom) erdélyi receptek alapján készülnek. Hol több, hol kevesebb sikerrel. Krautknädliből kislábasban hoztunk neki Rákoskeresztúrról, ne múljék már el az élete a Krautknädlit élvezete nélkül. Kolozsvárt sem felejthette el. A hetvenes évek közepén ott is jártunk együtt. Igaz, kolozsvári rakott káposztát ott bizony nem evett. Azokban az években Romániában még a külföldi vendégeknek rezervált szállodákban is alig volt mit enni. Brassóban az öreg pincér a világ legtermészetesebb hangján kérdezte, hogy az uraságok parancsolnak-e még valamit a reggelijükhöz. Ezzel a szóval, hogy az uraságok. Ob die Herrschaften noch etwas zum Frühstück wünschten. Előzőleg jobb napokat látott porcelánon hozott négy bánatos szeletke ömlesztett sajtot, négy szeletke sült szalonnárt a fagyott zsírjában, négy tálka alján valamennyi homályos mézet és öt szeletke hajszálvékonyra szelt tegnapi kenyérből. A kávéban bizonyára mindenféle volt, kávé nem. Valamilyen sárgászöld levet eresztő növényt forráztak teának. Flegmatikus svéd barátom, aki élete majd minden pillanatában újságíró, de nem kérdez, beszélget, szavaival inkább helyzetbe hoz, indukál, próbára tesz, akárha protestáns kultúrájának kényszerét követve minduntalan ki akarná ugrasztani a nyulat a bokorból, lássuk a realitást minden pillanatban, ne a látszatot, lássuk a különbséget látszat és valóság között. Most egyetlen szempillantás alatt fölmérte az öreg pincér szakmai és nyelvi pozícióját és a világ legtermészetesebb hangján azt válaszolta, hogy

igen, hogyne, szívesen enne újhagymát, friss havasi vaját, ha lehet, akkor hónapos retket, ezen kívül két lágy tojást, feltétlenül. Az öreg pincér a legteljesebb mértékben megőrizte nyugalmát. Ahogy illik, meghajlással nyugtázta a rendelést, és egy hosszan ismételtetett „sehr wohl, sehr wohl” kíséretében távozott a régmódi németjével.

Az előző nap délutánján a Securitate emberei, akik egymást váltva, immár több napja kísérték bennünket a magyar határról, úgy kutatták át a szobáinkat, hogy jól lássuk, most az-

Fordította: Csordás Gábor, Gállos Orsolya, Szondi György

Szerkesztette: Richard Swartz

Jelenkor Kiadó

Pécs, 2008

325 oldal, 2900 Ft

tán minden holminkat átkutatták. Figyelmeztetésnek szánták. Rá is szolgáltunk. Kolozvárótt sikerült őket csaknem egy egész napra leráznunk. Kallós Zoltán megígérte, hogy estére összetrombitálja nekünk a tanítványait, ők majd szépen mindent elmondanak. Menjünk hozzá vacsorára. Nézzük meg a gyűjteményét. Másnap este meg kivisz bennünket az utolsónak megmaradt táncházba, Kidébe. Nem lehettünk kíméletesek, le kellett ráznunk a fenyegető díszkíséretet. Az első ember volt ezen a fantasztikus utazáson, aki sem a félelem, sem a tartózkodás semmiféle jelét nem mutatta. Négyen voltunk. Két nagy tudású, tapasztalt, annak rendje és módja szerint akkreditált újságíró, Richard Swartz, aki hosszú évek óta a *Svenska Dagbladet* című svéd napilapot, Manuel Lucbert, aki hosszú évek óta a *Le Monde* című francia napilapot tudósította Bécsből, harmadiknak Susanne Widén, aki akkoriban Richard felesége volt, éppen Thomas Bernhard prózai műveit fordította svédre, és Volvo márkájú terjedelmes gépkocsijukon sofírozott minket (aminek később életbevágó szerepe lett fantasztikus utazásunk történetében), végül pedig jómagam, idegenvezetői és szinkrontolmácsi minőségemben. Az utazást Budapesten alaposan előkészítettük. A két újságíró olyan emberekkel találkozott, tudósokkal, irodalmárokkal, szakértőkkel, akik nálam alaposabban tájékoztatni tudták őket a radikális román hiteltörlesztési politikáról, az erdélyi magyarság speciális helyzetéről és a régió nemzetiségi viszonyainak történeti alakulásáról. Ha még lenne valami, amit ne tudnának. Nálunk feltűnőbb igazán nem lehetett határátlépő társaság.

A két nagy doboz gondosan összeválogatott magyar könyvet, a két magyar klaviatúrás írógépet és a Bécsből magukkal hozott válogatott élelmiszereket, mindazt, amit ajándékba vittünk ismerősöknek és ismeretleneknek, a határon azon nyomban elkobozták. Kocsinkat félreállították. Elvitték az útleveleinket. Testi vizitáción kívül mindenünket átkutatták. Aztán hirtelen csend lett. Mintegy másfél óra múltán elkülönítve vittek el négyünket kihallgatásra. A hivatali szobában, ahol a kikérdezésem folyt, egy másik íróasztalnál egy román állampolgárságú fiatal magyar nőt gyötörtek könnyekig. Mindig újra, mindig ugyanazokkal a szavakkal, hogy a keresztnévét, amelynek nem volt román megfelelője, románul adja meg. Ő pedig mindig újra, ugyanazokkal a román szavakkal válaszolta, hogy nem tudja megadni, mert nevének nincs román megfelelője. Ragaszkodtam hozzá, hogy a barátaimat kísérem, és ezt nem újságíróként, hanem közönséges turista-ként teszem. Ragaszkodtam hozzá, hogy Erdély városait akarjuk megnézni. Volt egy pillanat, amikor a fiatal magyar nő kétségbeesetten hozzám fordult, hiszen látom, mit tesznek vele, segítsék. Megérezte, hogy már én is torkig vagyok. Mindössze annyit volt időm kimondani, hogy módszereik nem tesznek jót Románia tekintélyének. Be sem fejeztem, a tisztnek, aki egy tökéletesen kihunyt lelkű, kopott, idős tolmács segítségével kihallgatott, most egyáltalán nem volt szüksége tolmácsra. Úgy csapott az asztalra, és úgy ripakodott rám, hogy az egész betonozlopos terem visszhangozott tőle. Románia nem kíváncsi a te véleményedre. Ha te sokáig okoskodsz, akkor azonnal megtagadom tőled a beutazásodat. Alig volt akcentusa. Mint később kiderült, a párhuzamosan zajló kihallgatásokon hármukat megpróbálták leválasztani. Őket nagy örömmel látják Romániában, mondták, semmi okuk, hogy megtagadják a beutazásukat, engem azonban kénytelenek visszafordítani. Nem indokolták. Mindhármukat ezzel bocsátották el a hivatali szobákból. Úgymond időt adtak rá, hogy egymás között tanácskozzák meg a kialakult helyzetet, és lehetőleg opportunistá válassz adjanak. Egyöntetűen ragaszkodtak a társaságomhoz. Azzal érveltek, hogy nélkülem azért sem tudnák folytatni útjukat, mert engem merő udvariaságból vissza kéne vinniük Budapestre. Vagy mind a négyen, mondták, vagy ők sem. Kénytelenek lesznek úgy értékelni a helyzetet, hogy a román hatóságok indoklás nélkül megakadályozták a beutazásukat. Többórás várakozás következett. Susanne és Richard feszült, komoly és elhatározott maradt. Kissé sápadtak voltak a haragtól. Romániának elvileg nem állt érdekében, hogy ilyen tekintélyes újságírókkal konfliktusba keveredjen.

Manuel hanyagul zsebre vágott kézzel sétálgatott és füttyürészett a félreállított kocsi körül. Ingének gallérja alatt a puhán megkötött selyemsáljával, a halszállkás tweedzakójával, a csontkeretes szemüvegével igazán feltűnő jelenség volt ebben az államilag lepusztított környezetben. Amikor végül engem is elbocsátottak a hivatali szobából, a másik íróasztalnál még mindig folyt a pszichikai természetű emberkísérelt. Mondja a keresztnevet románul. A keresztnevet sajnos nem tudja románul mondani, ez egy magyar keresztnevet. Akkor mondja a román megfelelőjét. Nem tudja a román megfelelőjét mondani, mert nincs román megfelelője.

A brassói szálloda szándékosan feldúlt szobájában aztán dicsérhettem az előrelátáso-
mat, hogy a további utazáshoz szükséges nevek, címek és telefonszámok listáját az előző nap hajnalán kivettem a könyvtáblából. Egész reggel memorizáltam, majd apró darabokra szaggatva lehúztam a vécén. Nem volt rövid lista. A csésze elé térdepelve figyeltem, hogy a fecnik valóban lemennek-e. De így sem tudtam szabadulni a téveszmétől, hogy ezek ezt is ellenőrzik. Mert attól még jobban gyötrődött a gyomrom, hogy elfelejthetem a címeket, vagy ami ennél még rosszabb, eltévesztem a házzszámokat. Kolozsvártott ez történt, igaz, nem az én hibámból. Kallóst az elhagyott, aszfaltozatlan utca szemközti oldalán kerestük. Budapesten hibás házzszámot adtak meg a barátai. Ezek meg ülnek most a pincében, kihalásszák a csatornából a fecniket, hogy a neveket és a címeket gondosan összerakják. A hetvenes évek közepére a rendszer paranoiája és a paranoid ideológiát szolgáló intézmények akkorára nőttek, hogy kis személyes paranoid hajlamokkal a nagy paranoid szisztéma nem volt felérhető, nem volt átlátható, nem volt követhető, munkájának kárai nem voltak emberi erővel elháríthatók. De azt sem mondhatta az ember, hogy mindez fantazmagória, ne érzékelné az apparátus titkos működését, ne nyögné a működés következményeit. A másokat érintő személyes felelősség ettől persze nem kisebb lett, hanem nagyobb, terhe nyomasztóbb.

Életfontosságú volt, hogy informáljuk egymást és informáljuk a külvilágot. A titkos információnak speciális volt a hangszíne. Nem suttogás, hanem tompa hang. Mintegy figyelmeztetni a másikat a forrás bizalmas jellegére. Különben nem tudhattuk volna, hol milyen veszély leselkedik vagy hol a csapda, amibe bárki óvatlanul belesétál. Állandósult a bizalmas információk cseréje, kialakult a biztos forrásokból merített értesülések közvetítő hálózata. A második nyilvánosság volt az egyetlen védelem. A külvilág pedig, legalábbis rövid távon, vakon ment a saját érdekei után, s ezért a megvalósult szocializmus látszatát és valóságát illetően könnyen, olykor egyenesen kedvtelve lépre ment. A régi európai demokráciák a harmadik világháború elkerülése, a nagy világrendszerek békés koegzisztenciája és a szabad kereskedés sikere érdekében időről időre szívesen elveszítették a realitásérzéküket. Vagy éppen a fejüket. A jobboldal a fejét, a baloldal a realitásérzékét. De akár jobb, akár bal, kormányaik szívesen tárgyaltak a demokratikus ellenzék feje felett Moszkvával. Budapestnek ezt a szerepet szánták, ami másfél évtizedre privilégiumainak forrása lett. S ezzel legalábbis Magyarországon közösen diszkreditáltak mindenféle szervezett ellenállást vagy ellenkezést. Ha Willy Brandt és Kádár János olyan jól megértik egymást, hogy örömben táncra perdülnek, akkor Kis János és Kenedi János tényleg futóbolond. Akkor a reformistáknak van igazuk, mert nincs más út, mint az előzékeny és megadó együttműködés. Szavahihető világlapok hangosan ünnepelték Nicolae Ceaușescu újdonságnak számító, a szocialista táboron belül eladdig ismeretlen nacionalista kurzusát. Ceaușescu a kurzusával Moszkva ellen dolgozott. Tettelegesen kétségbe vonta Brezsnyev elnök korlátozott függetlenségről szóló, és Johnson elnök által titkos táviratban jóváhagyott doktrínáját. Johnson elnök a békés egymás mellett élés érdekében nem tehetett többet, a kis kelet-európai népek tudta nélkül vette le függetlenségük ügyét a napirendről. Rábólintott, amikor a Varsói Szerződés egyesített hadereje lerohanta Csehszlovákiát, csak menjetek, édeseim, a jaltai egyezménybe ez is belefér. A román had-

sereg nem vonult be a többivel. A román diktátor megtagadta. Nem azért, mintha „az emberarcú szocializmus” oly vonzó lett volna a szemében. Nem Dubček elkeseredett kísérletét akarta támogatni, messze nem. Nem az utolsó és a legszelídebb kísérletet a szocializmus megmentésére. Ceaușescut a szocializmus experimentuma a legkevésbé sem érdekelte. Titó példája lebeghetett a szeme előtt, a fehér zubbonyban feszítő, szalagokkal és kitüntetésekkkel teliaggatott marsall, aki néhány évig szerencsés kézzel kormányozta hajóját a hidegháborús vizeken.

Nem beszélve Ceaușescu azon nemes és eszeveszett ötletéről, hogy Románia néhány év alatt vissza fogja fizetni minden adósságát. A régi nagy demokráciák politikai és diplomáciai kedélyét ez a lépés szintén erősen a román diktátor felé hajlította. Ki ne venné szívesen, hogy a csillagászati nagyságrendű államadósságot kamatostul megfizetik, és nem kell veszteségként leírnia. Ha a békés koegzisztencia érdekében nem kell a saját zsebéből egy olyan ésszerűtlen és etikátlan rendszert finanszírozni, amely ellenségesen viselkedik vele szemben, a pénzeket korrupciós csatornákon folytatja el vagy fegyverkezésre költi, ráadásul milliókban és milliókban táplálja a hiú reményt, hogy a kapitalizmusnak van alternatívája. A szabadságra, a függetlenségre és a testvériségre oly kényes Quai d'Orsay egyenesen megittasult a román diktátor vadonatúj függetlenségi kurzusától. Inkább nem kérdezték, hogy Ceaușescu politikai újdonságaiból vajon mi következik. Megtorlás, éhínség, kirekesztés, fagyhalál, fajgyűlölet. Mulattak a nacionalista parasztoperetten.

Aminek következménye volt a személyes érintkezésben, itthon is. Nemes Nagy Ágnes dörgött, mint az ég, hogy Mészöly Miklóssal együtt igenis mi vagyunk azok, akik a csökönységünkkel gátoljuk az enyhülést. Őrült volt a szemrehányás, s éppen a logikája volt tébolyult, de némi realizmus volt a tébolyában. A békés egymás mellett élés nagypolitikai díszlete előtt a legkisebb ellenállás vagy a pusztá ellenszegülés azokat erősítette, azokat bujtogatta, akik a felpuhult diktatúrát ismét meg akarták szilárdítani. Ceaușescu a saját országában meg is tette. Ami figyelmeztető jel volt másoknak is. Hiába érveltem a személyes ellenállás vagy legalábbis az ellenszegülés, azaz a belső emigráció szükségessége mellett, hiába mondtam, hogy ez a minimalista szerep nem feladható, mert a jövőről van szó, a perspektívák érzékelése szakmai kötelesség. Nemes Nagy azzal érvelt, hogy halvány gőzöm sincs a diktatúra természetéről, ezért kockáztatok, nem tudom, milyen egy igazi, kemény diktatúra, s mit jelent, ha visszafordulunk, Miklós ellenben tudhatná. Vettem a bátorságot és visszaordítottam. Jól tudom. Nem tudom nála kevésbé. Annyi azonban bizonyos, hogy a világ tisztánlátása, realitásérzékeinek helyrebillentése, józanságának megőrzése érdekében nem vesztélyeztettem másokat. Nem véhettem el házszámot, telefonszámot sem felejtettem el. De nem állt szándékomban, hogy a demokratikus világot, vagy akár azokat, akik nagyra értékelték a szocialista diktatúra konszolidációjára tett magyar kísérletet, az információimmal megzavarjam. Minden társadalomnak kedvesek a Soros hiedelmei. Nem engedi, hogy elvegyék tőle. Ha nincs más, akkor paranoid hiedelmekkel kényezteti önmagát. Legfeljebb annyit szerettem volna elérni, hogy a barátaim lassanak tisztábban. Ne kelljen olyan kérdéseken vitáznom, amelyek nem vitaképesek. Sokáig, évekig szerettem volna elérni, hogy a jobboldali beállítottságú külföldi tudósítók ne a hagyományos antikommunizmus érvkészletét erősítsék azokkal az információkkal, amelyeket tőlem szereznek be. Nem csak logikus nem volt, hanem a saját realitásérzékük rovására ment, hiszen széles e határon, az egész hatalmas régióban nem volt többé egyetlen kommunista sem. Saját kliséikkal akadályozták a realista helyzetértékelést. A baloldaliak pedig ne a szocializmushoz fűzött reményeiket vagy az aktuális antikapitalista indultait támogassák meg a tőlem nyert adatokkal, hiszen a megvalósult szocializmuson kívül nincs más szocializmus. Hibái nem személyfüggők, hanem funkcionálisak, bünei szimptomatikusak. Birodalmi diktatúra van, szovjet imperializmus van. Pontosan így néz ki az elméleti szocializmus megvalósulása, nem másként. A két nagy világhatalom

szembenállása és fegyverkezési versenye a soros hiedelmekből és a soros hazugságokból, az aktuális reményekből és az aktuális téveszmékből örületet teremtett, káoszt támasztott a fejekben és a lelkekben, s ezért egy ilyen igen primitív kis realista szándéknak sem volt olyan egyszerű a végére járni. Aki a sztálinizmusba visszahátráló, a szocialista diktatúrák változataival viaskodó régióban cselekedni akart, annak a benuhátrálásig óvatosságnak kellett maradnia. A köznapi körültekintés nem volt elegendő. Alig lehetett mozdulat, amelyet a titkosszolgálatok ne regisztráltak volna. A regisztrációt a nyílt és a rejtett megtorlások és keresztlépések sorozata követte.

A titkosrendőrök állandó jelenlététől, az értelmetlen rendeletek tömegétől ezekben az években mocsanatlanságba dermedt a hatalmas régió. Brezsnyev betegeskedett, minden biztonnyal az agya lágyult meg. Amikor olykor röviden meg akarták mutatni, hogy még mindig él, a birodalom a valóságos hatalmával együtt mindig újra köznevetség tárgya lett. Ha megindult a vörös futószőnyegen, az első lépésétől úgy megbillent, hogy gyógyszerekkel ormótlanná növesztett testét két embernek kellett hátulról felfognia. Bárgyú vigyorával indult vendége felé a csillároktól ragyogó márványteremben, és nekiment a falnak. Nem az ő teste volt, hanem az erőszakoskodó szovjet orvostudományé. Beszédeit nem lehetett többé egyenes adásban közvetíteni, azokat a szavakat sem tudta megformázni, amelyek véletlenül az eszébe jutottak. Szklerózis lett úrrá atomfegyverekkel őrzött birodalmán. Nem néhány hétről volt szó, hanem két évtizedről. A leépülés egy vágányon félretolt szalonkocsiban, a Dubčekkel folytatott tárgyaláson, Ágcsernyőn kezdődhetett. Birodalmi dührohamában agyvérzést kaphatott. Másfél évtizedig haldoklott a bomló agyával. A hosszú haldoklás következményei a mai napig nyomon követhetők a széthullott birodalom népességének mentalitásában és nyelvhasználatában. Az egyéni cselekvésnek nem maradt terepe, a szellemi tartalékok kimerültek, a szakmai képzés kereteit kontraszelekció szabta át, a nyilvános eszmecserének nem volt helye, dialógus nem volt kívánatos senkivel. Mindenki a pusztaság túlélésre, átvészelésre, időhúzásra játszott. Haladékat akart, meg akarta úszni. Tíz év után azonban senki nem tudta volna megmondani, hogy mire kér haladékat, kitől kérte, mit, mivégre úszna meg, és felnövekvő gyerekeivel mennyi időt kell még átvészelnie. Ma sincs miért emlékeznie. A személytelenségnek, helyesebben a személyiségtől való megfosztottságnak ezen a magas grádicsán szükségszerűvé válik az önmegvetés és az embermegvetés. Önmegvetés és embermegvetés lett a szakmák és az oktatás alaptónusa. A súlyosan sérült öntudat a közös panaszban lelte meg egyetlen örömét. Az ember nincs magára hagyva a szenvedésben, hiszen mindenki szenved, nincs kivétel, az élet tényleg nyomorúság és köpedelem, a rituális panaszkodásban erről kell megbizonyosodnia. Reflexió híján a panasz a cselekvést és a szolidaritást váltja ki. Az önmegvetés és az embermegvetés rendszerét a rituális panasz így vezette be az orvostudományba, az irodalmi kritikába, az építészetbe és csőszerezésbe. Olyan mindegy. Mint a sav, feloldotta a felelősség fogalmát. A túlélési kényszer a jövőtudatot zabálta fel, és a pillanat örökkévalóságának nyomasztó terhét adta cserébe. A diktatórikus módszerek brutalitásában, a túlélésre, az átvészelésre, a meghúzóadásra, a pofabefogásra, a megúszásra vonatkozó szolgálai mentalitásban Románia és Magyarország között fokozati volt a különbség. A fokozatok sokat jelentettek, de mégis csak fokozatok voltak.

Élni tanítani a felnövekvő generációt vagy túlélésre nevelni, ez két teljesen különböző felfogás. Akit túlélésre szocializálnak, később is csak nagy megpróbáltatások árán tud kibújni szolgálisa bábójából.

Nem a fokozati különbségek, a közös vonások tették láthatóvá, hogy az etikai kérdés és a létkérdés milyen élesen találkozik. S aki e furfangos elvet fölismerte, annak legalább e felismerés erejéig majd minden szenvedése értelmet kapott. Nem mehetett fejje a falnak. Nem lett volna értelmes. Ha viszont ténylegesen nem mozdult, ha félelmében vagy puszt-

ta óvatosságból mocsanatlanságra ítélte önmagát, ha valóban bogárrá változott, akkor pontosan azt tette, amit az elnyomó apparátus megkívánt. De nem lehet nem cselekedni. A szolgálai közreműködés útja mindenki előtt nyitva állt. Sem a saját értelmének, sem a saját etikai igényességének nem felelhetett meg. Hogy megfeleljen, lépésről lépésre haladva át kellett alakítani a kultúrát. Ez meg is történt. A cselekvési kényszer rettenetes televényén, az értelem és az etikai igényesség ellenében nőtt fel a szolgálai közreműködés milliókat és milliókat érintő szisztémája és önálló birodalmi kultúrája. Hangsúlyozom, önálló birodalmi kultúra. Ami kőnél keményebb ignoranciára van alapozva, arra a jövőre is mélyen kiható tapasztalatra, hogy elvileg a kultúra teljes ikonográfiáját érintetlenül lehet hagyni, praktikusán azonban minden olyan tárgyat és fogalmat ki kell a hajóból hajítani, ami a túlélési ösztön szempontjából feleslegesnek mutatkozik.

Igen hiteles és megkapó leírásokkal rendelkezünk a náci diktatúra belső életéről. Hans Erich Nossack naplói, túlélési jelentései, a nacionálkonzervatív Friedrich Percyval Reck-Malleczewen véletlenül fennmaradt kortársi tanúvallomása, Victor Klemperer feljegyzései és rigorózus nyelvi elemzései, s így tovább. Ezek a leírások lényegesen más szerkezeti képet mutatnak, mint ahogyan a kommunista, illetve a szocialista eszmék jegyében fogant birodalmi diktatúra belső élete kinézett. A szocialista szolgáltság a tartós szabotázs, a tartós bojkott, a stabil árnyékgazdaság, a titokban és csoportosan elkövetett rablás, a kölcsönös szemhunyás, a defenzív reflexként működő spontán hazudozás, a védelmi rendszerként működtetett panaszkodás és sápióztatás, a tényekkel és az adatokkal való folyamatos visszaélés, a nem igazolható és minden kis részletre kiterjedő negatív és pozitív túlzás, a megtévesztés, a meghamisítás, a megvesztegetés, a korrupciós csatornákon táplált földalatti és alvilági kapcsolatrendszer álcájaként, családi és törzsi kötelékben működött. A nemzeti szocialista diktatúra belső élete szintén szelektív jellegű, de a legális és az illegális illetően fennállásának csaknem utolsó pillanatáig szigorú és szisztematikusan határt szab, rigorózan körülírja a kompetenciákat. Szigorúan ragaszkodik a felelősségi elvhez. Nem ad lehetőséget az ignoranciára, amely bárkinek a kibúvás vagy adott esetben a túlélés lehetőségét biztosítaná. Nincs második gazdasága, amivel az elsőt korrigálná. Nincs második nyilvánossága, amely törölné vagy megvilágítaná az első híreit. A moszkovita birodalmi kultúrában egyszerre két realitás működött, a szolgáltság és a szimuláció. Egymásban működtek. Igaz, hosszú távon a szimuláció erősebbnek bizonyult, mint a szolgáltsággal fenntartott szocialista diktatúra egész apparátusa és eszközrendszere, amit a szimuláció kultúrája a szorgos földalatti tevékenységével aláásott, megkerült, kiüresített és elemésztett, de ennek ma sincs miért örülnünk. Egyrészt azért nincs öröme ok, mert a legalitást kerülő struktúrák csaknem érintetlenül fennmaradtak, másrészt azért, mert a szimuláció családi és törzsi kötelékben működő kultúrája nem a tárgyi vagy az anyagi világra korlátozta a működését, hanem a diktatúra hatalmával való ignoráns együttműködésben az anyanyelv minden egyes szavát az önmegvetés és az embermegvetés jegyében kezdte ki és írta át. Ezzel párhuzamosan változtatta meg a kötelező viselkedési szabályokat. A gondolkodásból törölt minden korábbi definíciót. Végül törölte magát a definíció kulturális kötelezettségét. Törölte azokat a szellemi illemszabályokat, amelyek rendszeres és szisztematikus dialógus híján feleslegessé is váltak. A nyilvánosan használt nyelv és a családi vagy törzsi eszmecegerére használt titkos nyelv néhány évtized alatt összeforrt. Amivel állandósult a térség izolációja. Szabad választások nem voltak, a szocialista rendszernek nem volt politikai legitimitációja, de a szocialista rendszer nyelvi legitimitációját a népesség maga hajtotta végre, s ezért a mai napig nem tudja, hogy a szabad választás milyen felelőségekkel vagy kötelezettségekkel jár együtt. Az önkényre kondicionált népesség minden pártállású kormánnyal szemben úgy viselkedik, mintha nem ő választotta volna meg. Emocionálisan és nyelvíleg azonosul az ignoráns szereppel, amit korábban kényszerűen elsajátított és nem kis élvezettel játszott. A mai napig nem

tud elszakadni tőle, reflexió híján bizonyára még több nemzedéken át őrizni fogja. A nyelvhasználatával és a megváltoztatott viselkedési normáival együtt őrizi a regionális izolációt és a regionális ignoranciát. Milliók és milliók a mai napig olyan tolvajnyelven értekeznek, amely semmiféle kapcsolatban nem áll azzal a realitással, amelyben élnek. Egy olyan nyelven beszélnek a beszéd tárgya mellé, amely a szimuláció helyi szabályai szerint torzított, de a beszélők nincsenek és soha nem is lesznek e torzítások és torzulások tudatában. Legfeljebb folytonosan irritáltak, ami teljesen jogos, hiszen nem tudják magukat értelmesen kifejezni, nem is értik egymást, nem tudnak egy tárgynál megmaradni, a világ pedig végképp nem értheti, hogy ezek itt miről beszélnek és egyáltalán mi történik itt.

A kínos nyelvi fordulat a szocializmus reformereit sem kímélte. A reform nyelve és fogalomkince a nagy szimulatív szisztéma része volt. A cselekvés ésszerűségének és a szocializmus elveinek összehangolására tett nagy reformista kísérlet egy olyan rendszert védelmezett, amely éppen az ésszerűség jegyében nem volt megreformálható. Sok kis egyénileg kifundált esély defenzív szándéka állt mögötte. Ez volt benne a valóságosan ésszerű. A sok kis értelmiségi karrierista immár nem a kommunizmusba vetett vallásos hitbe kapaszkodott, hanem hiszékenysége és jószándéka álcájába öltöztette az egyéni cselekvés kétségbeesett önérdékét. Mintha nem tudná, hogy a rendszer reformjának maga a rendszer az akadálya. A cinikus vagy önáltató emberfelfogás a sikeres karrier érdekében az önreflexió utolsó morzsáit is eltünteti a tudatból.

Ezekben az években történt, hogy Richard Swartz megkérdezte Csikós Nagy Bélát, aki a gazdasági reform egyik atyjának számított, hogy min dolgozik. A kör négyesződésén, válaszolta a neves közgazdász. A realitásnak megfelelő válasz volt, de Csikós Nagy minden bizonnyal nem volt a tudatában, hogy milyen etikátlan a válasza. A hiszékenynek mutatkozó vagy mélységesen szkeptikus reformerek sokáig bütyköltek azokon a reformterveken, amelyekkel elvileg legalizálhatták volna a spontánul működő és a közjó elvét ignoráló, a családi és törzsi együttműködés önvédelmi rendszerére beállított árnyékgazdaságot. Úgy kellett volna a családi és törzsi alapon összeszerveződött feketepiacot tisztára mosniuk, hogy ne legyen belőle tiszta piacgazdaság. Valójában több évtizeden át dolgoztak azon milliók és milliók ellenében, akik boldogulásukat addigra az alvilággal szövetségre lépett, mindenféle szolidaritási elvtől megfosztott, önbíráskodással operáló árnyékgazdaságban találták meg, s igen elégedettek voltak a korrupció és a bűnözés szükségszerűségének valamennyi etikai magyarázatával.

Az öreg pincér végül is hozott három karcsú szál hagymát egy szép régi tálon. Annyiban voltak újhagymák, hogy a csírázásnak indult öreg hagymáról azon frissiben hántották le a külső héjakat. Retek is volt. Nem piros retek volt, nem hónapos retek volt, hanem valamilyen korábban már lesózott, köményes fekete retek. Ezekben az években ezeknek a társadalmaknak önnön fenntartásukra ez volt a nagy ötlete, a találékonyság, a rögtönzés, a mimikri, a szimuláció. Mivel mit lehet helyettesíteni, mivel mit lehet kiváltani, mivel mit lehet elrejtteni, álcázni, hogyan lehet átnevezni, eltakarni, és főleg mit lehet titokban eltulajdonítani. S mivel a dolgokat az erre hivatottak sem nevezték meg, illetve folyamatosan és kiszámíthatatlanul más névvel illették, mint amilyen tárgyszerűen kijárt volna, a szavak a beszédben egy idő után csak óvatos utalásként funkcionáltak, nem megnevezésként. Odáig fajult, hogy lényegében eltűnt a különbség az igen és a nem között.

A találékonyság és a sikervágy napi szüksége nem csak nyelvi szinten változott csapdává, hanem magát a túlélést, az átvészélést tette nehezebbé. Emberi találékonyság és nyelvi szimuláció nélkül a hiánygazdálkodásba merült szocialista rendszerek két évig nem lettek volna életképesek. Találékonyságukkal és szimulációjukkal az egyes egyének mintegy saját maguk tartották fenn a számukra is lehetetlen helyzetet. Ezt a mai napig tudják és a mai napig nem veszik tudomásul. Több nemzedék tanult meg ignoránsként tenyészni a lehetetlenségben. Azt a tapasztalatot adták át több következő nemzedéknek,

hogy mai túlélésük érdekében akár a saját holnapjukat is ignorálniuk kell. S ha már így tettek, akkor azt kell mondaniuk, hogy bizony ilyen az ember, ilyen gonosz, ilyen alávaló. Ez a retek nagy bűzt terjeszt ebben az állapotában. Az öreg pincér mintegy húzta magával a fekete retek bűzét, amint jött vele a fehér damasztal terített asztalok és az üresen ásító, régi bársonypamlagok között az egykor bizonyára igen előkelő szállodában. Ha osztályozási rendszert keresünk az illatokhoz, akkor az állott csecsemőkaka és a friss katonai lábszag közé lehet besorolni. Viszont amint ráharapsz, a bűzzel együtt igen ízletes. Richard a maga kacskaringós udvariasságával köszönte meg. Majd igen nyersen megkérdezte, hogy a friss havasi vaj és a két lány tojást a Herr Ober vajon elfelejtette-e. Ó, hogyne, válaszolta rezzenéstelenül az öreg pincér, bocsássonak meg az uraságok. Majd fenségesen meghajolt, s egy kétszeres „szolgálatára, szolgálatára” kíséretében végleg távozott a körünkből. Szolgálatunkra lenne, ha lenne mivel szolgálatunkra lennie. Ahogy a hiánygazdaságról szóló vicc oly tömören kifejezte, ha van vödör, akkor nincs víz, ha van víz, akkor nincs kötél, ha van kötél, akkor nincs vödör. A pincéri szolgálat fogalmát függesztette fel arra az időre, amíg a vaj és a tojás valamilyen véletlen katasztrófa folytán vissza nem érkezik a régióba. De akár van vaj, akár nincs vaj, a fogalmak értelmének ilyen mérvű felfüggesztése a jövőre nézve volt kockázatos.

A kilencvenes évek elejére a magántulajdonnal, a piacgazdasággal, a többpárti korrupcióval, a kábítószerek csempészetével és a fegyverkereskedelemmel együtt nem csak a vaj és a tojás érkezett vissza a régióba, ezek végül is igen egyszerű dolgok, hanem a személyes szabadságjogokkal a tudatosan táplált, a forszírozott, az erőszak spiráljába emelt nemzeti és nemzetiségi gyűlölködés, az aktívan úzótt fajgyűlölet, a rasszista és a homofób tettelegesség, a kirekesztés, a szomszédgyilkosság és a népirtás szükségességének valamennyi ősrégi elmélete valamennyi indokával, mítoszával, kultuszával, a kereszténység nevében reájuk adott püspöki áldással és a különböző pártállású, szakmailag lecsúszott, félművelt, képzetlen, frusztrált, erotikus kényszerképzeteket politikai terepeken megvalósító íróasztaltettek sáskahadával. S ez még nem minden. Hiszen a csőcselék elszabadítása, a paramilitáris szervezetek és magánhadseregek felállítását, a tartós megfélemlítés, a szervezett pogrom, a fegyveres konfliktus, a különböző népcsoportok lakóhelyükről való elüldözése és a tömeggyilkosság is a programhoz tartozik. Ötven év után újabb kísérlet a genocídiumra. Több tízezer áldozattal. Akár háború. Több száz ezer áldozattal. Pusztulás, összeomlás, tetemes területi veszteség. Immár a pusztítás, a vereség, a veszteség nekrofil kultusza is szükségszerűen a programhoz tartozik. Tömegsírok. Exhumáció. Emlékművek minden utcaszegleten és hézagtalan történelmi amnézia.

Érdeemes megnézni, hogy mi az amnézia aktuális tárgya. Könnyelműség lenne azt gondolni, hogy a militáns nacionalizmus, a vallási fundamentalizmus, a fajgyűlölet, a homofóbia vagy az utcai kriminalitás ilyen méretű elszabadítása, a jogrend ilyen méretű megrendülése, a társadalom ilyen méretű destabilizációja (vagy akár a rokkant nyugdíjasok ilyen meglepően magas száma) ne a szimuláció élő kultúrájának műve lenne. Ne annak a szolgátság és szimuláció kettősségébe merevedett önszerveződésnek az utolsó nagy védekezési kísérlete, amely meg kívánja őrizni a maga minden ízében korrupst és alvilági kapcsolatrendszerét. Nem legalizálni akarja az árnyékgazdálkodást, ahogy egykor az önmagukat naivnak tettető reformerek kívánták. Ha az árnyékgazdaság a szabadság pillanatában nem adta föl a pozícióit vagy nem legalizálta szövevényes kapcsolatrendszerét, akkor húszéves sikeres működés után ugyan miért adná föl. Az árnyékgazdaságot a titkos szerkezetével, a logisztikájával, az immár köznyelvként használt brutális tolvajnyelvvel és a szalonképesnek igazán nem nevezhető viselkedési szabályaival együtt akarja áttemelni a rendezett kapitalizmusba. Mint ahogy hegemoniáját őrizve húsz éven át együtt is működött vele. Semmit nem akar elveszíteni vagy feláldozni. Miért akarná. A rendőrség, az ügyészség, a bíróság, az egészségbiztosítási és a társadalombiztosítási in-

tézményrendszer készségesen szolgál neki. Miért ne óhajtáná megőrizni, amit évtizedek munkájával, miként egy tornyos lovagvárat mindenki rovására és mindenek ellenére felépített és kiépített. Nem azért akarja átmenteni, mert gonosz és hülye, hanem azért, mert mást nem ismer, nem birtokol. A milliós rabszolgahad sem ismer más életet. A régió több évtizedes történetre visszatekintő valóságos társadalmi önszerveződése és túlélési kedélye defenzív jellegű volt. A szabadság körülményei között azonban nincsen akadály, hogy offenzíven nyilvánítsa meg erejét és karakterét. Nem céltalan és közel sem értelmetlen erőfitogtatásról van szó. Legfeljebb túlzásról, ami a szimuláció kultúrájának egyik legkimunkáltabb védekezési mechanizmusa. Még egyszer, utoljára, még mielőtt a szimuláció kultúrájának belső szerkezetét a rendezett kapitalizmus át nem építené és legalább viszonylagosan átláthatóvá nem tenné, immár nyilvánosan ki kell rabolnia a szomszédját és még egyszer ki kell rabolnia az immár koldusszegény, de a korrump kapcsolatrendszerek erejéből élő, basáskodó, fennhéjázó, jóval a lehetőségein felül költekező államot. Ezen múlik a szimulációs kultúra jövője. Ha a szimuláció kultúráját egyszerre támadják kívülről és belülről, legalitásba kényszerítik és emlékezetre szorítják, akkor azt kell mondania, hogy a nemzetet támadják. Ha a szervezett korrupció titkos csatornáin ma nem rabolhatja meg le a halálosan legyengült államot, ha a nemzet és főleg a keresztényi szeretet nevében meghirdetett igazi és végleges rendszerváltás nevében legalább a legszegényebbek pénzét nem folyathatja be elsősorban a saját zsebébe, s csak másodsorban az egyházak és a pártok kasszáiba, ha a rabszolgák nagy táborának nincs meg a napi reménye, hogy holnap kirabolhatja zsidó szomszédait, és legalább a cigányokat agyba-főbe verheti, akkor kétfrontos túlélési harcához nem talál se embert, se muníciót.

A rendezett kapitalizmus a maga hihetetlen tőkével, globális versenyképességével, globális kapcsolatrendszerével, több évszázados és folyamatosan ápolt üzleti tapasztalattal már a szocialista gazdaság összeomlásának első pillanatában az államot folyamatosan lefejtő árnyékgazdaság láthatatlan szerkezetére épült rá. Egoizmusuk volt kapcsolatuk biztos láncszeme. A kapitalizmus egoizmusának azonban történetileg moderált, törvényileg szabályozott a feltételrendszere. Még akkor is, ha időről időre nem tartja magát sem a törvényekhez, sem a történeti tapasztalatoktól vezetett moderációhoz, illemszabályokról most nem is beszélve. A szimuláció kultúrájával hosszú távon még akkor sem tud mit kezdeni, ha tudatlanságból vagy pragmatikus megfontolásból ennek a használatára rendezkedett be az új demokráciákban. Nyugtalanágának időről időre hangot ad, de nem érti, hogy miért nem értik, illetve miért éppen ebben a leglényegesebb kérdésben ignorálják. Aki nem ismer tegnapot és nem ismer holnapot, mert mindennap ugyanúgy túlélésre, átvészelésre és megúszásra dolgozik, aki nem tudja körülhatárolni a véleményét, nem tud igent vagy nem tud nemet mondani, nem tudja magát árnyalatosan kifejezni, mert hiányosak az ismeretei, akit nem hoz lázba a tárgyismeret, akinek nincsenek biztos lábakon álló fogalmai, azzal hosszú távon nem lehet szót érteni és nem lehet együttműködni. Kapitalizmus nincsen meg sem spontán, gyors, ötletszerű döntések, sem biztonságos, hosszú távra szóló tervezés nélkül, s éppen ezért van szüksége az egyéni és a közös érdek tartós, folyamatos és árnyalatokra figyelmes egyeztetésére. Nagy a stabilitás igénye, s nem tudja a terveibe venni az utcai zavargásokat.

Az átmenetnek és a türelmi időnek húsz év múltán szemmel láthatóan vége. Az árnyékgazdaság tulajdonosainak és főszereplőinek pártállásuktól függetlenül legalizálniuk kéne az árnyékgazdaságukat, investálniuk kéne, kockázatot kéne vállalniuk, de ők ezzel szemben pártállástól függetlenül kinyilvánítják, hogy ilyen feltételek mellett nem olyan gazdaságot akarnak, amely szabad versenyre épül. Az állam folyamatos és szisztematikus kirablásának privilégiumát nem adják. Ha adnák, akkor véget kéne vetniük az eredeti tőkefelhalmozás periódusának. Olyan illegális vállalkozói tudatuk van, amely a korrupciós hálózaton keresztül biztosított állami megrendelés formájában törli a kockázatot.

Miért vállalnának a közjó érdekében személyes felelősséget és vagyoni kockázatot. Akkor inkább utcai zavargásokat. Néma és tetteles érvelésük mindazonáltal jól érthető. A rendezett kapitalizmussal szemben még az állam és a szomszéd teljes lerablásával együtt sincs nagy esélyük. Üzleti tapasztalataikkal nincsen mit kezdeni. Tolvajnyelvüket idegen nyelvekre nem lehet lefordítani. Az állam és a legszegényebbek rovására illegálisan felhalmozott tőkéjük nem működő tőke. Nyilvánvaló, hogy nem olyan demokráciát akarnak, amely szabad egyének szabad társulása. Ha pedig csak ilyen demokrácia van, akkor nem akarnak demokráciát. Diktatúrát akarnak és a diktatúra árnyékgazdaságát akarják.

A jugoszláviai háború ennek a defenzívából offenzívára váltó, a kommunizmus ideológiáját nacionalizmusra cserélő, izolacionista mentalitásnak csupán az első és a legdurvább megjelenési formája. De valamennyi posztkommunista társadalom ugyanattól az elhallgatott, gyorsan feledésbe merült és erősen átrajzolt múlttól szenved. Ignoráns múltját ignorálja. Szimulálja az emlékezést. Nem a rigómezei csatától, nem a mohácsi vésztől, nem a nemzetet megcsonkító trianoni békeszerződéstől szenved, ezek ürügyek, fantomfájdalmak és fantazmagóriák. A posztkommunista társadalmak annak a kevésbé szalonképes realitásnak a veszendőségétől szenvednek, amelyet a túlélésért folytatott harcban igen ötletesen és találekonyan önmaguknak teremtettek meg. A közel évszázados ignoranciájuktól szenvednek. Két végtelen politikai kurzuson átnyúló etikai csődjüket kéne a jövőjük érdekében bevallaniuk. Nem akarnak emlékezni. Nem akarnak semmiféle számvetést. Nem is akarhatnak. Ilyesmit csak egyén csinálhat, kizárólag egyes szám első személyben. Mindenki a saját öntudatát és a saját önbecsülését veszítette el. Öntudat és önbecsülés, régies szóval élve, tartás híján a személy nem tud beszélni, nincsen nyelve hozzá. Zokon veszi, ha ilyesmire emlékeztetik. Magát a realitást tekinti sértőnek. Áldozati szerepbe menekül, bűnbakot keres, panaszosan forgatja a szemét, forgatja a régi lemezeket, megteremti a vesztesek és a veszteség valóban soha és sehol nem ismert kollektív kultuszát. Ezeknek a társadalmaknak, s ez kétségtelenül új és ismeretlen jelenség a történelemben, bármilyen legális társadalmi rend fájdalmat okozna. Illegális a lételemük, s ezen belül legfeljebb az egyéni anarchiára épített kollektivitásba mennek bele.

A monarchikus rend is ellenükre van. Valószínűleg mindenféle társadalmi rend ellenükre van. Szerbiában, Romániában, Magyarországon, a döntés pillanatában a trónörökösök készen álltak. Csupán egy maroknyi hisztérikus legitimista támogatta őket, a nagy többség közömbös maradt. Bulgária nagy politikai vákumában a monarcha megtalálta ugyan a maga szerény szerepét, de rövid úton megbuktatták. Rákapatták a korrupcióra, majd szélesebben leleplezték. A szimuláció regionális kultúrája helyett a népesség nagy többsége húsz év múltán sem akar sem demokráciát, sem monarchiát. Gyöngé államot kíván. Az egoizmusban gyakorlata van, a közjó fogalmát nem ismeri. A megegyezés fogalmát nem ismeri, a hozzávezető rögös utat nem vállalja. A felelősség fogalmát nem ismeri, ha nincs más választása, akkor színleg vállalja, ha szembesítik vele, akkor elhárítja. A meggyőződés és a felelősség etikáját nem tudja egymástól elválasztani, s ezért demokratikus kötelezettségeinek sem tud eleget tenni. Nem is akar. Követelően lép fel, eszébe sem jut, hogy kötelezettségeinek teljesítése után követelhet. Legfeljebb szimulálja a demokráciát, nem nagyobb meggyőződéssel, mint ahogy a kommunistát szimulálta. A demokrácia menet közben sem győzi meg, hiszen rövid úton átlátja, hogy a demokratikus rend véglegesen szétzilálná az önszerveződésen alapuló társadalom családi és törzsi kötelékeit. Amibe találekonyosságának köszönhetően a rendezett kapitalizmus már alaposan beleépült, s amit óvatlanságának és a régióra jellemző krónikus tőkehiánynak köszönhetően a rendezett kapitalizmus immár alaposan kikezdett.

Az utolsó utáni pillanatban, bármi áron meg akarja menteni a szimuláció családi és törzsi kötelékben megszervezett kollektívizmusát. Mindig is a sajátjával váltotta ki a közjó fogalmát, s így vált igazolhatóvá a folyamatosan, büntársi viszonyban elkövetett rablás.

Richard Swartz *A közeli más* című antológiája az udvariasan visszafogott kérdéseivel erre a legközelebbi korszakra néz vissza. A derült égből villámcsapásként érkező balkáni háborúra. Halottaira, élő szereplőire. S így aztán óhatatlanul mindarra, ami az erőszak, a pogrom, a gyilkosság vagy a genocídium műfajában a régió más államaiban még előkészületben áll. Könyvének utószavából sajnos nem tudjuk meg, hogy hány délkelet-európai szerzőt hívott meg az antológiába. Azt tudjuk meg, hogy huszonegyen fogadták el a meghívását. Jobbára ismert szerzők, nemzetiségük szempontjából azonban nem olyan egyértelmű, hogy kik lennének ők. De hiszen erről szól a könyv. Az identitások új válságáról és új lehetőségeiről. Annak a változásnak az egyik leglényegesebb aspektusáról, amely Európában a különböző irányú spontán, forszírozott és erőszaktól űzött népmozgások hatására létrejött és folyamatosan létrejön. Rövid életrajzi jegyzetek egészítik ki a kötetet. Ezek nem csupán szükségesek, hanem azt kell mondanom, hogy a realitás tudomásulvétele szempontjából legalább oly nélkülözhetetlenek, mint maguk a szerzői közlemények. De hiszen erről szól a könyv, a realitás tudomásulvételéről.

A jegyzetek szembeszökvé teszik, hogy a huszonegy szerző közül tizenöt él tartósan külföldön. Elüldözték őket szülőhelyükről. Hárman ingáznak a szülőföld és a választott lakhely között. Bizonyára nem merészelnek visszatelepedni, de visszajárnak. Milyen szép is a szülőföldtől, hogy a vérontást néha szünetelteti. Négyen immár nem az anyanyelvükön írnak, nyelvet váltottak. A jegyzet nem említi, de más forrásokból tudható, hogy még többen váltottak részlegesen nyelvet. Verset és elbeszélő művet anyanyelven, újságcikket a választott nyelven írnak. De hiszen erről szól a könyv, a kényszerű és nagy-szerű, a jövőben elkerülhetetlen soknyelvűségről. S nem csak arról, hogy a szereplők vagy a szerzők állampolgársága és nemzetisége nem fedi többé egymást, a realitás ennél jóval bonyolultabb. Egy boszniai horvátot, akit Zágrábban koszos idegenként kezelnek, vagy egy szerbet, aki Kanadában szerbül írja a műveit és akit Belgrádban zsidóként kezelnek koszos idegenként, a nemzeti hovatartozás szempontjából nehéz lenne önkény nélkül besorolni. Nem mintha ne lehetne. Egy jogképes személy nemzeti hovatartozását ő maga el tudja dönteni. Ha úri jókedvében aznap el akarja dönteni. A rasszizmus a személyes döntésbe akar beleszólni. Ne legyen kétségünk, bele is szól. Nem csak a döntésbe, hanem leginkább az egyéni döntések természetéről folytatott gondolkodásba. Amit kollektíven nem, csak egyénileg lehet helyreállítani. De hiszen erről szól a könyv. Miként lesz a rasszista gondolkodás a regresszió köznapi realitásának része, miként követi a regresszív hatalmi struktúrák reális belső érdekét, és milyen szimulációs taktikája van, miként szabja át vele előbb az egyéni életet, majd a határokat. Természetesen szól arról is, hogy miként lehet milliók és milliók otromba regressziójának ellenállni.

Vagy minek számíthat az a horvát származású, neves szerb szerző, aki tizenöt éves kora óta nemhogy külföldön él, hanem angolul ír. A nacionalisták szempontjából bizonyára fattyú, köcsög és hazaáruló. A józan ész szempontjából azonban tiszteletre méltó ellenálló. Két nyelv, két kultúra között közvetít. Nem hajlandó megragadni az izolációban. Reflektál a nyelvére, így aztán ismeri. Nem az illegalitást és nem a szimulációt tette szellemi otthonává. Mint ahogy az a szerző is ellenáll a hazafiaság téveszméinek, aki mindenféle nacionalista üldöztetés ellenére megmaradt az anyanyelvénél. A nyelvi ellenállásnak csupán ez a két, egymást kiegészítő formája létezik. Az antológia egyik kis történetének van egy olyan szereplője, aki el sem mozdul szülőhelyéről, de rövid életében állampolgársága háromszor megváltozik. Igazán nem ismeretlen vagy nem meglepő életsors a régióban. De hiszen éppen erről szól az antológia, a lehetetlenségek napi realitásáról, lenyűgöző hatalmáról, a fogalmi porózusság katasztrófális bővületéről.

Igaz, magából az antológiából nem tudjuk meg, hogy mit jelent ez a Dél-Európa itt. Vajon a könyv alcíméhez kölcsönzött fogalmat a politikai földrajz, az etnikai hovatartozás vagy a kulturális hovatartozás szempontjából kell-e megítélnünk vagy értenünk. Az

is igaz, hogy ennek a kérdésnek a mintegy negyven éve zajló tudományos feltáró munka sem tudott a végére érni. De azért vannak keretek, vannak irányok, tudományos iskolák, ajánlatok. Richard Swartz mintha egyiket sem venné figyelembe. Arra sem ad nekünk magyarázatot, hogy mit miért nem vesz figyelembe. Ha Albániát, Bulgáriát, Koszovót, Boszniát, Montenegrót, Szerbiát, Horvátországot, sőt Szlovéniát is belefogta ebbe az egzakt módon nem körülrajzolt értelemben, úgymond egy kalap alá vette őket, akkor Romániát, Macedóniát, sőt Görögországot miért hagyta ki. Vagy ha esetleg az összeomlott európai szocialista rendszerek rettenetes utófájdalmaira és utódlási harcaira volt kíváncsi, akkor a leglátványosabban viselkedő balkáni rendszerek mellé miért nem vette fel azokat, amelyek igen hasonló regressziót mutatnak, s csupán látszólag hajlékonyabbak, Magyarország, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Lettországot, Észtországot, Litvániát vagy a krónikus szimptomákat produkáló Ukrainát. Nem kevésről, Európa nagyobbik feléről lenne szó. A gyengébbik feléről. Az utószóban Richard Swartz megvonja a vállát.

Megengedheti magának, mert nem országokkal foglalkozik, még csak nem is nyelvekkel vagy régiókkal, hanem szerzőkkel. Ezek pedig bizony komplikált személyek. A gondolkodásban igen kényes határvonalon áll meg. Aki nem a szimuláció tolvajnyelvén beszél, érti, hogy a személy miért nem azonosíthatja önmagát az országával, a nemzetével, s miért válik veszélyessé hazájára nézve, amikor azonosítja vele önmagát, s országa nevében kezd írni vagy szónokolni. Individualizmus és egoizmus, patrióta öntudat és nacionalizmus között bizony van határ, mégpedig igen szigorúan őrzött. A kérdések, amelyekkel Richard Swartz a szerzőkhöz fordult, a térséget uraló szellemi, földrajzi, politikai bonyodalmakhoz és botrányokhoz képest viszonylag ártatlanok, ártalmatlanok és egyszerűek. Honnan a szomszédoddal szemben táplált bizalmatlanság? Honnan a hajlam, hogy inkább az ellenséget, mint a barátot lássad benne? Honnan az etnikai tisztogatás vágyalma és programja? Persze csak első pillantásra olyan ártatlanok és ártalmatlanok ezek a kérdések. Egy általánosan elfogadott (nem is teljesen alaptalan) előfeltevést tartalmaznak, miszerint a balkáni régió kontinensünk puszkaporos hordója lenne, aminél Bismarck szerint egyetlen pomerániai gránátos élete többet ér. Ahogy a hírhedt mondat az antológiához írott szerkesztői utószavában maga Richard Swartz idézi. Vagy ahogy a koszovói háború előestéjén Marion Gräfin Dönhoff a főrangúak nagyvonalúságával mintegy modernizálta a bismarcki felfogást, mondván, csak öljék egymást halomra, nekünk ebbe nem kell beleszólnunk. S ahogy Richard Swartz maga is csatlakozni látszik hozzájuk, mielőtt ártatlannak tűnő kérdéseit ennek az előfeltevésnek a jegyében feltenné: „Egy német vagy svéd szemében mindez idegen, egyenesen ijesztő lehet.” Ami nyersfordításban azt jelentené, hogy a szomszédoddal szembeni bizalmatlanságot, az ellenségesség emberi hajlamát, az etnikai tisztogatás vágyalmát és ideológiai programját regionális specialitásként kell felfognunk és így kell kezelnünk.

Feltéve, hogy rögvést megnevezzük, hol vannak e csudás térség határai és hol kezdődik a még csudásabb régió, e lehetséges világok legjobbika, ahol nincs gonosz emóció, nincs egoista szándék, ahol nincs alantas ideológia. Ha az antológia szerkesztője nem vonná meg a vállát, ha foglalkozna a fogalom definíciójával, ha lennének pro és kontra érvei, akkor a tények súlya alatt rogyadozva akár tudomásul is vehetnénk nagyúri döntését. El tudnánk fogadni a régiók specialitásának Bismarck és Dönhoff által bevezetésre felkínált elvét. Mert milyen szép is lenne, ha így lehetne. Akkor túl a mi rettenetes térségünk határain a radikális ír protestánsok édes kezesbárányok lennének, mint nem kevésbé radikális és nem kevésbé édes katolikus testvéreik. Akkor a baszkok nem robbantanának. Akkor a belga királynak nem kéne azon fáradoznia, hogy vallonok és flamandok ellenében őrizze a monarchiát. Akkor minden ember előre tudná, hol kell megszületnie. Akkor a svédek, szemben, mondjuk, a szlovákokkal és a magyarokkal, mindig is a legba-

rátöbb kapcsolatot ápolták volna a norvégokkal, a dánokkal és főleg a szívüknek oly kedves finnekkel, vagy az őket illető tegnapi konfliktusok és a mai kocsmái kiszólások a felvilágosodott testvériség és a keresztyéni szeretet számlájára lennének írhatók. Akkor XII. Károly svéd király soha nem kereste volna a török szövetségét az orosz ellenében, s akkor svédül a töltött káposztát sem hívnák török szóval káldomarnak. Nem beszélve arról, hogy svéd nagykereskedőknek eszük ágában nem lett volna acélt szállítani Hitlernek. Főleg nem olyan aranyért, amelynek származási helyét és transzferálási útját ismerték. Auschwitzban a kitört és kivert aranyfogakat a vértől és a foghústól helyben pucolták meg a kanadások, ebben az állapotukban azonban már Zürichbe sem érkezhettek volna meg, ahonnan a háborús muníció ellenértékeként, tisztítva és tömbökbe öntve nem vitték volna tovább Stockholmba a szállítmányokat. Nem eshetett volna meg. A náciaktól kölcsönzött eutanáziaprogramokkal a svéd egészségügyi hatóságok nem tizedelték volna meg a saját svéd elmebetegüket, mert egyáltalán nem ismerték volna a „lebensunwertes Leben” fogalmát, vagy ilyen barbár fogalmat a saját törvényeik keretében egy pillanatig sem tűrték volna el. Illetve a németek is bizonyosan nagy idegenkedéssel nézhetnék a balkáni népek örökletesen vérnősző hajlamát, ha más népek rovására és számlájára nem alapították volna meg ezeréves birodalmukat. Ha Einsatzkommandóik nem pusztá kezeléssel mészárolták volna le az ukrán és az orosz zsidóságot mindössze másfél év alatt. Ha ezeknek a keserű tapasztalatoknak az alapján nem kellett volna más tömegpusztító eszközök után nézniük. Ha koncentrációs táboraikat nem szerelték volna fel, és nem funkcionálták volna át ipari eszközökkel dolgozó megsemmisítő táborokká. Ha nem rabolták volna ki, nem rombolták volna földig Európa nagyvárosait és országait.

Svédeknek és németeknek persze szintén lenne alapos okuk az önmaguktól való idegenkedésre. Ha nem lennének ennyire feledékenyek. S ki állítaná, hogy nincs ilyen feledékenység. A túlélés vagy az erkölcsi tisztaság látszatának megőrzése érdekében mozgósított emberi feledékenységnél alig van rémesebb és alávalóbb. Az egyenes adásban közvetített balkáni háborúban először láttuk szabad szemmel, hogy e feledékenység miként működik. Saját kölykeik teteme felett óbégató emberi nőstényeket láttunk, akik alig valamivel korábban a szelíd honleány vagy a vad nemzeti hisztérika szerepében háborúra tüzelték a fiatal hímeiket, hogy válogatás nélkül öljék halomra más emberi anyaállatok költeit. A háborúkat bizonyára nem teljesen jogos a sors, a végzet, az isteni rendelkezés vagy akár az emberi hímeik vetélkedő hajlamának számlájára írni. De el kell ismerni, hogy először láttuk szabad szemmel az emberi hímeik egymás iránt táplált, kölcsönösen és kultikusán ignorált erotikájának rettenetes hatalmát. Egyenes adásban, hogy vonzalmukat, amit békeidőben a stadionok lelátóin és a sportpályák zuhanyzóiban nyilvánítanak meg, milyen vékony hártya választja el a közösen végrehajtott tömeggyilkosságtól, amit csinosan homlokukra kötözött babos fejkötőkben követnek el.

S így nekem sokkal inkább az a benyomásom, hogy Richard Swartz a legkényesebb pontokat érintve bizony brutálisan provokálja a szerzőket. Mivel az antológia egyszerre tíz nyelven, albánul, bosnyákul, bolgárul, horvátul, macedónul, montenegrói szerben, németül, szerbül, szlovénul, magyarul pedig Csordás Gábor, Gállos Orsolya és Szondi György fordításában (a fordítottság minden kellemetlen mellékíze nélkül) jelent meg, minden bizonnyal jó sok olvasóját szintén provokálja. Vállrandításával, a rasszista előfeltevések finoman odavetett közhelyével történeti és szociológiai tartalmat ad a provokációnak. Helyzetbe hozza kiválasztott szerzőit és soknyelvű olvasóit. Ártatlannak és ártalmatlannak tűnő kérdéseit a szerzők többsége komolyan veszi. A mögöttük álló történeti tapasztalat elég súlyos, hogy isten és ember előtt másként ne tehessenek. Amennyire én ismerem, Richard a legkisebb általánosítástól ideges. Ez merő feltételezés, absztrakció, kiáltja. Mindig személyes választ vár, nem elméletet, konkrétumot. Az absztrakciós képesség hiányát ezzel együtt bűnnek tekinti. Minden erejével azon van, hogy a konkrétánál és

az egyedinél maradjon, ne absztraháljon. A személyes felelősségnél szereti lecövekelni a gondolkodást. A történeti felelősségtől a személyes felelősséghez szeret visszatérni, visszavezetni, visszabontani. Olyan kulturálisan telített személyes felelősségre apellál, amely nem téveszti szem elől az európai elme számára legtágasabb láthatárt. Istent. Teremtést. Univerzumot. Ilyesmíről azonban inkább nem beszél. Igaza is van, ezen a szellemi tájékon kezdődik az irodalom terrénuma. A személyességhez való mániás ragaszkodással ezen a terepen veti meg a lábát az antológiája.

Szerkesztőként igazán nem sokat teketóriázik. Szerzők szerint állítja betűrendbe a meghívottak műveit. Nem az írók nacionáléja, nem az írások irodalmi irálya, nem a műfaja, nem a témája, még csak nem is a minősége dönt. Végel László bensőséges hangvételelű, erőteljes esszét ír. Ismail Kadare viszont valamilyen soros konferenciára összegányolt, lehasznált szöveget ad neki. A két szöveg igényessége között igen nagy a különbség, de kétségtelen, hogy Kadare szövegéből a térségről szóló konferenciák szellemi színvonalának és a szerző pillanatnyi felelősségérzetének kínos realitása is rögtön elibénk áll. Biljana Srbljanović úgynevezetten igaz történetet tár elénk az érzelmes és önsajnálattól áthatott tárcsa műfajában. Sajátosan éles, regionális jellegű sértettsége viszont az írás kvalitásától függetlenül igaz. Igaz a szerző sértettségéből eredeztethető és öntudatlanul használt előítélet-rendszere, s ezek együtt a régióra nézve is szimptomatikus értékűek. Fatos Kongoli kissé tudálékos, a térségről forgalomban lévő panelekből összetákolt cikket ír. Brutális nyelvhasználatáról ellenben nem lehetne azt mondani, hogy ne lenne reálisan létező és ne utalna a régió nyelvhasználatára. Dimitre Dinev nagy műgonddal megírt és nem kevés talentumról tanúskodó, a kelleténél azonban épületesebb tanmesét publikál az antológiában. Tanmesét, amelyről mégsem tudnám megmondani, hogy miről szól vagy mire tanít meg. De ki állítaná, hogy az európai irodalom végein, ahol az individualizmus realitása éppen csak megérintette az egoizmusoktól uralt, a különböző színezetű kollektívizmusoktól áthatott társadalmakat, ne élne olyan elképzelés, amely tanítói hivatalnak tekinti, sőt feladatokkal látja el a költészetet és az elbeszélő irodalmat. A betűrend végén álló Vladimir Zarev karakteresebb és elragadóbb helyi tantörténete aztán megerősíti a sejtést, hogy itt nem feltétlenül valamilyen kollektívista szándékról vagy antiindividuális áramlatról, hanem az elbeszélésnek egy jóval korábbi, a szóbeliséghez igen közel álló felfogásával van dolgunk. Az antológiának azonban nem csak esetei és műfajai, nem csak stílári és színvonalbeli egyenetlenségei vannak, hanem az olvasó legnagyobb szerencséjére komoly irodalmi erősségei. Az olvasó szerencséjéhez tartozik, hogy a kötet szerkesztője nem csak a szerzők nemzetiségével és a műfajok változatosságával, hanem antológiája irodalmi erősségeivel szemben is végtelenül egykedvű. Mintha a különböző jelentős alkotók feje felett messzebbre néznénk el, mint ahová ők látnak egyenként.

David Albahari sok szálon bonyolódó, tapasztalatokban gazdag, kifejezési módjában dísztelen és szűkszavú története számára még a szóbeliséghez közelálló, tanmesébe hajló stílusréteg vagy a töredékes balladai szerkezet avítt regionális ízei sem ismeretlenek. Olyan író, aki közeli dolgokra nagy távolságból néz. Nem lép az eseménybe, a felületét írja le. A rejtélyek megjelenési formáit, nyomát, kiszámíthatatlanságuk ritmusát a szöveg éppen csak követni tudja. Azt a titkos, földalatti, illegális világot észleli, amely a legjelentéktelenebbnek látszó emberi eseményeket a szemünk láttára vérengzésbe fordítja át. A tettesek mindeközben nesztelenek maradnak, arctalanok, névtelenek. Albahari a paranoia szélére merészkedő esszenciális választ ad Richard Swartz kérdéseire. Bora Ćosić egészen kis életszeletre fog rá, kora gyermekkori eseményre emlékezik. Az emlékezés különben is kiemelt szólam az antológiában. A család Zágrábból költözik át Belgrádba. Kertes házból emeleti lakásba, amit a gyerek katasztrófaként él át. Kifordították az egyetlen világot és az egyetlen nyelv paradicsomából. Ami ugyanakkor felfedező tapasztalat. „Megértettem, hogy valahol a közelben mindig is létezik egy másik élet, mely gyökeresen külön-

bözik a régi életüktől, már-már az ellentéte annak. Mintha ez az élet tartalmazna valami önmagával ellentétet, és elég egy fordulat, hogy az a másik, mélyben rejtőző kép megmutakozzon. Ez azt jelenti, hogy ugyanezek a szekrények, könyvespolcok és papa foteljai egy másik változatot zártak magukba, mely csak az alkalomra várt.” Ebben a régi, háború előtti világban, háború előtti városban a gyerek arra ébred, hogy egy olyan titkos szerveződésbe, összeesküvésbe pottyant, amely arra a rejtélyes valóságra vonatkozik, aminek ő maga is része. A világos, sallangtalan, érzelmileg telített elbeszélést adja az antológiának, bölcsességét és nyugalmát. Slavenka Drakulić három, egymás mellé helyezett monológot közöl. Szöveggént úgy vannak megmunkálva, mintha nem lennének megmunkálva. Lehetnek dokumentumok, valószínűleg azok is. A szerző az élőbeszéd alapján jegyezte le őket. Drakulićot régóta foglalkoztatja a tanúskodás és a tanúság szerepe és szerepjátéka, de olyan száraz marad az eseményekkel szemben, mint akit az erkölcsi tanulság nem érdekel. Drakulić nyers. Nyomot akar hagyni. A többi rátok tartozik. Drakulić érdesen érdeleműs. Verica egy szép napon rájön, hogy az apja tömeggyilkos volt a háborúban, és nem szólal meg többé. Se otthon, se az iskolában. Markónak, habár szerb, Ante volt a legjobb barátja, s ezért az ő utcájukból tizenvalahányan együtt indulnak el a háborúba. Ahol megtanulnak ölni. Elviselni mások halálát. Mígnem Markóra a gyanú árnya nem vetül, hogy ő lett volna Ante szüleinek gyilkosa. Ante alig három és fél oldalon a feltételezéstől és a veszteségtől meggyötörve megöli legjobb barátját. Mit hogy megöli. A szöveg megy utána, vele teszi meg, örök időkre rögzíti. Egy muszlim házaspár nem tehet mást, küszködve és vonakodva vesz magához egy mindössze kétnaposan elhagyott szerb csecsemőt. Ezzel elindulnak egy úton, ahol saját közösségük tagjainak megvetését kell elviselniük, köpést és gyalázatot. Abban a tudatban, hogy ők most mégis boldogok a gyerekekkel. De abban a tudatban, hogy a gyerek mindhalálig szenvedni fog. Aleksandar Hemon megméri az ideggyűlölet tengermélységeit. Az emberi tudat mágikus rétegébe merítve, a lehető legmélyebben, az ősléménynél kezdi. Miként akarta négy és fél évesen meggyilkolni a kórházból éppen hazahozott, újszülött kishugát. Aki betolakodott, elvette, kisajátította legfőbb nárcisztikus tulajdonát, a szülők kizárólagos figyelmét. Önmagában veszi szemügyre a gyilkost. Tudomásul veszi a képességet és a készletet. A gyilkosság szándékát, amit a beteljesüléstől alig valami választ el. Saját gyilkos ösztöneinek tudatát, amit egy életen át cipel a tudatában, akár gyűlöl, akár elszenvedi. Világos, mesterial felépített esszé ír igen privát történetekből. Feltár, megmutatja a gyúanyagokat és az ösztönélet gyilkossághoz szükséges építményeit. Bölcsességét egyedül önismeretéből meríti, ami egyben világismeret és emberismeret. Szüleivel együtt elvisz bennünket emigrációjába is, ahol szintmérő önját nem csak az idegen környezet ideggyűlöletébe, hanem az emigránsok ideggyűlöletébe is jó mélyre engedi. Miljenko Jergović az esszé és az emlékezés közé ír. Mintha József Attila kétségektől gyötört fejhángján szólalna meg. „Ezt a történetet is, amit most írok, és amelyikben sajnos sem kitalálás, sem hozzátoldás nem lehet, jó néhányszor elmeséltem már.” Miként is szakadhatna el saját soknemzetiségű családja történetétől. Különböző irányokba, táborokba, hadseregekbe, városokba, ideológiákba, menekülésekbe és katasztrófákba vonják és lökik a család tagjait. Mennek maguktól is, egymást is lökik. Kis portrékat kapunk tőle, éles kis skicceket. Oly közel hajol, ahol az ember idegen többé nem lehet. Charles Simic szintén emlékezés és esszé közé ír. Anélkül, hogy előre ismerhetné Richard Swartz antológiáját, halálos biztonsággal adja meg az antológia ellenálló alaptónusát. „Az értelmiségi feladata mentségek gyártása azok számára, akik nőket és gyermekeket gyilkoltak le. Újságíróként és hírmagyarázóként pedig az a dolga, hogy hazugságokat terjesszen, majd bebizonyítsa, hogy igazak. Azonnal felismertem, hogy saját népem arra kér, hogy legyek a cinkosa egy büntettségben, tegyek úgy, mintha megértenék és megbocsátanak olyan cselekedeteket, amelyekről tudom, hogy megbocsáthatatlanok.”

Nekem azonban e sok nagyszerű írói teljesítmény között Irena Vrkljan elbeszélése „A Mila bolygó” a legkedvesebb. Ahogy az eredeti német kiadás jegyzetanyagától némiképpen eltérő magyar jegyzetből megtudjuk, a Belgrádban született, Zágrábban felnőtt, a berlini filmfőiskolán végzett, horvát nyelven író Vrkljan nevét Marina Cvetajeváról írott könyve tette ismertté. Mintha lenne is valamilyen bővítelesen szoros, testvéri kapcsolat kettőjük, Vrkljan és Cvetajeva között, érzéki finomságuk, gyors ötleteik, érzelmi rebbenékenységük. Vrkljan emigráns történetet ír Miláról és Ivánról, egy Belgrádból menekülő és a berlini Weddingben megteleplő, súlyosan nélkülöző és halálosan magányos, már nem is egészen fiatal művészházaspárról. Mila költőnő, aki nem ír többé verset. Iván festő, aki viszont nem tud mást tenni, csak festeni, csak festeni. Van valami, amit nem tudnak elfelejteni. Amiről nem esik szó. Mintha az egész szomorú, finom, szépséggel, szörnyűséggel, éles fordulatok csöndes előadásával teljes elbeszélésből Cvetajeva beszélne ki. De nem a stílusával, mert az jóval hevesebb volt, szenvedélyektől tépettebb, hanem az idegen sorsok iránti érzékenységgel, mindenféle önsajnálattól és hősiségtől mentes, áldozatos és áldozati alkatával. Valószínűleg a testvériség beszél így a közös hangjukon. Vrkljana a barátságról ír, amit az elbeszélő Mila iránt érez, szerzőként pedig belefoglalja elbeszélésebe Cvetajeva hasonló emberi alkatát és párizsi emigrációjának történetredékeit. Messzire, igen messzire látunk így az emberi történelemben, de hirtelen nem csak a szomorúságba és a rettenetbe, hanem a szépségébe is. S nem mondhatnám, hogy a látványtól ne akadna el a lélegzetem.

Úgy emlékszem, hogy azon a fantasztikus régi utazáson, valahol Brassó és Segesvár között járhattunk. A viszonylag jól ápolt országúton egyáltalán nem volt forgalom. Sem előttünk nem haladt jármű, sem mögöttünk nem jött jármű, hosszú idő óta szemből sem, semmi, csak az aszfalt nyílegyenes csíkjával ezzel a magunk alá gyűrt sok semmivel. Jó ütemben haladtunk, de csak komótosan, kényelmesen, semmi feszültség. Igen jó volt a kedvünk. Fennsík volt, olyan érzés, mintha a föld tányérján isteni kéz emelne és vinne a semmibe. Felettünk a felhőtlen ég. A hegyláncok csúcaival lezárt szemhatárig semmi, semmi, üresség. Ragyogott a tavaszi nap, volt már ereje. A megmelengetett talaj felett az egész tájon kékülő pára ült, fuvallatnyi kék. Szélcsend és béke uralkodott. Immár sehová nem siettünk. Az előző napokon olykor sikerült lerázni a titkosszolgálati kíséretet, nem minden nehézség nélkül, de rendszeren fel tudtuk dolgozni a sepsiszentgyörgyi, a marosvásárhelyi címeket és telefonszámokat. A két újságíró sok mindent látott, halott, amit eddig még alig vagy soha. Szakmai feszültségük végül is felengedett. Igaz, a kísérők olykor testközelbe merészkedtek, zizegő orkáncabátjaikban folyamatosan ránk tapadtak, de ez is a tapasztalathoz tartozott. Manuelt egy lépcsőházi fordulóban, az emeletről lerohanva ketten szándékosan elsodorták, a falnak ütődött. A pincébe vezető folyosón tűntek el. Manuel kirohant az épületből. Én a korlátra zuhantam, valamennyi ideig ott maradtam, mert nem kaptam lélegzetet. Ebben a lépcsőházban észrevétlenül megverhettek volna minket. De bizonyára nem volt parancsuk rá. Épen úsztuk meg az atrocitásokat. Az utolsó szekust a szálloda halljában láttuk, bizonyára ránk várakozott, de aznap reggelre az lehetett az utasítás, hogy ne okozzon kellemetlenségeket.

Susanne egyszer csak lassított, megállt. Kérdeztük a hátsó ülésről, hogy mi történt. Ők elöl, ketten, Richarddal kinyitották a kocsijuk ajtaját, mint akik összebeszéltek. Világos, hogy nem történt semmi. Csendet akartak hallani. Fényt, levegőt, napmeleget. Mi is kinyitottuk a magunk kézre eső ajtóit. Négyen hallgattuk a csendet a levegőbe emelt táj felett. Aztán megint utaztunk. Csenedesebbek lettünk, talán egy kicsit szomorúbbak, mindenestre boldogok. A józan napfénynek, a fennsíknak nem volt vége, üres maradt az út. Sehol egy fa, sehol egy bokor. Árnyékot semmi semmire nem vethetett. Igazán nem lehetett volna azt mondani, hogy gond lenne a látási viszonyokkal.

Mikor is az útiránytól jobbra, a mező kellős közepéről megindult felénk egy parányi pont. Észleltem, hogy teherautó, jön a földúton egy teherautó, de ténylegesen nem vettem

tudomásul. Ahogy közeledtünk egymás felé, egyre nagyobb sebességgel jött felénk. Ezen az oldalon ültem, ezt is észleltem, a gyorsulását, de miért foglalkoztam volna a sebességével és a löerejével. Miért vettem volna tudomásul, hogy mi történhetik. Ahol a két út találkozott, neki a szabályok szerint meg kellett állnia, meg kellett várnia, hogy elhaladjunk, amiről szintén nem volt miért gondolkodnom. De anélkül, hogy a sebességét visszavette volna, belénk rohant. Katonai teherautó volt. Mintha előbb lökött volna a hatalmas tömegével, hirtelen mindent elsötétített, s ezt követte volna a két tárgy fülsiketítő csattanása, amit csikorgások és recsenések követtek. Talán repültünk valamennyit, zöttyenés, átcúsztunk az úttest másik oldalára. Néztem Susanne magasba emelkedő fejét, mit fog tenni. Susanne egyáltalán nem veszítette el a lélekjelenlétét. Nem tudta a kocsit az úton megtartani, de majdnem megtartotta. Valószínűleg úgy vette le lábát a gázpedálról, hogy nem borultunk a sekély útmenti árokba, hanem éppen csak megbillenve, méltósággal landoltunk a síkon, sértetlenül. Éppen csak az egyik hátsó kerék ragadt az árokba. Mind a négy ajtót ki lehetett nyitni. A katonai teherautó a rettenetes lökhárítójával valamivel a hátunk mögött állt meg az úton keresztben, felettünk. Előbb a sokkos állapot néma csöndje. Hogy a másik megvan, s akkor ez valószínűleg azt jelenti, hogy még megvagyok. Aztán mind a négyen a saját anyanyelvünkön ordítottunk egymásnak és az egyetlen katonának, aki a kocsit magas üléséről lekászálódott. Enyhén vérzett a homloka. A hasát tapogatva tántorgott felénk. Nem lehetett több húszévesnél. Nem volt részeg. Mi is tántorgtunk. S mintha mi hárman, férfiak, ott se lennénk, azonnal Susanne keze után kapkodott, románul kiáltozott és rimánkodott. Mintha a rettenetes hibáért, vétségért vagy talán az elkövetett bűnért, tőle, egyedül tőle kérne bocsánatot, bűnbocsánatot kérne, kegyelmet. Nem tudom mit, a jövőjét. Megtette. Mégis büntelen maradt. Megússza. Mégsem volt elhárítható a gondolat, hogy a titkosszolgálat megbízásából tette meg. Mintha Susanne kezét akarná megragadni, megcsókolni. Boldog lenne. Ennek a szőkeségtől sugárzó fiatal nőnek mégsem esett bántódása. Svédül, franciául, románul és magyarul ordítottunk bele egymás szavába. Koszos volt és bűdös volt és nyakig olajos volt és fekete volt és a sapkája félre állt. Ami pedig végképp felfoghatatlanná tette a helyzetet, sírt, vonyított és hüppögött. Aztán minden átmenet nélkül, mintha szent tárgyat érintene, ujjával végigfutott az enyhén sérült sötétkék gépkocsi oldalán és visszaloholt a saját kocsijához. Sehol senki nem jött. Valahonnan előráncigált egy vontatókötelet, hogy még mindig rázkódva, sírva kihúzza az árokból a drága svéd gépkocsit. A művelet nem volt egészen egyszerű, bizonyos nyugalmat és józanságot követelt a felindult felektől. Soha nem tudhatjuk meg, soha nem fogjuk megtudni, hogy mi volt ez. Mi volt ez. Hiába gondolkodunk.

NÉZI AZT A KISLÁNYT

Józsa Márta: *Amíg a nagymami megkerül*

Józsa Márta első könyve, az *Amíg a nagymami megkerül* nem tipikus első regény. Ennek ellenére ugyanis, hogy a szerző korábban nem jelentkezett hosszabb lélegzetű szépprózával, könnyed és szellemes mesélő, sőt érzékeny a történetmondás posztmodern tapasztalata iránt is, és ha éppen arra van szükség, ironikus elbeszélői játékokkal meg is mutatja ezt. Elsősorban a fikció és az önéletrajziság közötti vékony választóvonal ide-odacsúsztatásaira gondolok, az én-elbeszélő és az életrajzi értelemben vett szerző közötti kapcsolatnak a regényben körvonalazódó problémájára. Nem arról van szó, hogy az *Amíg a nagymami megkerül* szokatlan vagy újszerű írói fogásokat sorakoztatna fel, sőt egyes formai megoldásai és technikai trükkjei keresettnek vagy túlírtak is tűnhetnek; viszont a szerző első regényekre ritkán jellemző arányérzékkel vegyíti azt, ami ma a vallomásirodalom hagyományaiban és a reflektált posztmodern írásmódban együttesen izgalmas lehet.

Annak, hogy Józsa Márta íróként sokáig nem lépett nyilvánosság elé, összetett okai lehetnek, amelyek részben a regénye témáját képező eseményekkel is kapcsolatban állhatnak. A könyv egyik kulcsszavával „élettúltengés”-nek lehet nevezni azt az élményt, amely Józsa Mártát mint írórt eltávolította bizonyos traumák megírásától, egyszersmind közel is hozta azokhoz. Egy helyen így ír erről a tapasztalatáról: „Én például úgy szoktam észrevenni az élettúltengést, szóval azt az állapotot, amikor már nyilvánvalóan kevés vagyok a saját életem elviseléséhez, hogy elkezdem összevissza ütni a betűket a klaviatúrán, és a legnagyobb erőfeszitésembe kerül helyes sorrendbe állítani a fonémákat.” (52.) A hatvanas-hetvenes években, Kolozsváron játszódó történetben nemcsak a valóság és fikció átjárhatóságára, vagy az egyes szám első személyben elbeszélte történetfragmentumoknak a szerzői életrajzzal való átszövöttségére lehet figyelni, hanem például arra is, hogy mindezzel párhuzamosan egy sajátos élethelyzet – a diktatúra alatti kisebbségi lét – személyes és kollektív megélésének problematikája is finoman körvonalazódik, ahogy többen rámutattak már, az igencsak elkoptatott, pátoszba hajló Erdély-képhez viszonyítva árnyaltabban és differenciáltabban.¹ A különböző értelmezési szintek (az autobiografikus-személyes és a szociális-társadalmi) a szöveg többretegű poétikai eljárásai révén szétszálazhatatlanul összegabalyodnak, és noha a regényszerkezet sugallja ezeknek az aspektusoknak az elkülönülését, ez mégsem következik be egyértelműen.

A regény egyszerre két narratív irányból és nézőpontból író-

¹ Demény Péter: „Lidérc úszógumival”, *Élet és Irodalom*, 2008/2; Jánossy Lajos: „Ítélet nincs” <http://www.litera.hu>; Milián Orsolya: „Az írisz szükölése” *Műút*, 2008/7. 82.

dik. Az első részben, *A nagymami sírásójában* az elbeszélői hang egy kislányé, aki igencsak hátrányos körülmények között növeget a szétesőfélben levő kolozsvári magyar családban. A hétköznapok történései közben időről időre szembesül nemcsak saját kiszolgáltatottságával, hanem nyelvi, kulturális, szociális és nemi másságának tapasztalataival is, a *mi és ők* közötti konfliktushelyzetekkel. Az első részre a közvetlen emlékekből felépülő, jelenetező-novellisztikus szerkesztésmód jellemző, amelynek töredezettségét (tipográfiaiailag is) fokozza a különböző paratextusok betoldása. A egyes fejezetek elején mindig a „nézem azt a kislányt” fordulattal kezdődő rövid tartalmi összefoglalások olvashatók, amelyeknek véletlenszerűen kiragadott szavaiból emelkednek ki a fejezetcímek. A főszöveg alatt pedig lábjegyzetek találhatók, amelyek lazán kapcsolódva utalnak előre a második rész, *A klausenburgi patkányfogó* bizonyos szöveghelyeire. Első olvasásra – a hivatkozott szövegek ismerete nélkül – tulajdonképpen felesleges cícomának tűnik ez a narrációs eljárás, mely az olvasás amúgy is elbizonytalanított linearitásának további megakasztásában ki is merül.² Másrészt jelentőséget is tulajdoníthatunk ennek a narrációs eszköznek, amennyiben rámutat arra, hogy az egyetlen személyhez köthető elbeszélői hang többféle módon – elbeszélőként, elbeszéltként, emlékezőként és szerzőként – van jelen a szövegben, és ezek között a szerepek között hol egymástól való távolodás, hol viszont közeledés figyelhető meg.

Az első rész története a szerző nevét viselő kislány gyerekkori élményeiből indul ki, és ugrásokkal, kihagyásokkal, az idősíkok gyors változtatásával jut el a fiatal felnőttkor traumáihoz. A szöveg kegyetlen ironikusságát nagyrészt az a tragikomikus ellentét adja, amely a gyerek életének naiv történései – például a gyakori rosszkedést követő sarokban állás –, és az azokhoz fűzött „kommentárok” hűvösen tárgyilagos, felnőttesen éles látásmódja között áll fenn. Az első rész utolsó fejezetében például a rosszkedő kislányt megfenyegeti a nagymamája, hogy ha ő már nem lesz, messze a temetőbe kell majd a gyerekeknek kijárnia, hogy vele lehessen, akkor pedig bánni fogja majd, hogy most nem fogadott szót, mert nem lesz, aki gondját viselje. A kicsi gyerek minden erejét és logikai készségét latba vetve a ház kertjében megássza nagyanyja sírját, hogy ne kelljen majd távol lenniük egymástól. „Nagymami, megástam a sírodat! – mondtam neki egyszerűen, de lelkesen, és az ő reakciójából jöttem rá arra, hogy nemcsak a szavak, hanem a közlések is teljesen mást jelentenek sokszor, mint amire gondolnánk. [...] Nagymami csaknem beleesett a saját sírjába, abba, amit én ástam neki. Belezuhant csaknem. Bárcsak történt volna az, hogy lássam, miből mi következik.” (189.) Látható, hogy a különböző nézőpontok közötti csúsztatások ironikussá teszik a szöveget: a történetmondás pillanatában a narrátor úgy néz a számárára már ismert jövőből, és úgy mondja ki a múltra vonatkozó irreális óhajt, hogy közben részben azonosssá is válik az általa nézett gyanútlan gyerekekkel. Így gyakran összemosódik a felnőtteket imitáló gyerekhang és a fellazított mondatszerkezetekkel infantilis stílizált felnőtt hangja, aki időben eltávolodva kívülről nézi önmagát.

Az első rész stílusának egyik fő jellemzője, hogy az elbeszélés módja követni igyekszik az elbeszélő történet sokszor abszurd fordulatait. Ennek egyik jele a mondatszerkesztésre is kiható elliptikusság, töredezettség.³ *A bontás virágai* című fejezetben például Kolozsvár egyik kerületének a lebontásáról és az elbeszélő otthonának – élete szűkebb és

² Arra, hogy a főszöveg paratextusok nélkül, önmagában is jól működik, példaként említhető az *568-as számú tanuló* című fejezet, amelynek hivatkozásától mentes változata az *Ismeretlen katona* című antológiában olvasható.

³ Józsa Márta gyakran emel be regényébe olyan eszközöket, amelyeket – szerkesztői, vagy éppen tévés – tapasztalataiból jól ismerhet. A könyvnek érdekes és merész pontjairól van szó, különösen, amikor az emlékezést és az emlékek leírásának folyamatát úgy alakítja, hogy a szöveg tökéletes nyelvi megformálásáról lemondva magukat a szavakat és töredékmondatok tekinti elemi egységeknek, mintha képkockák volnának, amelyekből montázszerűen épülhetnek fel bekezdések, a bekezdésekből pedig jelenetek.

tágabb terének – teljes megsemmisítéséről esik szó, aminek az érintettek csupán passzív elszenvedői. „Máskülönben úgy kezdődött, jóval korábban, a lebontás, mint minden fenyegetés: évről évre akadt valaki, aki úgy hallotta, hogy lebontanak bennünket (...) de mindig mindenki abban reménykedett, hogy majd csak megússza. Ritkán használok szünetet (...) itt mégis kell. Az a sóhajnyi szünet, aki leírja, az is létezik.” (56.; zárójelek az eredetiben.) A cselekményelem rányomja bélyegét a narráció módjára, hiszen ezen a ponton, ahol egy terület lerombolásáról van szó, a szöveg önmagát is destruálja. A regényben egyébként kiemelt szerepe van a (magyar) nyelvnek mint az identitást meghatározó fontos tényezőnek, vagy a különböző nyelvek (a román és magyar) közötti átjárhatatlanság következményeinek (az egymást nem értésnek, az idegenségnek, vagy az egymás mellett való elbeszélésnek). Poétikailag ott válik ez érdekessé, amikor ezek köré a problémák köré a nyelvezet révén ironikus szituáció teremődik. Ilyen például az a jelenet, amikor az elbeszélő románul nem tudó rokona, Berta néni orvoshoz kerül, és a pszichiáterben Sanyit (Berta néni férjét és/vagy fiát) véli felfedezni: „...a helyzet akkor vált abszurdá, amikor a pszichiáter faggatta Berta nénit azon a nyelven, amelyet Berta néni sohasem értett. Az ország kenyerét eszed és egy kukkot sem tudsz románul, mire Berta néni elvigyogrodott, szemében megcsillant az oda sohasem sejtett értelem fénye és ennyit mondott – nem fogod kitalálni – Sanyi!” (52.)

Előfordul, hogy a fájdalmas traumákkal való szembenézésre meglepően oldott hangnemben kerül sor azért, hogy a gyerekek és felnőtt világ határai elmosódnak, és az alapvetően tragikus történeteket az elbeszélő látszólag minden indulattól és pátosztól mentes hangon formálja meg. Jó példa erre a börtön-élmény gyermeki szemmel való láttatása, amikor az elbeszélő gyerek távol dolgozó anyját meglátogatja annak bérelt szobájában, amelyben azért lakhatnak, mert az albérlő börtönben van. „Sohasem lehetett tudni, hogy aki börtönben ül, az jó vagy rossz, de valahogy mégis az tapadt hozzá, hogy jónak kell annak lennie, akit egyszer bezártak. Ez volt az érték valahogy akkoriban [...]. Hányszor lehet büntetlenül kilépni egy szövegből? Világossá tenni, hogy a gyereket úgy nevelték: a börtön a titok, a hely, amiről nem beszélünk, de megjárjuk mindannyian, kimondatlanul tudni, hogy ez vár rám is, ha igazán jó kislány vagyok.” (23.) A könyvről írt kritikák általában egyetértenek abban, hogy a regény egyik erénye éppen a hasonló traumák önsajnálata nélküli láttatása; ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a szenvtelen előadásmód, éppen mivel gyanútlanul naiv nézőponthoz van rendelve (legalábbis az első részben), semmiképpen sem jelent semlegességet. Különösen, ha azt is hozzátesszük, hogy a szerző, Józsa Márta, mint interjúkból tudható, valóban közel lehetett ahhoz, hogy a fent idézettekhez hasonló élményekben legyen része, amikor huszonöt évvel ezelőtt el kellett hagynia Kolozsvárt. Másrészt a higgadság látszatát néhány ponton – éppen a legfeszültebb pillanatokban – felesleges, túl direkt és éppen nem érzelemmentes elbeszélői kiszólások tartják fenn. Azt a jelenetet, amelyben saját családi tragédiáinak – apja halálának és nagyanyja eltűnésének – rövid, távolságtartó, a tárgyra szorítkozó rezüméjét adja (92.), értelmetlen bocsánatkéréssel zárja. „Most bocsánatot kérek magamban mindenkitől, akiknek ezt ráadásul elmeséltem. Ennyivel tartozom még azoknak, akik ezt olvassák, bocs, nem akartam, de ez történt.” (92–93.)

Az első rész töredékességében is összefüggő, stilizált prózanyelvétől több ponton eltér az inkább esszéisztikus beszédmódú második rész, *A klausenburgi patkányfogó*, amelyben a kilenc, egymástól független, de a szövegalakítás szempontjából egységes fejezet továbbírja az első rész tömör jeleneteit. A második rész nem tekinthető az első folytatásának; a két egység nem egymás additív kiegészítése, hanem inkább variációkként működnek. Az első rész szagotott, az elbeszélő viszont ügyel a tömör részletek finomságára; a második rész inkább kifejtő, és a koherenciát megteremtő tágabb összefüggések keresése jellemző rá. Az első rész szubjektív, önvizsgálatra koncentrált nézőpontját a második részben a távolabbról és

távolabbra látó tekintet váltja fel. Eltűnik a lábjegyzeteléses technika, helyette hagyományosabb, nyugodt és – ami nem feltétlenül kellene, hogy következzen ebből – színtelenebb szövegtestet kapunk. Noha az összevetésből úgy tűnhetne, a két egység nem különül el egymástól élesen. A két részt nehezen lehetne például felcserélni egymással, mert a hivatkozásokkal, utalásokkal, újraírásokkal és ismétlésekkel összeszőtt egységeknek határozott irányuk van. A regény második felében viszont megváltoznak az arányok a zárt és nyitott struktúrákat, a személyes és kollektív történetelemeket, az egészben és töredékességben látást, vagy a szövegből való kiszólások gyakoriságát illetően.

A *klausenburgi patkányfogóra* jellemző, hogy az írások látszólag az első részből már ismerős problémacsoportok köré (a nyelv, az idő, az erőszak stb.) épülnek, és mivel tovább éleződik bennük a „közöttiség” élménye, árnyalják a regény alapmetaforájának, az eltűnésnek a jelentéskörét is. Olyan részekre gondolok, mint amilyenek például *A magyarok egykor* című írásban találkozhatunk. A megtévesztő című fejezet – a román és magyar idő közötti eltolódás miatt – az egyszerre két időben (két térben), valójában viszont egyikben sem jelenlévő abszurditásait mutatja meg. Józsa Márta több helyen játszik azzal, ahogy az idő ellenőrizhetetlenül eltűnik az életből, vagy az egyén csúszik ki észrevétlenül az időből (és a térből). Mindjárt hozzá is tehetjük, hogy nem véletlenül hivatkozott (170.) háttérszöveg a regényben Proust regényfolyama. Eltűnni valahol a belátható végpontok között: a sehova nem tartozás *par excellence* szituációja, a kisebbségi lét pontos megragadása. Ebben a vonatkozásban a nagymama az emlékezet fenntartója, aki „szomorú módon idézi nekünk a ránk váró múltat” (78.), sőt életben tartja azt az idődimenziót, amely mindenkire vár. A múlt kiesésével együtt jár a felejtés, vagyis az emlékezet felszámolódása a nagymama eltűnésének szorongató következménye. Ez a tapasztalat pedig a regénynek jóformán minden pontját érinti. Annál is inkább, mert az unoka a nagyanya eltűnése miatt az emlékezet fenntartója lesz, annak ellenére, hogy az emlékek szelektálása – a felejtés – életbevágó volna számára, ahogy egy karácsonyi ebéddel kapcsolatban – amikor részeg apja az ételt a markába hányta, majd visszaszűrte – írja is: „Ez pontosan így történt, holott évtizedek óta igyekszem megszűrni az élményt, de úgy látszik megmarad ez nekem, élmény megiscsak.” (32.)

Az eltévedés, pontosabban az útvesztés toposza a szövegben kulturális és nyelvi szinten is jelen van. Alig látszik ugyanis átjárhatóság abban az ironikusan többször multikulturálisnak nevezett közegben, amelyben a regény elbeszélője mozog. Minden irányból mereven (el)zárt, defenzív viselkedésmódokkal találkozhatunk,⁴ amelyek kimondatlan evidenciaként kezelt okai aztán igen látványos poétikai megoldásokhoz vezetnek. Az egyik ilyen kényes mozzanat a nyelvi rombolás, mely a még elviselhető idegenségérzetet keltő inverzióktól (215.) a nehezen értelmezhető mondatsúrítményekig ingadozik. Van, amikor teljesen túlfeszített a szöveg nyelvi flexibilitása, például a következő rendkívül sűrű és feleslegesen megterhelt mondatnál: „A románóra képze a combokon keresztül történt első, mazochista természetű auto-erotikus élményre asszociál az idő több rend- és évtizedbeli, változtató beavatkozása és a tudat számtalan kényszerű módosulása után is.” (216.) Az elbeszélő maga is többször aggódik amiatt, hogy csupán azzal, ha megszólal, nyelvi rombolást követ el, mintha a beszéd a szabadság olyan fokmérője volna, amely bizonytalanságban hagy önmagát illetően. (172.) Egy korábbi jelenetben az elbeszélő, kitoloncolását megelőzően a bíró előtt állva így fogalmazza ezt meg: „Addig vagyok szabad, ameddig eszembe jutnak a szavak, sem előtte, sem pedig utána nem az vagyok. Most

⁴ Egyetlen szemléletes és kemény idézet példaképpen az egymással érintkezni nem tudó világokról abból a részből, amelyben a narrátor az erdélyi magyar falvak „genetikai szennyeződéséről” szólva röviden ennyit mond: „Egymás között házasodnak a székiek, tudják jól: kisebb kockázat az, mint románnal házasodni.” (27.)

vonjak le következtetéseket a szabadságról?” (57.) Maga az írás viszont minden veszélyével együtt a traumák alól való felszabadító tetteként jelenik meg. Mintha a kitárukkozással, az emlékekbe való „mélyre ásással” és az önleplezéssel együtt járna a terhektől való megszabadulás is. „Egyszer, ha ezt mind, mind megírtam, olyan könyvet fogok írni, amelyből megtudjátok, hogyan kell szabadnak lenni. Annyit máris elárulok: úgy, hogy először megírom ezt.” (175.) Kívánatos lenne, hogy a szabadság, amelyet az elbeszélő a következő könyv kérdéseként-problémájaként jelöl meg, ne csak egzisztenciális jelentéssel bírjon, hanem az írás felszabadultságát is jelentse. Mert a könyv néhány pontján nagyon erősen érezni lehet az akarást, a csináltságot. Remélhetőleg Józsa Márta következő könyvében túllép ezeken a kezdeti megingásokon, mert első könyve, e posztmodern memoár után érdemes lesz továbblépnie.

L U C H M A N N Z S U Z S A N N A

OLVASÓGYAKORLATOK

Latzkovits Miklós: Laboda

Amikor Latzkovits Miklós *Laboda* című novelláskötetének olvasója az értelmezés kereteit kijelölő lehetséges pozíciókat keresi, aligha hagyhatja figyelmen kívül a szerző 2001-es első könyvét, amely egyike lehet a honnan olvasás kérdésére adható válaszoknak. A saját kontextus felől közelítés azonban, épp annak az irodalomtörténeti hagyománnyal kapcsolathálót képező jellege miatt, önmagában is számos lehetőségét nyitja meg az értelmezésnek. Az új kötet önidézet, a *Hogyan tanultam meg koptul?* idézése és továbbírása, Thomka Beáta terminusaival: egy szerzői „intratextuális műveletsor” eredménye, amely nem csupán tematikus és motívikus, hanem „műfaji, strukturális karakterű” szövegbelső átvétel-változatot hozott létre.

Az elmúlt hat évben a *Jelenkorban*, a *Tiszatájban* és az *Alföldben* publikált novellákat Latzkovits úgy rendezte köteté, hogy a struktúra, a piramisszerű építkezés nyilvánvalóvá tegye a kapcsolatot az előzővel, a különböző szövegszinteken bujkáló átjárók megnyílása pedig előbb-utóbb együtt olvastassa mindkét könyvet. Kálmán C. György már az első kötet kapcsán fontos megállapítást tett a szerzőnek az írás megal-

Latzkovits
Miklós
Laboda

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2008
148, 2290 Ft

kotottságát megmutató szándékáról, arról a törekvéséről, hogy az olvasó magába a szövegbe merüljön bele, hogy arra (is) figyeljen, ne (csak) a szöveg ábrázolta világra. (*Rövid írás a Latzkovitsról – Beszélő*, 2001/7-8.). Az újra- és együttolvasást provokáló technika mindkét esetben a titok, a rejtvény, a feladvány konstitutív elemként elgondolható alkalmazása. A *Laboda* utolsó, csillag alatti (az epilógust újraíró) metaszoveget ezt explicit módon fel is vállalja, egyfelől azzal, hogy a kezdő és a záró novellák (*Találós kérdés, Gyakorlóolvasmány*) innen olvasva nyerek el a kötetéptémény alappontjait kijelölő funkciójukat (ezt az előző kötetben a meseforma biztosította), másfelől oly módon, hogy a kiadó felhívó-tájékoztató utószavaként működve a rejtvényjáték populáris terébe utalja a szövegeket.

Az időt felbontó nyitónovella önmagára vonatkoztatja találós kérdését: miért hullott porba a feje a mesében mesélő hercegnek, aki azért vállalkozott a feladatra, hogy elnyerje az uralkodó szépséges lányának a kezét. A kérőknek az atya „nem feltétlenül valós”, de „igaz” történetét kellett megírniuk a megadott formai feltételek maradéktalan betartásával (tiltott kifejezések és „a szövegbe történő applikálásra elengedhetetlennek mondott szavak” listája, bizonyos szófajok száma és egymáshoz viszonyított aránya, az írásjelek száma stb.). Hogy mit nem sikerült teljesítenie neki sem a formálisan adathozható feltételek közül, annak megfejtését várja a kiadó a játékosoktól az uralkodó üzenetének egyidejű közlésével, „miszerint az Ernesto hercegre kimondott ítélet igazságos volt”. Ha a strigulázás nem vezet eredményre, marad a kérdés az olvasó előtt: miért vált „gyilkos szöveggé” a mese, mint az első kötet erlangeni professzorának filter nélküli „Killersatz”-a (*Két rövid történet a Latzkovitsról*), miért határozza meg a következő halál az összes többi történet végkifejletét. S legfeljebb Borges Dunravenjének meggyőződésével vigasztalná magát, miszerint „a rejtély megoldása mindig alábbvaló a rejtélynél. A rejtély a természetfölöttinek, sőt az isteninek a része; a megoldás egyszerű bűvésztrükk” (*A bokharai Abenhakán, aki a maga labirintusában halt meg*), ha a metaszoveg azzal, hogy a formalitás szintjén tartott trükköt emeli elvárásá, a játékot pedig marketingfogássá, végképp nem érvénytelenítené a rejtély misztifikálására tett összes (ál)kísérletet.

A zárónovella esetében még szembetűnőbb mindez, ebben a szerző által elrejtett 33 hibát kellene megtalálnia az olvasónak (a példa itt is tisztán formális). Egy olyan „valós történet”-ről van szó, amelyet az események „precíz dokumentációjá”-nak, a „tények aprólékos rögzítésé”-nek előlegez a közreadó. A szűzsé egyszerűnek mondható: hogyan változtatja meg két ember – a szerző nevének kezdőbetűivel és foglalkozásával jelölt L. M. és az ismeretlen munkanélküli – életét egy pénzdarab egyidejű megérintése, hogyan válik a sorsuk egyé a „felfüggesztve a semmire” szenvedéstörténetében (napokig láthatatlan kötelek rángatják őket föl-le), hogy aztán haláluk az emberiség legnagyobb misztériumát idéző jelenéssé váljon (örökre a magasba emelkednek). Ha a címben foglalt lehetőséget (*Gyakorlóolvasmány*) nem az utószó, hanem a kötet – pozíciójánál fogva is meghatározó jelentőségű – középső írása felől értelmezzük, és a szöveget olvasástechnikák kipróbálási terepeként fogjuk fel a *Tisztelt Szerkesztőség!* hőse, az Olvasó intencióinak követésével, a „szelektív” és az „alteráló olvasás” különböző eljárásait alkalmazva egészen másfajta játék részesei lehetünk.

Először fellapozzuk az előző kötet *Az angyal* című novelláját, s egymás mellett olvassuk a természetfölöttire adott földi reakcióknak (média, tudomány, politika, egyház, tömegek) az állásfoglalás kerülését imitáló „tényszerű rögzítését”. Aztán *A Mester és Margaritára* alterálunk, a Patriarsije Prudi padjára az első fejezetben, a fantasztikus és a groteszk, a referenciális és a filozofikus képezte sajtószertű világra. Újabb alteráció az evangéliumok szenvedéstörténetére és Mária Magdolna bűnbánó gesztusára, a népi hiedelemvilág fokhagymával és az ördöggel kapcsolatos összefüggéseire, a transzcendenciaigény szülte újabb elméletekre és nem utolsósorban a humor nagy mestereire. Mert a szakrális profanizálódása, az abszurd és a csoda hitelesítése olyan magától értetődően, finom humorral és

könnyed (ön)íroniával megy végbe, amely természetesen kapcsolja magát az irodalmi hagyománynak az előző esztétikai minőség által kijelölt tartományaihoz. Mutatja ezt az L. M. első ájulását követő események rögzítése is: „Először csak annyit mondott, hogy ‘nem kér fokhagymát’, aztán kiabálni kezdett, hogy ‘crucifixus’, majd a feleségét és a gyerekeit szólongatta, végül pedig elragozta a latin létigét. [...] A crucifixus szó többszöri ismétlése több egyház és jó néhány szekta szimpátiáját keltette fel L. M. irányában (K. Zs. a jó, illetve alternatív variánsként a rossz lator analógiáját juttatta eszükbe), különös tekintettel arra, hogy L. M. valóban és pontosan harmincháromszor kiáltott crucifixust, ráadásul szombaton is kiabált (‘Eli, Eli, lama sabaktani’), ‘és ezt már nem lehetett félreérteni.’” (141. o.)

S hogy a beidézett arámi mondat a Bibliából nem a „formulázó alteráció” eszköze, mert az idézetesség nyilvánvaló jegyét viseli magán, (másik példán keresztül) a középső novellából tudhatjuk meg. A *Tisztelt Szerkesztőség! a Jelenkor* és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös 2007-es novellapályázatának díjnyertes írása (olvasható a *Jelenkor* 2007/10. számában), amelynek a státusa megegyezik az előző kötet címadó novelláéval. Az itt is egyetlen én-elbeszélés azt a csúcst jelent, amelyről rálátni az egész építményre, a kötet(ek) összes többi szövegére. A novella egyszerre veti fel a fikcionalitás-(ön)referencialitás és a szerzői, elbeszélői megbízhatóság-megbízhatatlanság kérdéseit, amennyiben önmagát önmagaként, tehát a *Jelenkor* májusi számában olvasható felhívásra benyújtott, hangsúlyozottan nem írói munkaként értelmezi. A „szerző”, a hetvenéves körorvos mindjárt az indításban fontosnak tartja tisztázni: nem szépíró, nem tudja, miért ír most, s hogy kétségtelemné tegye szavai hitettségét, még ezt is hozzáteszi: „Tévednek, ha azt hiszik, hogy a fenti öt mondat valamiféle irodalmi fikció eredetieskedő auktaktja. Tényeket akarok rögzíteni, azt akarom leírni, ami volt, aminek persze semmi köze Philip Marlow-hoz [...]” (51. o.) Innen aztán megindul a novellát író orvost író Latzkovits folyamatos és több szintű önreflexív játéka: a narrátori pozíció, a valóság és fikció kettős kontextusában megképződő szerzőiség teret enged a funkciók keveredésének, az identitások átjárhatóságának.

Egyszerű lenne azt mondani, az orvos azért indul a pályázaton, hogy tíz év után a tények szigorú rögzítésével adjon közre egy számára is bizarr (de valós) történetet Olvasónak nevezett tüdőrákos pácienséről, aki a saját (könyv)labirintusában (nem) halt meg. Mert legalább ilyen fontos a saját története, a múlt idejű mellett (és sokkal inkább) az, amelyek a novella-időben, magában az írás nagy mértékben önreflexív folyamatában képződik meg. A két történet ugyanabból az irányból nyer értelmet. Már a *Hogyan tanultam meg koptul?* kiváló recenziói – az említett Kálmán C. Györgyön kívül Horváth Györgyi (*Az angyal magánya, avagy feljegyzések a kopt-Platón barlangból – Jelenkor*, 2002/3.) – a borgeses életműben jelölik meg azt a viszonyítási pontot, amelyhez képest Latzkovits tájékozódásának irányai és autonóm sajátságának megnyilvánulásai a leginkább beláthatók. A *Tisztelt Szerkesztőség!* diszkurzív játéka rejtettebb vagy nyíltabb utalásaival a XX. század megkerülhetetlen hagyományával folytatott dialógus. Azonnal az indításkor gyanút kelt a szerző kényszerű, „köztes műfajt” választó gesztusa, ebből következően a szépirodalmi és (irodalom)tudományos apparátust egybemozgató előadásmódja. Aztán egyre nyilvánvalóbbak lesznek utalásai egyszerű kiszólások formájában („De engedjék meg, hogy újfent emlékeztessenek rá: én nem vagyok író. A legkevésbé sem egyfajta – mondjuk – borgesianus megfontolás alapján írok úgy, ahogy írok, lehetőségeim eleve kényszerpályára utalnak” – 59. o.), s áttételesen is. A két kemoterápiás kezelés között elsajátított „formulázó alteráció” titkosságon alapuló lényegét például úgy magyarázza meg, hogy közvetlen kapcsolatot teremt az öt létrehozó valóságos szerző első kötete és a dél-amerikai mester között: „bárki elolvashatja Borgesenél ezt a mondatot: ‘Úgy hangzott ez az eset, mint egy korábbi részletekből összetákoltt álom’. Meg ezt is, L.-nél: ‘A városok olyanok tűntek, mint egy régi emlékekből összefűzött álom’.” (60. o.) (*Borges: Funes, az emlékező; Latzkovits: Igen rövid történet a Latzkovitstól*) Az már a valós szerző közvetlen utalása, ahogyan Olvasó halálainak színterét megválaszt-

ja, s hogyan azt egy logikai csavarral értelmezteti: „A betegség a csarnok belső végében állt, szabályos labirintuson keresztül lehetett csak megközelíteni, ami annyiban biztosan különbözött Borges labirintusától, hogy ez tényleg volt, annyira valóságosan, hogy kalauz nélkül eltévedtem volna benne.” (61. o.)

A novella úgy alakul, hogyan Olvasó története íródik: az orvos-szerző saját szándékait állandóan felülíró, minden lépést a következővel érvénytelenítő gesztusainak folyamatában. Nincs is könnyű helyzete, mert miközben annak a történetét kell rögzítenie, hogyan tartotta életben Olvasót az olvasás akkor is, amikor első (és második) halála után teste csak hiányokból állt (se légzés, se vérnyomás), maga egyre kisebb eséllyel küzd a ki-mondással: „Én, kérem, közel hetven éven keresztül minden reggel csodálkozva konstataáltam, hogy túléltem egy újabb éjszakát, és egyszerűen nem értettem, nem fért a fejembe, hogy lehet ezt kibírni: hogy én nem tudok írni.” (66. o.) Kiderül, hogy ugyanúgy az életét adná egyetlen műért, akár az első kötet könyvfejtője, a minden megírt és megírandó munkára emlékező Johann Alauda. Olvasó az élethez szükséges energiát a könyvekből meríti, tisztán szellemi úton (a pusztá létezés elemi szükséglete az olvasás), elbeszélője pedig az írásban látja a legmagasabb rendű minőség megtapasztalásának, a teremtető erő birtoklásának lehetőségét. (Petőfi S. János idézi *A hipertextuális irodalom a perszónál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában* című tanulmányában J. D. Bolter megállapításait Borges-szel kapcsolatban, miszerint az író az olvasást és az írást az élet szinonimáinak tekintette.) Latzkovits novellája finoman ironikus, néhol kicsit parodisztikus távolságtartással értelmezi önmagát a borgesi világképben, abban a térben, amelyben minden irodalmi vonatkozásában nyeri el értelmét, s folytat elegáns, humoros játékot olyan szemléleti- és szerephagyományokkal, mint amilyen a romantika küldetéstudata (a két utóirat) vagy az író- és olvasószerpek kérdései.

A novellárium tizenegy írásából (az aranymetszés arányaihoz közelítve a felosztást) hetet kapcsol füzérré a kötetcímadó figura próteuszi alakja (pontosabban „alterált” alakváltozatai). Laboda egyfelől – minthogy mítoszi figuráról van szó – az archaikus emlékezet legősbibb tartományaiban válik értelmezhetővé, másfelől – mert identitása(i)nak, világa(i)nak megképzésében a szerző ugyanazt az (ál)referenciális játékot játssza, amely olyan jellemző az előző írásokra is – nem vonatkozatható el a jelentől. Itt nem csak arról van szó, hogy Laboda mindig akkor látja meg a napvilágot Magyarország tündöklő metropoliszában (Szegeden), amikor Latzkovits Miklós (1963. május 13-án), hogy a Pécskai utcában lakik, s hogy felesége minden esetben a csodálatos szépségű Szabó Mária. (Egyébként ez a gesztus is kapcsolódási pont az első kötethez: *Az angyal* szépséges nővérét Marie Schneidernek hívják, a legfontosabb történések máj. 13-ára esnek, mint ahogyan ez a születésnapja Alaudának és Edith Francnak is.)

A Laboda-írások Magyarországnak virtuális történelmi terei a jelenbe nyúlnak elemekért, hogy azok önkényes társulása az irracionálisban valósuljon meg. Másfelől az áltörténelmi keretek között megképződő világban – a magyar bokszról érkező holland tudós szavaival – a csoda olyan mérhető jelenség, „amelynek tükrében a mesék világa kézzel fogható realitássá változik. Nem a realitás válik tehát mesévé, hanem a mese válik valósággá, hihetetlenül szép, lenyűgöző valósággá.” (120. o.) Ahogyan Darvasi Ferenc jegyzi meg a *Labodáról* írt recenziójában: a szerző ilyen, a „valóságban megtörtént eseményeként találja a meglódult fantázia szülte (metafikatív) írásokat”, amelyben a történet teremti meg a világot, és nem a világ a történetet. (*Mesejáték* – ÉS, 52. évf. 22. sz.)

Mert itt valóban a történet a fontos, méghozzá a kötetben többször hivatkozott Italo Calvino felfogásában, aki minden emberi történet nélkülözhetetlen vázát látta a mesében. Különösek ezek a Labodáról szóló mesék, a konvencionális eszközkészletből merítést tekintve legalább annyira kapcsolódnak a varázsmeséhez, a legendához vagy a parabolához, mint amennyire távolságot tartanak tőlük. Nem a proppi elméleti rendszerbe foglalt

hétszereplős képlet szerint épülnek fel, mégis több elemükben megfelelnek a legősibb mesealakzat formai és tartalmi elvárásainak. Gyakori szervezőelemük például a konvencionális szó- és mondatfordulat: az emberek „vártak, vártak száz teljes éven keresztül” (38. o.); Laboda „egymás után legyőzte tizenkét ellenfelét. Ekkor előállt a tizenharmadik” (130. o.); „a küzdelem megállás nélkül folyt három teljes órán keresztül” (131. o.). Feltűnő a gyakorisága a számok közül a 7 különböző variációinak, a 13-nak és a 33-nak. De talán még szembetűnőbb, hogy a főhős alakjaiban – a prófétai-megváltói mellett – a táltos történelmi-mitológiai előképe is felismerhető. Laboda születését visszatérően kísérik jelek („Mikor a gyermek felsírt, a Tisza kilépett a medréből, s a városban összedőlt minden magasabb épület” – 80. és 126. o.), s ő maga is a kiválasztottság jeleivel jön a világra. Egyszer csak a Tiszáéhoz mérhető szökeséggel és foggal (*Laboda, a kincskereső*), máskor a repülés képességét előlegező szárnyakkal (*Laboda, a halálmadár*) vagy a viaskodás jellemző tevékenységére képessé tevő négy karral (*Laboda, a bokszoló*). Gyerekkori viselkedése eltér az átlagtól, szótlan, visszahúzó, szemlélődő alkat, és kiteljesedett tudása is sok tekintetben a magyar hitvilág táltosképzetét idézi. Tudja, hol van kincs a földben (a város és a pártok vezetői, médiasztárok, élsportolók, egyetemi professzorok törlik fel előtte az út burkolatát, amely megtiszteltetés aztán részévé válik szakmai önéletrajzuknak), egyetlen szava képes a Napot eredeti pályájára állítani (*Laboda és a Nap*), a telet nyárrá változtatni. S mindezt „mintha valami varázsló lenne, pontosan úgy, mint a mesékben, és ez nem csupán illúzió volt, hanem a legteljesebb, a legkézzelfoghatóbb valóság.” (*Laboda, a néma clamator* – 81. o.)

Laboda alakjai ugyanakkor ezer szállal kapcsolódnak a *Hogyan tanultam meg koptul?* gyermekéhez, illetve ahhoz a magasabb rendű tudáshoz és létmódhoz, amelynek stációit beavatódása során megtapasztalja (ez utóbbiról részletesen ír Horváth Györgyi). A „halálmadár” is rajzolja a betűket és a számokat (mindig madáralakban), a „clamator” pedig egy olyan képesség birtokosa, amely – a görög, a latin és a kopt nyelv tanulásához hasonlóan – nemcsak technika, hanem egyfajta speciális létezőmód, „melynek legfőbb megnyilvánulása ’az élet minden pillanatában érzett és mélységesen átélt, extatikus örömezet’, ami ugyanakkor az evilági lét kötelékeitől való teljes függetlenedéshez, s ezzel együtt a végtelen szomorúsághoz (’maeror immensus’) vezet.” (76. o.) (Természetesen az idézet forrását itt is „filológiai pontossággal” jelöli meg a szerző a „Prügyi-kódex” által fennmaradt *Libri tres*-ben.) Az egykori „pecsétverekedő” bükki magányában megírja *A végső boldogság elnyerésének misztikus útja* című összefoglaló művének öt könyvét, s csakúgy beszélget a széllel és a fákkal, mint a „lázkodó”, valamint éppúgy szereti a csendet és a merengést, mint a „bokszoló”, azzal a megszorítással, hogy ez utóbbi csendben lenni és merengeni egy proletárkocsmában szeretett.

Laboda sorsa példázat is, de mindig mást példáz. Csak születése biztos, halálai mások és máshogyan következnek be, vagy mert – s ez többször ismétlődik – fajtájának minden pozitív tulajdonsága benne egyesült, de olyan intenzitással, hogy az boldogtalanná tette, vagy mert népe szeretetétől és ujjongó várakozásától nem tudott szabadulni. De előfordul az is, hogy önmagát győzi le abban az alakjában, amelyet a *Találós kérdés* uralkodójától kapott, s amely olyannak tűnt, „mint a hajdanvolt fáraóké, olyannak, mint a piramisokat őrző szfinxeké, megközelíthetetlennek és kiismerhetetlennek.” A meseszöveg kauzalitására pedig általában jellemző az az alakzat, amelyet akár belső „formulázó alterációnak” is mondhatna az olvasó („De aztán bekövetkezett a tragédia, mégpedig azért, mert a tragédia előbb-utóbb bekövetkezik.” 81. o.; „A második [év] másképp [telt el], talán mert ennek így kellett lennie.” 89. o.). (A formulázás egyébként a kötetek között is működik: „és szép volt a pillanat / az a nap, mert szépnek kellett lennie” – *Gyakorlóolvasmány; Az angyal*).

A kötet referenciális bázisát a folyamatos öntematizálás adja. Nem a Laboda-mí-

tosz(ok)ba beemelt személyes elemek, s nem is a Szeged-mítosz épülésében felismerhető helyi valóságvonatkozások, sokkal inkább az olvasáshoz, az irodalomhoz való viszony tekintetében. A történetek közreadója a filológia elkötelezettje, akinek fikciót építő eljárásai között a legtermészetesebb módon kapnak helyet saját tudományának módszerei (a megformált világban fontossá vált (ál)szövegek magyarázata és leírása: hitelesség, szerzőiség stb.). Erre szüksége is van, minthogy figuráinak létmódja, képességeik gyakorlásának elsődleges eszköze az olvasás. A nagy szegedi bölcsészlázas vezetőjének lakókonténerében az Auctores Latini sorozat köteteiből van az ágy, Teubner é Budé kiadású görög és latin klasszikusokból az íróasztal. Seregét József Attila-, Balassi- és Babits-versekkel, Calvino-, Mrozek-, Saramago-, Márquez-, Zbigniew Herbert-szövegekkel viszi rohamra, s csak akkor hal meg, amikor az ellenség leönti fekete festékkel a *Képes Krónikát*. A magyar bokszt művelőinek életében legalább olyan fontos az olvasás, mint a saját fej több száz kilós koppanokkal történő püfölése. Laboda egyéni edzéstervében egyebek mellett Calvino *A famászó bárója*, Grass *Bádogdobja* (fontos a szerepe az előző kötetben is), 16. századi magyar költők szerepelnek, de beveszi a sorba az egyébként ellenjavalt Jókait, Maugham-ot és Cholnokyt is.

Latzkovits Miklós filológus, a filológia elsődleges jelentésének (a szó, a beszéd szerepét) értelmében is az, amelynek nem kevesebb a hozadéka, mint az olvasható mondat(ok) szépsége. A *Laboda* mondatai visznek, sodornak, gyönyörködtetnek, s miközben szerethető történetekké rendeződnek, olvasástechnikákra tanítanak, hogy szelektíve vagy alterálva kapcsolódjunk a szöveghagyománynak azokhoz a pontjaihoz, amelyeket a szerző érdeklődése bennük kijelöl.

Tisztelt Olvasónk!

Szerkesztőségünk célja, hogy lapunk tartalmát olvasóink igényeihez folyamatosan igazítva, mindig érdekes és értékes olvasnivalót biztosítsunk Önnek.

Hogy ez ne csak jól hangzó ígéret legyen, ezúton szeretnénk megismerni az Ön véleményét a Szonda Ipsos, a Nemzeti Kulturális Alap és lapunk együttműködésében történő kutatás keretében.

Kérjük, segítse munkánkat, és töltsse ki lapolvasási szokásokkal kapcsolatos kérdőívünket. A modern technológia előnyeit kihasználva a kérdőívet az alábbi weboldalon érheti el:

<http://cawi.ipsos-szonda.hu/jelenkor>

Lapunkról kialakított véleménye fontos nekiünk, a kitöltők között 1 db 1 éves, 2 db féléves és 3 db negyedéves előfizetést sorsolunk ki!

A lap szerkesztősége

ÚGY CSINÁLJUK, HOGY MEGCSINÁLJUK

Julian Barnes: Anglia, Anglia

Barnes regényét a „historiográfiai metafikció” kategóriájába szokás sorolni, s e megállapítással máris a regény (egyik) fő témájánál vagyunk, és pedig nem teoretikusan, hanem a mélyvalóságban – vagy legalábbis e sorok írójának valóságát vagy életvilágát illetően.

Régen ugyanis, még, mondjuk, húsz évvel ezelőtt is egy ilyen megállapításhoz a kritika szerzőjének könyvtárba kellett volna mennie, kutatni a katalógusban, könyveket, folyóiratokat kikérni, vagyis emberi interakciókat folytatni... Most: elég a monitor előtti üldögélés, honlapok nyitogatása, és zúdul rám az információ az *Anglia, Anglia* kritikai fogadtatásáról és ezen belül a historiográfiai metafikcióról. A regény posztmodernről szóló ironikus esszébetéjtéjének egyik mondata szerint: „a pornóképek felett végzett maszturbáció kellemesebb, mint a szex”; ezt parafrázálva mondhatjuk, hogy a monitor előtt végzett „irodalomkutatás”, ha nem is kellemesebb, de legalábbis kevésbé fáradtságos (és veszélyes), mint a borgezi világgönyvtárban – vagy akár a Szabó Ervinben – való kalandozás, mely mindig azzal a lehetőséggel – veszéllyel? – jár, hogy eleven emberrel (egy másik ott olvasgatóval) kerülünk érzelmi kapcsolatba.

Ha ez nem elég meggyőző (mármint a tekintetben, hogy Barnes regénye – melynek fő gondolata, hogy „manapság előnyben részesítjük a másolatot az eredetivel szemben”, s hogy ennél fogva megfosztjuk magunkat minden „eredeti” történettől, magától a történelemtől, sőt az „élettől” is –, tehát hogy ez a regény a maga parodisztikus módján valóban egész pontosan írja le a mai világállapotot), mondok egy másik példát. Múlt héten Barcelonában jártam, és életemben először – s valószínűleg utoljára – megnéztem egy bikaviadalt – meg előtte és utána a bikaviadal-ellenes tüntetést (ami hasonlóan jó szórakozás volt a turisták számára, mint maga a corrida). A legtöbben, akiknek erről az élményemről mesélek, hallani sem akarnak róla; sőt egyesek kijelentették, hogy csalódtak bennem – nem gondolták, hogy képes vagyok végignézni egy ilyen szadista, embertelen, állatkínzó cirkuszt. A bikaviadal – és az újraolvasott *Halál délután* – élményéről most órákig tudnék mesélni, de Barnes regénye kapcsán megpróbálom dióhéjban összefoglalni ha nem is a mélyen fölkavaró érzelmi élményt, de legalábbis annak intellektuális – vagy intellektualizáló – folyományát: míg a klasszikus bikaviadal maga is másolat, szimulakrum, reprezentáció, az ember és állat ősi küzdelmét reprezentáló rítus, ez a másolat tovább szimulakrizálódott akkor, amikor a Hemingway korában bevezetett védőfelszerelés-

Fordította: Gács Anna
Ulpinus-ház Könyvkiadó
Budapest, 2007
362 oldal, 2999 Ft

sel megszüntették a lovak bika általi legyilkolását (s ez – Hemingway szerint – már a bikaviadal dekadens kora volt azért is, mert egyre gyengébb bikákat tenyésztettek), majd állítólag divatba jött az a fajta bikaviadal, melyet *simulacrónak* neveznek, s amelyben csak szimulálják a bika megölését: kard helyett a „matador” csak enyhe sérülést okozó *banderillát* üt be a bika hátába. Ám a modern nyugati emberek többsége számára ez a szimulakrizálódott szimulakrum is túlságosan sok nyers és büdös valóságot hordoz magában, s a teljes fölszámolásáért tüntetnek. Mellesleg a turisták nagy öröme, s így paradox módon részben maga a szimulakrizálódott valóság elleni tüntetés – mint vonzó showműsor – tartja fenn az egykori mélyvalóság megmaradt foszlányát.

Barnes regényét tehát a „historiográfiai metafikció” kategóriájába szokás sorolni: vagyis olyan történelmi témájú fikció, mely magáról a történelmi fikcióról, a történelmi történetmondás lehetőségéről is szól; más szóval: nem egyszerűen elmesélni próbálja a történelmet (nem kérdőjelezve meg annak valóságát avagy valóságának, tényszerűségének legalábbis megközelíthetően pontos rekonstrukcióját), hanem kutatja, konstruálja, parodizálja és dekonstruálja a történelmet, s e konkrét esetben az angol történelmet, illetve annak eszenciáját, az angol tradíciókat és az „angolság” lényegét. Ahhoz, hogy a történelmi tudásunkat de- és rekonstruáló – azaz eredendő intenciója szerint az olvasót zavarba hozó, gondolkodási sínjeiről kiköszöntő – irodalmi mű olvasóbarát, azaz élvezetes legyen, nagy ötlet, nagy sztori kell, és Julian Barnes regénye épp e nagy ötlet által emelkedik ki az ilyen művek zöméből, s részben ennek köszönhetően válhatott a posztmodern kánon stabil elemévé (azaz a megjelenése, 1998 óta kikerülhetetlen alapmű a témával foglalkozó tanulmányok szerzői számára).

A nagy ötlet annyi, hogy Sir Jack Pitman, a dúsgazdag angol vállalkozó részint vagyónának további gyarapítása végett, részben valami sajátos hazafiságtól indítva létrehozza a tökéletes angol turistaparadicsomot, Anglia kicsinyített mását: Wight szigetére telepíti a Buckingham-palotát, itt játssza meccseit a Manchester United, a turisták találkozhatnak Robin Hooddal és vidám cimboráival, beszélgethetnek dr. Johnsonnal, flörtölhetnek Nell Gwynn-nel, emeletes buszon utazgathatnak, megnézhetik a hastingsi ütközetet stb. A vállalkozás elméleti alapjait a már említett esszébetétekből, a francia posztmodern filozófusok kvintesszenciális alakja (a mi szemünkben: egy György Péter-szerű esztéta) által kifejtett tételekből ismerjük meg: „Régen csak a világ volt a maga közvetlenségében. Most a világ reprezentációjának, sőt hadd hasítsam fel e szót: re-prezentációjának a kora köszöntött be. Ami nem az egyszerű, ősi világ helyettesítése, hanem e világ feldúsítása, gazdagítása, ironikus kifordítása, összegzése... intellektuális kötelességünk, hogy alávessük magunkat e modernitásnak...” stb. S a project az elméletet igazolva remekül működik, özönlenek a turisták – s a már amúgy is szimulakrizálódott angol tradíciókat s angolságot látszólag tökéletesen és végleg eltüntetni és helyettesíti a reprezentációja. A valóság ugyan egy ponton mint ha föllázadna: a kosztümös csempészek valóban csempészzel kezdenek foglalkozni, dr. Johnson túlságosan beleéli magát a szerepébe, és a turisták panaszkodnak, hogy az undok vénember sértegeti őket, Robin Hoodnak és vidám cimboráinak elégük lesz a vegetáriánus ökörpótlékból, és elkezdik levadászni a sziget állatait – s ez olyan hatásos fordulat (naná, hogy a valóságot nem lehet karanténba zárni, naná, hogy az élet él és élni akar), hogy a legtöbb recepció a történetnek ezt az elemét emeli ki: a bulvár- vagy reklámrecepciókban így aztán a regény *Jurassic Park*-os ihletését hangsúlyozzák, a filozofikus tanulmányok pedig a hegeli triádát emlegethetik... Pedig a valóság lázadását gyorsan leveri a project környörtelesen mechanizmusa, sőt maga e lázadás is könnyedén beilleszthető az attrakcióba: a turisták boldogan végignézik Robin Hoodék igazinak látszó csatáját, s aztán a meghibbant színészek helyett könnyedén lehet újakat szerződtetni.

S hogy miért működik minden ilyen jól? „Mert nem hagyták, hogy bonyodalmak támadjanak. A struktúrák egyszerűek voltak, és a tevékenységek azon az elven alapultak,

hogy úgy csináljuk, hogy megcsináljuk.” Mely utóbbi Sir Jack kedves mondása, s nézetem szerint a könyv egyik legfontosabb – sokszor ismételt – mondata: az antiutópia nagyon is reális-realisztikus kulcsa – a liberális demokráciába belefáradt ember mantrája: jöjjön végre valaki, aki „úgy csinálja, hogy megcsinálja”.

Ennek a nagy ötletnek és jobbára szellemes, olvasmányos kidolgozásának köszönhetően az *Anglia*, *Anglia* tehát, ismétlem – Béneyi Tamást idézve – a posztmodern kánon stabil része lett, valósággal kitarja magát az interpretációnak: Baudrillard- és Lyotard-idézetekkel erősítheti a kritikus a regény elméleti konstrukcióját, vagy épp az „angolsággal” foglalkozó regények sorába illesztheti be Barnes művét – John Fowlestól Graham Swiften át Zadie Smithig: egyszerűen tanulmány- és disszertációírók számára roppant hálás regény, s ugyanakkor a szélesebb olvasóközönség körében is viszonylag sikeres: „elég jó” olvasmány.

Mitől jó? És mitől csak „elég jó”? Jó természetesen attól, hogy gondolatébresztő. Olyannyira, hogy először azzal a mondattal akartam kezdeni ezt a kritikát, hogy „Julian Barnes regénye a leggondolatébresztőbb könyv, amit valaha olvastam” – de aztán lemondtam róla: egyrészt azért, mert bosszantó idioszinkráziám, hogy minden jó vagy viszonylag jó könyvet legilyenebbnek vagy legolyanabbnak próbálok nevezni, másrészt: mert eszembe jutott, hogy, mondjuk, Borges első elbeszéléskötetei azért sokkal gondolatébresztőbbek (sok más kedvenc szerzőmet is említhetném persze), de leginkább: mert az a gyanúm, hogy ezek a fölébresztett gondolatok azért nem mindig olyan nagyon izgalmasak. Vagy ha úgy tetszik: a könyv hajlamos klisészerű gondolatokat ébreszteni – legalábbis a legtöbb kritika tanúsága szerint: szinte mindenki ugyanazokon a vágányokon halad, így vagy úgy, de nagyjából ugyanazt a posztmodern leckét mondja föl. Amikor 1998-ban végül is nem Barnes kapta a Booker-díjat az *Anglia*, *Angliáért*, hanem Ian McEwan az *Amsterdamért*, egyik-másik kritikus meg is említette, hogy épp azért nem lett ez a könyv a befutó, mert látszólagos *sex appealje* ellenére igazából csupa kliséből építkezik. Ami persze nem egészen igazságos megjegyzés, elvégre a mű intenciója éppenséggel pontosan a kliséből építkezés, és a klisék – egy nemzet, egy nép történelmét, nemzet tudatát, hagyományrendszerét alkotó klisék – dekonstrukciója. Mindenetre fönntartom azért, hogy roppant gondolatébresztő ez a könyv – már csak azon is hosszan elmerenghet az olvasó, hogy vajon ő maga mennyire élvezné a turizmusnak ezt az új formáját: hogy egy szigeten minden hercehurca nélkül könnyedén megnézhetné mindazt, ami, mondjuk, Angliából érdekes? Vagy Spanyolországból? (A múlt héten komolyan – és Barnestól némiképp függetlenül – gondoltam arra, hogy miért nincs Madrid valahol a közelben, hogy egy füst alatt azt is megnézhessem. És egy Real Madrid-meccset is természetesen.) S aztán eltűnődhetünk a saját történelmi emlékezetünk valóságosságán avagy szimulakrum-voltán: azon, hogy István alakja számunkra alighanem már-már visszavonhatatlanul a musical „oly-távol-vagy-tőlem” Istvánja lett, s hogy a honfoglalásunk éve megmáshíthatatlanul 896, jóllehet csak azért választották ezt az évszámot a XIX. század végén, mert 1896-ra tudtak elkészülni a millenniumi ünnepségek előkészületeivel.

De „elég jó” olvasmány a regény azért is, mert van egy „elég jó” személyes sztorija: Martha története, aki Sir Jack csapatának a tagja lesz, s akit a regénytriptichon első részében kislánként ismerünk meg: olvashatunk gyerekkori traumáiról, arról, ahogy az apja elhagyta a családot, s hogy emiatt egész életére problémás lett a kapcsolata a férfikkal. S Martha gondolatai aztán időnként valóban Oscar Wilde-osan szellemesek – minden kritika emlegeti Barnesnak ezt a „szellemességét”, sőt „humorát” –, az például, hogy „Az esetek többségében a férfiak feljogosítva érzik magukat arra, hogy untassák a nőt; az az elképzelés pedig, hogy megosztják vele legbensőbb gondolataikat, naiv. Kezdve azzal, hogy sokuknak csak felszíni gondolataik vannak.” S a triptichon harmadik részében Martha – miután a sziget vezetőjeként mégiscsak megbukott (a hatalmi viszonyok változásainak szövevényes történetétől eltekintenek, de ez is egészen jó kis sztori, higgyék el; és van benne egy kelle-

mesen gusztustalan perverz pornójelenet is) – visszamegy az „igazi” Angliába, amely időközben – mert megfosztva lényegétől, múltjától, hagyományaitól, csöppet sem érdekli már a turistákat – hanyatlani kezdett, sőt visszasüllyedt valami indusztrializáció előtti pasztoráltársadalom szintjére. S ott éledgel Martha ebben az idillien egyszerű világban. Ami, természetesen, megint csak gondolatébresztő: melyik az antiutópia, s melyik az utópia: Anglia középkorai világa, vagy a Wight-szigeti új Anglia turistaparadicsoma? S hol élne szívesebben az ember? S hogy akkor ez a könyv valami tanmese, amely a posztmodern világból a múlt idilljébe való visszatérést hirdeti? S ezzel a moralizáló lezárással a könyv, miután ügyesen aláásta a nemzeti emlékezet és az identitás eszméjét, aláássa önmagát is, mert a historiográfiai metafikció üzenetes parabolává változik?

Szóval: elég jó regény... S hogy miért nem igazi nagy világsiker? Miért nem fáják az olvasók? Bényei ugyan azt írja, hogy Barnest „a magyar közönség is megkedvelte”, de azt hiszem, ez csak módjával igaz. Amennyire tudom, Barnesból éppenséggel nem gazdagodtak meg a magyar kiadói. Okos író, s az *Anglia*, *Anglia* okos könyv, de aligha lesz bárkinek is élete nagy olvasmányélménye. Azt hiszem, az a baj, hogy Barnes kiadói becsapják az olvasót: az Ulpius szerkesztője is azt írja például, hogy „sziporkázóan szellemes és nevetető” regényt tartunk a kezünkben. Na most ez nem igaz. És ha egy humorosnak szánt regény nem humoros, az nyilvánvalóan baj. Nem nagy baj – mert nagy baj például az, ha valóban csupa másolattal bíbelődünk, életpótlékok közt senyvedünk, és a pornót talán valóban jobban szeretjük már, mint a valódi szexualitást –, de azért baj. Legalábbis a kiadó szempontjából, amelyik így az istennek se tud annyi példányt eladni a könyvből, amennyit szeretne. Nem mintha e főnti állításomat most tökéletesen be tudnám bizonyítani – elvégre lehet, hogy van olvasó, aki Barnest valóban humorosnak tartja –, de azért megpróbálom. Sir Jack és a stábja még csak tervezik a Wight-szigeti attrakciókat, amikor szóba kerül, hogy a szigeten a szexuális kíváncsiságot is ki kellene elégíteni. „Szex és Anglia: kinek van ötlete?” Mire Martha, akinek a hivatásos cinikust, az örök kételkedőt kell alakítania, ezért szerződtették, rávágja: „Svájci haditengerészet.” Ez, ha jóindulatúak vagyunk, elég szellemes. De eszünkbe juthat egy igazán humoros mondat erről, George Mikesé, aki a *How to Be a Brit* című könyvének „Sex” című fejezetében, mely ebből az egyetlen mondatból áll, az írta: „A kontinensen az embereknek szexuális életük van, az angoloknak forróvizet palackjuk.” (Tudták, hogy ez szállóige lett Angliában? Legyünk büszkék: az angolok szexuális életéről egy magyar írta minden idők legrapránsabb mondatát!) Szóval eléggé bajban van a stáb, mert nem igazán jut az eszükbe vonzó szexuális ikon. Majd némi tünődés után arra jutnak, hogy az angol szexualitást a szigeten Nell Gwynn fogja képviselni, egy „bűbajos nőcske”, akibe az egész ország szerelmes volt. Nell Gwynn melleleg az első angol sztárszínésznő volt a XVII. században, II. Károly szeretője, s lehet, hogy az angolok ismerik, de a humorosnak szánt beszélgetésben éppen belőle nemigen lehet humort kicsikarni... (Egy-két jó Dianás vagy Victoria Beckhames viccel jobban járt volna Barnes, de valószínűleg rühellte volna, hogy ennyire a tömegturista szintjére alacsonyodjon le. Amikor pedig a regénybeli projectje őt akarja kiszolgálni. Mint annyiszor az angol irodalomban, valami eredendő sznobság ezúttal is az unalom felé tereli a szöveget.) Egyszóval Barnes helyenként szellemes, de valahogy a fergeteges komédiára hiába várunk.

Bényei Tamás szerint – őt említem megint, mert az ÉS-ben megjelent cikke nagyon frapránsan foglalja össze a regény témáit – az *Anglia*, *Angliában* érződik valami posztmodern előtti moralizálás, érzélgősség. Igen, érződik, s már említettem a regénynek ezt a hatását a harmadik rész preindusztriális idilljével kapcsolatban – de nevezhetjük ezt posztmodern utáninak is. A dekonstrukció korábbi trendje után a historiográfiai metafikció legjelesebb művei – s itt Joseph O'Connor *A Tenger Csillaga* című regényétől, horribile dictu, a *Da Vinci kódig* rengeteg könyvet említhetnék – közelítenek a hagyományosabb történelmi regényhez: eljártsszák, mintha a szerző (illetve a *Zeitgeist*, melynek hangján

megszólal) nem kételkedne a múlt rekonstruálhatóságában, illetve abban, hogy kinyerhető belőle a „jó” tapasztalat. Talán azért, mert az olvasó erre az illúzióra vágyik. Talán azért, mert túl messzire ment a dekonstrukció, s nemcsak a múlt illúzióitól, de magától a múlt érzetétől is megfosztja az embert. Talán azért, mert a szerző most már csalfintább eszközökkel hozza az olvasó tudomására, hogy nem igazi rekonstruálásról, hanem a mítoszokkal folytatott játékról van szó.

Julian Barnes a régi, hanyatló Anglia finom ábrázolásával és a hősnő, Martha lelkének rezdüléseivel a könyv utolsó harmadában létrehozta azt a – posztmodern utáni, neoszenimentális – illúziót, amelyről élvezetes, „beleélős” lesz a regénye. Különben pedig: néhol, egy-egy mondatán azért nevetni is lehet...

G Á L O S I A D R I E N N E

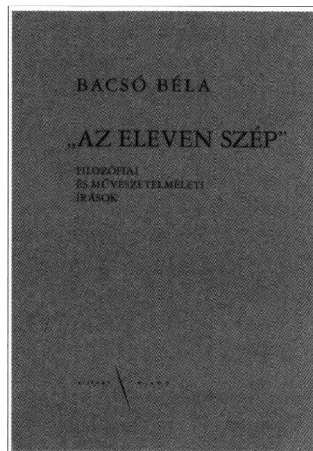
„ALKALOM A KOMOLY ÉLETRE”

Bacsó Béla: „Az eleven szép”. Filozófiai és művészetelméleti írások

A Kijárat Kiadó rendre néhány évente megjelenteti Bacsó Bélának a köztes időszakban született írásait. Ezek sorában a negyedik „Az eleven szép” című gyűjteményes kötet, amely tizenhárom filozófiai tanulmányt és öt műelemző szöveget tartalmaz. Mindegyik írás alkalmat kínál arra, hogy a Bacsó Béla által leglényegesebbnek tartott művészetfilozófiai kérdéseken gondolkodjunk el újra. Ez azonban nem azt jelenti, hogy csupán más kontextusban ismétlődnének az állandó témák és kérdéseikre adott válaszok, hiszen Bacsó filozófiájának egyik sarokpontja, hogy nem a kérdések végső megválaszolása a tét, hanem az általuk kiprovakált gondolkodás mint folytonos, le nem záruló mozgás, amelynek során az ember önmaga felé tart. Így e kötetben is a szerző számára legfontosabbra, művészet és lét kölcsönös vonatkozásainak mikéntjére kérdez rá. Azonban minden tanulmányban más a kérdés által befogott horizont, minden írás újabb megvilágításba helyezi tárgyát.

A recenzált kötet írásainak közös alapmotívuma az a kérdés lehet, hogyan képes a gondolkodás önmaga helyét megjelteni? Heidegger nyomán Bacsó a *lét topológiájának* nevezi a lét igazságára irányuló gondolkodást, azt, amikor

Kijárat Kiadó
Budapest, 2006
224 oldal, 1800 Ft

az ember úgy képes egzisztenciájának helyét elgondolni, hogy egy önmaga felé fordító esemény (Ereignis) által az igazságnak helyet ad, s így olyan helyre tér, amelyre nem szándéka szerint jut, de ahol mégis „helyet talál, éppen azt, ahová tartozik”. (175) Hol van ez a hely, és mely egzisztenciális esemény képes az embert ide téríteni?

E hely keresése szigorúan (a megalapozás értelmében) filozófiai értelemben azt a kérdést jelenti, hogy az ember hogyan pozicionálja saját gondolkodását, világhoz való megismerő viszonyát. Különösen nehéz ennek megválaszolása, miután a filozófia a szubjektumot meghatározó bizonyosságából jó ideje kizárta. A transzcendentális fordulat, mely az előzetesen adott világtól az azt tapasztaló szubjektivitás irányába való fordulást jelentette, egyben azt is magával hozta, hogy az én a tapasztalat előfeltételeként és határaként a nem-énnel találja magát szembe. Hogyan, mi által képes tehát ez a magát teljességgel soha nem birtokló szubjektivitás „helyére kerülni”?

A kötet nyitó írása Kanttól elindulva világít rá arra a folyamatra, amely az ismeretaktus és a megismerő közti viszony problémátlan megfeleltetését lerombolja, s arra kérdez rá, hogy mit jelent „a megismerő képesség viszonylatában pozicionált lét”.¹ Bacsó írásainak kulcsszavai ezúttal is a különbség, a distancia, kettéosztottság, nem-azonosság, eldönthetlenség, felfüggesztés, rögzítetlenség, kimozdulás, amelyek természetesen fogalmi párukkal szembeállítva nyerik el jelentőségüket; pontosabban szólva: az elbizonytalanításnak ezek a fogalmi egyáltalán nem arra mutatnak, hogy ez az „eloldás” lenne a filozófia utolsó szava. Az ismeretelmélet felől fogalmazva ez azt jelenti, hogy Bacsó nem olyan álláspontot képvisel, ahonnan az észlelés és vele a tapasztalat teljességgel bizonytalanná válik, ahol az ember mindenkor a dolgok megjelenését tapasztalja csupán, s ehhez kellene igazodnia (igazság dolgában döntenie), ahonnan az észlelésben adott dolog kiszolgáltatódik a sokféle áramlásban lévő tapasztalat változékonyságának. Az *aiszthészisz* Bacsó értelmezésében nem csupán érzi, a fogalom azt jelöli, hogy a megjelenőt a megjelenésben úgy képes megragadni mint amely önmagával azonos marad. A felfogást mindig a dolog felől gondolja el – azonban az soha nem előzetesen adott, hiszen a megismerés teszi lehetővé, hogy egyáltalán tárgyi adottságként ismerjük fel – mivel bármiféle tapasztalat csak úgy jöhet létre, ha a tárgy az elmét afficiálja, vagy másképp, a dologra irányuló jelentéstulajdonító intenció észleleti betöltésre szorul. Tehát „a szubjektum mint alapot adó végérvényes elutasítása” (183) azt jelenti, hogy a szubjektum ex-ponált, kívül-helyezett, elsődleges létmódja értelmében mindig is „kívül van” mint az észlelésben meghatározott, tehát soha nincs pusztán önmagánál. Ugyanakkor Kantot elemezve két elemet hangsúlyoz Bacsó: egyrészt Windelband nyomán mondja, hogy a „*kategoriális* radikálisan nem empirikus jellege vált nyilvánvalóvá”, s ez nemcsak a lét mint predikátum viszonylatában hozott újat, hanem „miközben meggondolja, ki az alanya az állításnak, meggondolja annak létét”. (11) Heidegger innen folytatja, s állítja, hogy a kijelentés kopulájának modalitásai (lehetséges, valós, szükségyszerű) „nem a tárgyból származnak [...] a pozíció módozatai a szubjektivitásban lelik fel eredetüket. A pozíció és a létezés (Dasein) modalitásai a gondolkodásból határozódnak meg.”² (12) A másik elem, amely itt Bacsó számára fontos, az a Kant gondolkodásában bekövetkezett fordulat, amely az *Ítélelőerő kritikájában* a következő módon jelenik meg: „az emocionális komponens (Gefühl) az a priori szférájáig ér” (16), ami azt jelenti, hogy az esztétikai ítélelét kísérő öröm érzése nem empirikus viszonyban áll a célszerűség megítélésével. Vagyis a kanti ismeretkritikából az válik hangsúlyossá, hogy bár az értelem a szemléltre vonatkozik, mégsem rendelődik annak alá.

Nem véletlenül kerül tehát ez a szöveg a kötet elejére, hanem ismeretelméleti alapon készíti elő a filozófia egyfajta „re-szubjektivizációját”, amely a többi írásnak is alapmotívum

¹ Az idézetekben szereplő kiemelések Bacsó Bélától származnak. (G. A.)

² Heidegger, M.: „Kant tézise a létről”, in: *Útjelzők*, Korcsog B. (ford.), Osiris, 2003. 425.

ma.³ Ez a „reszsubjektívizáció” nem azt jelenti, hogy az emberi állapotnak a szubjektum által valamiként mégis uralható módját igyekezze Bacsó megragadni, hanem annak a felismerésnek filozófiai következménye ez – s ebben van talán a kötet legnagyobb újdonsága –, hogy „testies módon létezik az ember”. (125) A testi mivoltában eleven ember felé fordul Bacsó, hogy innen gondolja végig megismerésének terét. Helmuth Plessner munkáit értelmezve hangsúlyozza, hogy a testiség az az egzisztenciális alapmód, ami az emberi létezés a maga jelenvalóságában, „testi mivoltomban már valamiként viszonyulok, és érintett vagyok”. (118) Ez egyfajta előzetességet, diszponáltságot jelent, s mint ilyen kapcsolatba hozható Heidegger diszpozíció (Befindlichkeit) felfogásával, amennyiben Plessner megjegyzi, hogy „a vitálisen feltételezett diszpozíció nemcsak éppoly eredendő, mint a megértés, hanem egy eredendőbb módja annak, ahogy az ember van”. (119) Bacsó arra világít rá, hogy nemcsak a Plessner által vizsgált határhelyzetekben „válaszol” az ember a mindenkori helyzetre egy nyelv-előttés reakcióval (nevetéssel, sírással), hanem az emberi egzisztencia nyelvi felépítettsége állandó vonatkozásban áll a testi által kinyilvánított világértéssel. „Az ember akkor is ért, ha mit se szól.” (126) A lélek „kiterjedtsége”, vagyis, hogy az ember nem létezik tiszta test nélküli tudatként, tehát csak egy részről jelenti a pusztá fizikai, objektív testiséget (Körperlichkeit), s ettől Plessner nyomán megkülönbözteti a hús-vér testiséget (Leiblichkeit), ami nem dolog, hanem önmaga testi megjelenítése. „Az adott térben tehát nem csak a test fizikális értelmében vagyunk jelen, hanem kiterjedt egzisztenciánkban éppen hús-vér mivoltunkban a legsajátabbat, a minket sajátos módon érintő elemet mutatjuk meg”. (142) Bacsó ezen írásainak antropológiai orientáltsága ne tévesszen meg minket, nem valami Husserl előtti pszichologizmus bukkan itt fel, hiszen Bacsó mindvégig a lényegszemlélet mellett tart ki, ugyanakkor a husserlinél hangsúlyosabb nála a transzcendentális egóval szemben az ember-én (Menschen-Ich) megkülönböztetése. (117) Az antropológia felé való nyitás tehát egyfelől jelenti azt, hogy a magamról való tudás kanti értelme kiegészül a „mit érzek magam felől, és milyen érzés nyilvánul meg felém” tudásával, amelyet Manfred Frank a „magamról alkotott érzés (Selbstgefühl)” fogalmával ír le. (116.) Másfelől a *Leibkörper* terminus világít rá, hogy az ember magára és magához viszonyulása mindig a megtélt közép-ből való kívül kerülést jelenti, a „kifejezésben éppen az a megszüntethetetlen kellőtség jelenik meg, amely egy ponton, egy megnyilvánulásban arra ébreszti rá az embert, hogy testi mivoltában nem uralt”. (121) Vagyis az ember teste viszonylatában e törésben (Bruch) létezik, ami az identikus önértést kérdéssé teszi.

A lélek nem nyilvánvaló és nem uralható megnyilatkozásainak jelentősége, valamint az ember *phüszisz* általi meghatározottsága az, ami a szerzőt Schiller és Goethe műveinek elemzéséhez vezeti. A két német klasszikus művei – különösen Goethe *Vonzások és választások* című regénye – jelentik azt a helyet a művészet történetében, amely „ugyan a művészetnek a természethez való lényegien megváltozott, de azt semmiképpen sem pusztán tagadó viszonyát mutatja fel”. (39) A kanti filozófia e tekintetben azt az utat mutatta, hogy az ember szabadságára akképp törekedhet, ha a célszerűt részesíti előnyben, ha az uralhatatlan kiiktatására törekszik; ennyiben „szabadságát mint *anti-phüszisz* őrzi” (Merleau-Ponty). (42–43) Ennek ellenpontjaként fontosak Schelling természetfilozófiai írásai, melyekben megjelenik az a felismerés, hogy egyrészt az emberi lét olyan térre számra ágyazódik, mely általa nem ellenőrizhető, másrészt, hogy az egzisztenciában önmagában meglévő fenn leírt távolság is uralhatatlan. Schellinghez kapcsolódva azt emeli ki Bacsó, hogy ha az ember magát és mindenfajta idealitást elvlaszt a természettől, akkor pusztán nárcisztikus önismeretre tehet szert, amelyben az ember „holt objektum”.

De hogyan juthat az ember a természetten keresztül felfogott önismerethez, ha őt ma-

³ Ennek legkonkrétabb kifejtését lásd a *Megjegyzések a szubjektum és az öngondozás témájához* című tanulmányban. 141–149.

gát pont az jellemzi, hogy nem merül ki a természetet jellemző mechanikus ok-okozati reaktív létezésben, hanem egzisztenciája állandóan döntést igénylő? Hogyan szakad ki az ember a természetből, s válik annak még inkább részévé? Erre „nem az életerő a válasz, hanem a szellem, a magát a létezés viszonylatában elgondoló lélek, amely magát a legszélesebb értelemben értett anyagi egzisztencia vonatkozásában engedi mozogni”. (43) Tehát az ember mindig saját szubjektivitásán átszűrve viszonyul a természethez (láttuk, még testi es megnyilvánulásaiiban is) az azonban még mindig függőben van, hogy milyen is lehet ennek tárgyalásmódja. Goethe regényében két lehetőséget mutat meg: az egyik a természettudósé, ami nem más, mint a természet „tudományos preparáló és elkülönítő kiállítása”, a másik pedig az, amely organikus környezetéből nem emeli ki a jelenséget, hanem „az áthatások [...] rejtett működését teszi olvashatóvá”. (63) Goethe számára valószínűleg Alexander von Humboldt, a barát írása⁴ jelentette az inspirációt ahhoz a belátáshoz, hogy, kapcsolódva ez utóbbi bemutatási módhoz, a természet bemutatható esztétikai eszközökkel, sőt az esztétikai bemutatás olyasmire képes, amire a tagoló természetleírás nem. Nem más ez a regényben, mint a természet táj-képpé történő átalakítása, amiben az ember magát ismeri fel, vagy amiben őt ismerjük fel, mint a táj formálóját. Bacsó elemzése azért nagyszerű, mert nemcsak azt mutatja meg, hogy a tájjá alakított természet mint kép mennyire fontos szerepet tölt be a regényben, vagy mitől tájképszerű a regény, hanem azokra a finom megfelelésekre is rámutat, ahogyan a regénybeli képek szólnak természet és ember viszonyáról, annak bemutathatóságáról. Tehát maga a tájkép, a tájképfestészet lesz annak paradigmája, hogy az ember phüsziszszerű egzisztenciájával a helyére kerül. „A tájkép tehát [Goethe] számára, egész egyszerűen a megtalált hely, ahol az ember úgy jelenik meg, mint a tájba tartozó és attól nem elkülönült lény”. (76)

Azonban Bacsót ennél lényegibb kérdés izgatja, amely mint a tájkép „kockázatossága” is megfogalmazódik: nevezetesen, hogy miként lehet a műben az élet eleven változékonyságát visszaadni anélkül, hogy lemondanánk annak megmutatásáról, ami maradandó? (72) Vagy úgy is kérdezhetnénk, hogy lehet-e az eleven szép? A választ kezdjük negatív irányból: nem úgy jelenik meg az eleven a műalkotásban (a tulajdonképpeni képben), hogy annak nézetszerű bemutatása történik. Az „Ansicht” a látvány, a nézet, a szemlélő nézőpontja, a szükségszerűen korlátozó tekintet, szokványos észlelési módozat. Az így képként megjelenő meglehet mindazt reprezentálja, ami a szemlélőt körbeveszi, de nem műalkotás. S itt elérkezünk Bacsó művészetfilozófiájának alapvetéséhez, nevezetesen, hogy a műalkotást soha nem mint reprezentációt fogja föl. A reprezentáló kép a szemlélő külső pozíciójából mutatja a világot, amiből kiindulva aztán a világra saját mércéjét kényszeríti rá. Az ilyen leképező kép illusztratív, benne valaminek a látása pusztán újrafelismerés. Mivel mindig korlátozottságban rögzít, az élet elevenisége ily módon nem válhat műalkotássá. Azonban, figyelmeztet Bacsó Hegelt interpretálva, a léttől elválaszthatatlan a látszás, s ami önállóként, alakszerűen rögzítődik, eredetétől egyben el is szigetelődik. (Hegeli kontextusban: amennyiben az abszolútum megjelenik, úgy a műveltségben (Bildung) rögzül, amivel egyúttal önmagától eltávolodik.) Vagyis, ha minden megjelenő valaminek, azaz korlátozottan mutatja magát, még mindig nem tudunk dönteni egy pusztán kép s az igaz műalkotás között. „Erőtlen szépség” lakik a csak külsődlegesen megjelenő műben, amely „minden létvonatkoztatást maga mögött hagy, [...] végérvényesen elfordul az *elevenégtől*, s előhívja [...] illúziókeltő művészetfelfogást”. (108) Ezzel szemben műalkotássá akkor válik, ha a „megjelenő nem zárult egy végső alakba, és nem merül ki a neki tulajdonított értelemben”. (179) Ahogyan a felfogás útján a dologról nyert kép soha nem identikus magával a dologgal, ugyanúgy a fenomén felfogása a művészetben

⁴ A. von Humboldt: „Die Lebenskraft oder der rhodische Genius”, in: *Ansichten der Natur*, A. Meyer-Abich (kiad.), Ph. Reclam jun. 2003. 112.

azt világítja meg, hogy itt nem újra-megjelenítésről van szó. Ezzel jutunk el a szerző másik alapvetéséhez, miszerint a mű mint fenomén nem tárgyi természetű. A mű „az ott feltűnőt úgy engedi *kitűnni*, hogy azt nem emészti el egy rögzített értelemben, és nem rögzíti tárgyként”. (171) Vagyis a mű nem merül ki tárgylétében, határok között megjelenő bár, de empirikus meghatározottságáról leválik, és mértékét önmagából veszi, önmagára irányul. A műalkotásban tehát semmiképp nem annak tárgyszerűségével, de nem is csak dolog mivoltával van dolgom, hanem magával a világgal. A műalkotásban az eleven tehát nem tárgyszerű, nem reprezentatív mű-világ. Ezzel világossá vált, hogy hogyan képes az eleven mint mű előtűnni, de még tisztázásra vár, hogy mit jelent a szépsége. Mint kiderült, a műalkotás nem ismeret-tárgy, ellenáll az egyszerű tárgyazonosításnak. Így a szépség sem lehet a formára vonatkozó tetszés tárgya. A mű a szemlélővel szemben ellenállást tanúsít, a rá irányuló pillantás valami olyasmibe *ütközik*, „ami a maga *testszerű láthatóságában* éppen nem a pusztá tárgy”. (186) A mű a létezőt engedi kitűnni, ami nem más, mint az „az, hogy van” megmutatkozása. Az *aletheia*, az el-nem rejtettségeként értett igazság, az igaz létében ott álló létező, a műben szépségként van jelen. Ezért zárja Hegelről szóló, a kötetnek is címet adó tanulmányát Bacsó Heideggernek *A műalkotás eredetéhez* írt utószavának idézésével: „Az igazság a létezőnek az el-nem-rejtettsége. Az igazság a lét igazsága. A szépség nem e mellett az igazság mellett fordul elő. Akkor jelenik meg, amikor az igazság művé válik. A megjelenés, mint az igazságnak a műben és műként való léte: a szépség.”⁵ Tehát „a szépséget nem a tetszés, hanem a látszás és az igazság egy módozataként fogja fel” (179), amelyet azonban Bacsó soha nem úgy ért, mintha a művön valami általános mutatkozna meg. A szépség pontosan arra képes a maga megjelenésében, hogy az individuálisan megjelenő nem benne megmutatkozó általánoshoz juttat el, hanem az individuális tart igény az igazságra. A.W. Schlegel *Poézis* című írásából is a transzcendentális költészetnek azt a jegyét hangsúlyozza, hogy a transzcendentális abból a különbségből születik, amely nem emelkedik fel valamiféle ideálshoz, ugyanakkor nem is rögzül a már valóságosan létező közepette. Vagy ahogy a Kant-tanulmány fogalmazza ugyanezt, nem a dolog, hanem a befogadó oldaláról: a műalkotáson keresztül túllépünk a pusztá priváton, és „egy olyan *szubjektív általánosságig* kell eljussunk, ami egy és egyben több mint pusztán önmaga”. (15) Megint csak oda érkezünk, hogy a mű egy ilyen értelmű igazságot mint szépséget csak úgy képes megjeleníteni, hogy nem tárgyszerűen rögzült.

A mű *esemény*, vagyis „a *művészet az igazság működésbe lépése*”. (172) A mű nyugalma látszólagos, magát folyton újraalkotja a megjelenő közepette. Vagyis míg megjelenőként, megjelenésének nyugalmaiban az, ami, ebben nem merül ki, hanem a másként is lehetett szembesít. A tulajdonképpeni kép esetében a műre irányuló tekintet ezért nem képes azt a maga mértéke szerint megérteni, hanem a magát feltáró mértékéhez kell illeszkednie. Tehát a mű az embert kívül helyezi a már ismert körén, hiszen a *valóság látszatát* lerombolja. A mű, miközben „megrendíti az ember [...] lebiztosított helyzetéből fakadó *elő- és beállító pozicionáltságát*” (184), annak lehetőségét hordozza, hogy létét illetően mássá váljon. „A mű folytán messze túl jutunk azon, amik vagyunk és vele tartva másként kerülünk magunk elébe”. (189) A mű a legszemélyesebb érintettségünk által az, ami, miközben a világhoz tartozásunkkal, létezésünkkel úgy nézhetünk szembe általa, ahogy a tapasztalati világban más erre nem ad lehetőséget.

S ezzel egy deszubjektivizált, a dologtól kiinduló megértés által visszajutunk a szubjektumhoz, amely a mű által létének vonatkozásában másként érti meg magát. „[...]az *esztétikai nem szűnő imperatívusza*, hogy magát a *művi/művészi képzés világában* le nem záruló módon megközelítse, magát *lehetőség-feltételeinek állandó változásában vizsgálja*.” (91) A szubjektum tehát csak ezen az állandó „*önvizsgálaton keresztül* tér vissza”, amelyre az alkalmat

⁵ Heidegger, M.: *A műalkotás eredete*, Bacsó Béla (ford.), Európa, 1988. 123–124.

– az alkalmat a komoly életre – nyitottságunk adja a mű általi igazra. (145) Bacsó Béla gondolkodásában így nyílik tér az ember számára, a művészet hely-képzése által kerülhet az ember az őt megillető helyre, ahonnan a lét igazságának eredendőbb elgondolkodása nyit teret egy „másik kezdet” lehetőségének.⁶

Bacsónak ezek az írásai sem nélkülözik a pátoszt. Ez nem is meglepő az olyan művészetfilozófia esetében, amely a művészetet radikálisan nem mint kulturális tényezőt, nem mint nevelve szórakoztató teljesítményt érti meg, hanem mint olyat, amelyből a lét értelme meghatározódik. S ez a lét, fogalmaz Bacsó, mélységbe nyíló, ahová szinte mint Dante poklának bugyraiba vagyunk belevetve. A Hegel-tanulmány fontos pontja a negációnak; a tagadásnak, az önpusztításnak az elismerése, amennyiben az ember negáción keresztül jut közelebb önmagához. Hegelnél a szépség mint eszme csak megjelenésként jelenlévő, csak így létezhet, az elevenséget mint igazat így nyilvánítja ki. De ez negálódik a történelemben haladó emberiséggel, amelyben, meglehet, egyre közeledünk önmagunkhoz, mégis oly sok értéket veszítünk el. A ikonológiát értelmező írásban arra mutat rá Bacsó, hogy pontosan akkor születik meg az ikonológia, „amikor felismerte, hogy a kultúrák csak ideig-óráig képesek arra, hogy a *szimbolikusan egybefogottat* meg is tartsák”. (153)⁷ Cassirer szimbólum-fogalma is azt mutatja meg, hogy benne megőrződik – érzéki és tudati, valamint véges és végtelen közti törésben lévő pozíciója miatt – a lét fenyegető, feszültségekkel teli ereje. Am ezek az egymásnak feszülő elemek szimbólummá, képpé, művé rendeződnek össze, „harmóniává”, még ha ez teljességgel nem is kiismerhető. Vagy Heideggerrel szólva: „a ’mű’ a legtisztább magányosság *egybefogottsága* a lét szakadéka előtt”. (189, kiem. tőlem – G. A.)⁸ Így nyer „az eleven szép” értelmezési tartománya mellé állítva a kötetben is szereplő Aby Warburg enigmatikus feljegyzése a képről különösen mély értelmet: „Élsz, de nem bántasz.”⁹

⁶ Itt természetesen arra utalok, amire Bacsó számos írásában hívta már fel eddig is a figyelmet, hogy Heidegger elgondolása a művészetről a metafizika megrendítését célozza. A lét igazságára irányuló gondolkodást a lét topológiája irányába fordította Heidegger, ami a lét helyét, az igazságnak helyet adó létet jelentette, amely egyben a metafizikait meghaladó gondolkodást, egy „másik kezdetet” jelentett számára.

⁷ Jelen összefoglaló gondolatmenettől lényegesen eltérített volna e tanulmány bemutatása, azonban legalább itt szeretném felhívni rá külön a figyelmet, mert a kötet egyik legfontosabb írásának tartom, melyben Bacsó Béla az „iconic turn” számos belátásának elismerése mellett azt mutatja meg, hogy a reprezentáció hagyományos fogalmának kritikája felől értett képfogalom milyen mélyen jelen volt már az ikonológia nagy szerzőinél is, mint például Warburg, Wind vagy Saxl, s hogyan alapozta meg Cassirer szimbólum-fogalma e megközelítést.

⁸ Heidegger, M.: *Besinnung*, Klostermann Verlag, 1977. 37.

⁹ Idézi: Gombrich, E. H.: „Aby Warburg emlékezete”, Szaszovszky J. (ford.), in: uő.: *Reneszánsz tanulmányok*, Corvina Kiadó, 1985. 102.